

ISSN 0350-2694
UDK 343

REVIJA ZA KRIMINOLOGIJU
I KRIVIČNO PRAVO

GODINA 64/2026
BROJ 2

SRPSKO UDRUŽENJE ZA KRIVIČNOPRAVNU
TEORIJU I PRAKSU

INSTITUT ZA KRIMINOLOŠKA
I SOCIOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

REVIJA ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO

Beograd, 2026.

SERBIAN ASSOCIATION FOR CRIMINAL LAW
THEORY AND PRACTICE

INSTITUTE OF CRIMINOLOGICAL
AND SOCIOLOGICAL RESEARCH

JOURNAL OF CRIMINOLOGY AND CRIMINAL LAW

REVIJA ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO

Belgrade, 2026

ISSN 1820-2969 (Štampano izd.)

ISSN 2956-2198 (Online)

UDK 343

DOI 10.47152/rkkp

Izdavači

Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu

Kraljice Natalije 45, Beograd

E-mail: sukp@sezampro.rs, Broj telefona: +381 11 26 58 019

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja Gračanička 18, Beograd

E-mail: krinstitut@gmail.com, Broj telefona: +381 11 2625-424

Učestalost objavljivanja

Časopis izlazi tri puta godišnje.

Radove slati putem platforme za elektronsko uređivanje časopisa na adresi <https://rkkp.org.rs/>

Indeksiranje

ERIHPLUS

Dimensions

HeinOnline Law Journal Library

Crossref

DOAJ

CEEOL

Finansijska podrška

U troškovima izdavanja časopisa učestvovalo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije

Prelom teksta

Milka Raković

Štampa

Birograf Comp d.o.o. Beograd

Tiraž

200 primeraka

ISSN 1820-2969 (Print)

ISSN 2956-2198 (Online)

UDK 343

DOI 10.47152/rkkp

Publishers

Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice,

Kraljice Natalije 45, Belgrade

E-mail: sukp@sezampro.rs, Phone number: +381 11 26 58 019

Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade, Gračanička 18

E-mail: krinstitut@gmail.com, Phone number: +381 11 2625-424

Frequency of publishing:

Three times a year.

All articles and papers should be sent via online platform at <https://rkkp.org.rs/>

Abstract and indexing:

ERIHPLUS

Dimensions

HeinOnline Law Journal Library

Crossref

DOAJ

CEEOL

Financial support

Supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of Republic of Serbia

Prepress

Milka Raković

Print

Birograf Comp d.o.o. Beograd

Number of prints

200 primeraka

Glavni i odgovorni urednik časopisa

dr Marina MATIĆ BOŠKOVIĆ, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Urednik časopisa

prof. dr Božidar BANOVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu

Savet časopisa

prof. dr Zoran STOJANOVIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; prof. dr Milan ŠKULIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; prof. dr Vid JAKULIN, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani; Nenad VUJIĆ, ministar pravde Republike Srbije; prof. dr Natalija LUKIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; prof. dr Đorđe IGNJATOVIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Miroljub TOMIĆ, predsednik Vrhovnog suda Republike Srbije; akademik Igor Leonidovič TRUNOV, Ruska akademija nauka u Moskvi; prof. dr Tatjana BUGARSKI, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu; prof. dr Mladen MILOŠEVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu; prof. dr Vojislav ĐURĐIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.

Redakcija časopisa

prof. dr Stanko BEJATOVIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu; prof. dr Dragana KOLARIĆ, Kriminalističko-policijski univerzitet u Beogradu; dr Jasmina KIURSKI, javni tužilac Vrhovnog javnog tužilaštva u penziji; prof. dr Veljko TURANJANIN, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu; prof. dr Aleksandra ILIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu; prof. dr Dragana ČVOROVIĆ, Kriminalističko policijski univerzitet u Beogradu; dr Aleksandar TODOROVIĆ, advokat; prof. dr Emir ČOROVIĆ, advokat; dr Ivana STEVANOVIĆ, naučni savetnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; dr Milica KOLAKOVIĆ-BOJOVIĆ, naučni savetnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; dr Ana BATRIČEVIĆ, naučni savetnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; dr Anđela ĐUKANOVIĆ, naučni saradnik, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu; prof. dr Zoran PAVLOVIĆ, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu; prof. dr Gordana LAŽETIĆ, Pravni fakultet Justinijan Prvi Univerziteta Sv. Kirilo i Metodije u Skoplju; prof. dr Marina SIMOVIĆ, Fakultet pravnih nauka Panevropskog univerziteta Apeiron u Banja Luci; dr Čuča Sergej JUREVIĆ, Institut države i prava, Ruska akademija nauka u Moskvi; prof. dr Mohammed AYAT, predsednik UN Komiteta za prisilne nestanke i član Upravnog odbora Međunarodnog udruženja za kriminologiju; prof. dr Horacio RAVENNA, Fakultet društvenih nauka Univerziteta u Buenos Airesu; prof. dr Mario CATERINI, direktor Instituta za krivičnopravne studije „Alimena“ Univerziteta u Kalabriji; prof. dr Elizabeta IVIČEVIĆ KARAS, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; prof. dr Rok SVETLIČ, Naučno-istraživački centar u Kopru; prof. dr Mile ŠIKMAN, Fakultet bezbednosnih nauka Univerziteta u Banjoj Luci; prof. dr Yang CHAO, Fakultet za krivičnopravne nauke Univerziteta u Peking; prof. dr Angelina STANOJOSKA, Pravni fakultet Univerziteta Sv. Kliment Ohridski- Bitolj; prof. dr Drago RADULOVIĆ, Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore; prof. dr István László GÁL, Pravni fakultet Univerziteta u Pečuju; prof. dr Shin MATSUZAWA, Škola pravnih nauka Univerziteta Vaseda u Tokiju; prof. dr Grażyna BARANOWSKA, Institut za pravne studije, Poljska akademija nauka; prof. dr Silvia SIGNORATO, Pravni fakultet Univerziteta u Padovi.

Sekretar redakcije časopisa

MA Maša MARKOVIĆ, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Tehnički sekretar redakcije časopisa

dr Nada ĐURIČIĆ, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu

Editor in chief

Marina MATIĆ BOŠKOVIĆ, PhD, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Editor

Prof. Božidar BANOVIĆ, PhD, University of Belgrade, Faculty of Security Studies

Editorial Council

Prof. Zoran STOJANOVIĆ, PhD, University of Belgrade, Faculty of Law; Prof. Milan ŠKULIĆ, PhD, University of Belgrade, Faculty of Law; Prof. Vid JAKULIN, PhD, University of Ljubljana, Faculty of Law; Nenad VUJIĆ, minister of Justice of the Republic of Serbia; Prof. Natalija LUKIĆ, PhD, University of Belgrade, Faculty of Law; Prof. Đorđe IGNJATOVIĆ, PhD, University of Belgrade, Faculty of Law; Mirosljub TOMIĆ, president of the Supreme Court of the Republic of Serbia; Academician Igor Leonidovič TRUNOV, PhD, Russian Academy of Sciences in Moscow; Prof. Tatjana BUGARSKI, PhD, University of Novi Sad, Faculty of Law; Prof. Mladen MILOŠEVIĆ, PhD, University of Belgrade, Faculty of Security Studies; Prof. Vojislav ĐURĐIĆ, PhD, University of Niš, Faculty of Law.

Editorial Board

Prof. Stanko BEJATOVIĆ, PhD, University of Kragujevac, Faculty of Law; Prof. Dragana KOLARIĆ, PhD, University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade; Jasmina KIURSKI, PhD, retired Deputy Republic Public Prosecutor; Prof. Veljko TURANJANIN, PhD, University of Kragujevac, Faculty of Law; Prof. Aleksandra ILIĆ, PhD, University of Belgrade, Faculty of Security Studies; Prof. Dragana ČVOROVIĆ, PhD, University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade; Prof. Emir ĆOROVIĆ, PhD, Lawyer; Aleksandar TODOROVIĆ, PhD, lawyer; Ivana STEVANOVIĆ, PhD, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Milica KOLAKOVIĆ-BOJOVIĆ, PhD, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Ana BATRIČEVIĆ, PhD, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Anđela ĐUKANOVIĆ, PhD, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade; Prof. Zoran PAVLOVIĆ, PhD, Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad; Prof. Gordana LAŽETIĆ, PhD, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, Faculty of Law "Iustinianus Primus"; Prof. Marina SIMOVIĆ, University of Banja Luka, Faculty of Legal Sciences of "Apeiron"; Chucha Sergey YUREVICH, PhD, Institute of State and Law of The Russian Academy of Sciences in Moscow; Prof. Mohammed AYAT, PhD, Vice President, UN Committee on Enforced Disappearances and member of International Society for Criminology; Prof. Horacio RAVENNA, PhD, School of Social Sciences University of Buenos Aires; Prof. Mario CATERINI, PhD, University of Calabria, Director of the Institute of Criminal Law Studies "Alimena"; Prof. Elizabeta IVIČEVIĆ KARAS, PhD, University of Zagreb, Faculty of Law; Prof. Rok SVETLIČ, PhD, Science and Research Centre Koper; Assoc prof. Mile ŠIKMAN, PhD, University of Banja Luka, Faculty of Security Science; Asst. prof. Yang CHAO, PhD, Beijing Normal University, College for Criminal Law Science; Prof. Angelina STANOJSKA, PhD, University "St. Kliment Ohridski" Bitola, Faculty of Law; Prof. Drago RADULOVIĆ, PhD, University of Montenegro, Faculty of Law; Prof. István László GÁL, PhD, University of Pécs, Faculty of Law; Prof. Shin MATSUZAWA, PhD, Waseda University, School of Law, Tokyo; Prof. Grażyna BARANOWSKA, PhD, Institute of Legal Studies of the Polish Academy of Sciences; Prof. Silvia SIGNORATO, PhD, University of Padua, Faculty of Law.

Editorial Board Secretary

MA Maša MARKOVIĆ, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Editorial Board Technical Secretary

Nada ĐURIČIĆ, PhD, Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad

REVIJA ZA KRIMINOLOGIJU I KRIVIČNO PRAVO
GODINA 64 / BROJ 2 / 2026

SADRŽAJ

ČLANCI:

Milan Škulić

KORIŠĆENJE VEŠTAČKE INTELIGENCIJE U KRIVIČNOM
POSTUPKU I ZA POTREBE KRIVIČNOG POSTUPKA9

Miloš Stanić, Jelena Kostić

KORUPCIJA U SPORTU – FENOMENOLOGIJA, UZROCI
I MOGUĆNOSTI SUZBIJANJA39

Svetlana Nenadić

MEĐUNARODNO KRIVIČNO PRAVOSUĐE KAO LAWFARE ARENA:
GENERATOR, INSTRUMENT I META STRATEGIJSKIH EFEKATA59

Sladana Đurić, Aleksandra Ilić

ETIČKI I PRAVNI STANDARDI ISTRAŽIVANJA
ZATVORSKE POPULACIJE83

Vanja Bajović, Snežana Miletić

PRANJE NOVCA – ZAKONSKA OBELEŽJA I PRAKTIČNE DILEME 105

STUDENTSKI RADOVI:

Sofija Stojanović

ZNAČAJ TONIČKE NEPOKRETNOSTI KOD KRIVIČNOG DELA
SILOVANJA 131

UPUTSTVO ZA AUTORE149

JOURNAL OF CRIMINOLOGY AND CRIMINAL LAW
VOLUME 64 / NO 2 / 2026

C O N T E N T

ARTICLES:

Milan Škulić

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS
AND FOR THE PURPOSES OF CRIMINAL JUSTICE.....9

Miloš Stanić, Jelena Kostić

CORRUPTION IN SPORT – PHENOMENOLOGY, CAUSES
AND POSSIBILITIES OF SUPPRESSION39

Svetlana Nenadić

INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE AS A LAWFARE ARENA:
GENERATOR, INSTRUMENT AND TARGET OF STRATEGIC EFFECTS59

Sladana Đurić, Aleksandra Ilić

ETHICAL AND LEGAL STANDARDS OF PRISON
POPULATION RESEARCH83

Vanja Bajović, Snežana Miletić

MONEY LAUNDERING – LEGAL ELEMENTS AND PRACTICAL
DILEMMAS..... 105

STUDENT ARTICLES:

Sofija Stojanović

THE SIGNIFICANCE OF TONIC IMMOBILITY
IN THE CRIMINAL OFFENSE OF RAPE 131

AUTHOR GUIDELINES.....149

Korišćenje veštačke inteligencije u krivičnom postupku i za potrebe krivičnog postupka

Milan Škulic^a

Osim što se mnogobrojna krivična dela, poput onih u sferi kompjuterskog kriminaliteta mogu izvršiti upotrebom veštačke inteligencije, brojni su i obrnuti primeri korišćenja raznovrsnih oblika veštačke inteligencije u legitimne društvene svrhe, nekada i u svrhe povezane sa primenom krivičnog prava, ali i radi otkrivanja, razjašnjavanja dokazivanja krivičnih dela. Ovo je neposredno povezano i sa osnovnim ciljem demokratske krivične procedure država koje se odlikuju vladavinom prava, a to je da se zakonito i pravično vođenim krivičnim postupkom omogućiti da niko nevin ne bude osuđen, a da se učiniocu krivičnog dela izrekne krivična sankcija pod uslovima koje propisuje krivični zakon. Kada se radi o upotrebi veštačke inteligencije u legitimne krivičnoprocesne, ali i u kriminalističke svrhe, značajno je pre svega, sledeće: 1) korišćenje veštačke inteligencije u cilju identifikovanja osumnjičenih, gde je posebno veliki značaj biometrijskih metoda identifikacije, koje se zasnivaju na upotrebi biometrijskih kamera; 2) upotreba veštačke inteligencije u cilju kriminalističke analitike, a posebno radi profilisanja nepoznatih učinilaca krivičnog dela, na temelju analize svih relevantnih podataka; 3) korišćenje veštačke inteligencije kao elementa određenih kriminalističkih evidencija i baza podataka; 4) korišćenje veštačke inteligencije kao tehničkog instrumenta za utvrđivanje određenih kriminalistički/krivičnoprocesno/krivičnopravno relevantnih činjenica koje se tiču konkretnih krivičnih dela, kao kada se na takav način preliminarno utvrđuje originalnost/autentičnost potpisa, postojanje određenih oblika falsifikata i sl.; 5) korišćenje veštačke inteligencije kao sredstva određenih veštačenja; 6) upotreba određenih kompjuterskih „alata“ u sferi veštačke inteligencije, podobnih za brzu analizu podataka pribavljenih određenim specijalnim istražnim tehnikama; 7) korišćenje veštačke inteligencije prilikom procene opasnosti od bekstva okrivljenog ili opasnosti od ponovnog

^a Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. E-mail: skulic@ius.bg.ac.rs;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4515-1852>

izvršenja krivičnog dela, kada se radi o oceni (ne)postojanja takvih razloga za određivanje pritvora u krivičnom postupku, odnosno preduzimanje drugih mera koje proizlaze iz specifične „analizu rizika“; kao i 8) upotreba veštačke inteligencije prilikom vrednovanja značaja određenih okolnosti za odmeravanje kazne, pri čemu naravno, treba uvek imati u vidu da svaku krivičnu sankciju, pa i kaznu, izriče sud u okviru prava države na krivično sankcionisanje/kažnjavanje (*ius puniendi*), što uvek podrazumeva ključnu ulogu čoveka, kao sudije. Veštačka inteligencija može u tom pogledu biti od koristi sudiji tako što mu omogućava lakšu analizu svih relevantnih okolnosti, daje prikaz sudske prakse i sl., ali ona ne sme nikada da suštinski zameni čoveka.

KLJUČNE REČI: veštačka inteligencija, krivični postupak, krivično procesno pravo, kriminalistika, Zakonik o krivičnom postupku

Uvod

Veštačka inteligencija poslednjih godina doživljava ekspanzivan razvoj i postaje veoma interesantna u nizu oblasti, pa i kada se generalno radi o pravu, koje uobičajeno, „kaska“ za brzim razvojem tehnike i tehnologije, što se naravno, tiče i rapidne ekspanzije nekih oblika veštačke inteligencije u raznovrsnim životnim sferama. Neki aspekti korišćenja veštačke inteligencije imaju i svoje krivičnopravne konsekvence. Tako je kako sa stanovišta korišćenja određenih formi veštačke inteligencije kao sredstva izvršenja krivičnog dela ili segmenta *modusa operandia* određenih krivičnih dela, uz čak futurističko razmatranje mogućih situacija kada bi neki oblici veštačke inteligencije delovali čak i kao učinoci krivičnih dela, što je sada još uvek, pretežno u domenu razmatranja *de lege ferenda* tipa, tako i sa stanovišta upotrebe veštačke inteligencije u krivičnom postupku i za potrebe krivičnog postupka. U krivičnopravnoj teoriji se kada je reč o veštačkoj inteligenciji koristi i termin „inteligentni agenti“ pod kojima se podrazumevaju različite forme veštačke inteligencije, za koje se generalno ističe da su zaista „inteligentni“, što istovremeno znači tehničko-tehnološko razvije samo onoliko koliko su isprogramirani u svakom konkretnom slučaju (Gleß, Weigend, 2015, str. 5).

Različiti oblici veštačke inteligencija svoju primenu nalaze u veoma raznovrsnim oblastima, a ta primena je najčešće legalna i legitimna, poput upotrebe veštačke inteligencije u krivičnom postupku i za potrebe krivičnog postupka, kao i krivičnopravne komponente pravosudnog sistema uopšte, ali se nekada veštačke inteligencija koristi i u kriminalne svrhe, a pre svega, kao sredstvo izvršenja krivičnih dela ili deo načina izvršenja krivičnog dela (Škulić, 2025a, str. 20). I tada se veštačka inteligencija može upotrebljavati u krivičnom postupku i za potrebe krivičnog postupka čiji je predmet (*causa criminalis*) krivično delo izvršeno korišćenjem veštačke inteligencije kao sredstva izvršenja ili kao segmenta *modus operandi-a* konkretnog krivičnog dela, što je posebno karakteristično za krivična dela koja u fenomenološkom smislu spadaju u kompjuterski kriminalitet.

Osnovni krivičnoprocesni aspekti korišćenja veštačke inteligencije

Neki oblici veštačke inteligencije već relativno dugo nalaze svoju primenu u krivičnom postupku i za potrebe krivičnog postupka, ali i za potrebe krivičnog pravosuđa generalno, a može se realno, imajući u vidu rapidan razvoj nauke, tehnike i tehnologije, osnovano očekivati da će već u bliskoj budućnosti uslediti dalja ekspanzija korišćenja veštačke inteligencije u krivičnoprocesne svrhe. Ovakva upotreba veštačke inteligencije u krivičnom postupku i za potrebe krivičnog postupka, ima i svoje važne kriminalističke aspekte. Ovo nužno podrazumeva kako upotrebu

određenih oblika veštačke inteligencije u krivičnom postupku u užem smislu, što znači onda kada se vodi konkretan krivični postupak protiv konkretnog okrivljenog, tako i korišćenje veštačke inteligencije u najranijim fazama krivičnog procesa, ali i kriminalističke reakcije na kriminalitet, s obzirom na usku povezanost krivičnog procesnog prava i kriminalistike (Škulić, Buha, 2024, str. 16), kada se neke forme veštačke inteligencije koriste kao specifičan kompjutersko-forenzički „alat“ u funkciji doprinošenja otkrivanju i razjašnjavanju krivičnih dela.

Kada je reč o širokoj upotrebi veštačke inteligencije u krivičnom postupku, ali i u širem smislu za potrebe krivičnog pravosuđa, što se između ostalog, tiče i sistema izvršenja krivičnih sankcija, ali i radi preventivnog delovanja u odnosu na kriminalitet, danas je posebno upečatljiv primer Sjedinjenih Američkih Država, gde veštačka inteligencija poslednjih godina doživljava veoma široku, čak i ekspanzivnu primenu. Tako se u jednom izveštaju Ministarstva pravde SAD konstatuje da se u SAD, kada je reč o krivičnom pravosuđu, veštačka inteligencija koristi u sledećim osnovnim sferama: (A) odmeravanje kazne; (B) pomilovanje, uslovni otpust i uslovna osuda, (C) jemstvo, puštanje na slobodu iz pritvora i određivanje pritvora; (D) procena rizika, uključujući period pre suđenja i određivanje okrivljenom kućnog zatvora; (E) policijski nadzor; (F) predviđanje krivičnih dela koja bi mogla da se izvrše, što podrazumeva i prediktivno delovanje policije, te utvrđivanje potencijalnih „žarišta kriminaliteta“ i tzv. vrućih tačaka kriminaliteta, na temelju podataka o ranije učinjenim krivičnim delima; (G) nadzor na osuđenima, kao i (H) forenzičke analize (US Department of Justice, 2024, str. 3).

Dve su osnovne vrste primene veštačke inteligencije u krivičnom postupku i za potrebe krivičnog postupka. To su: 1) korišćenje nekih oblika veštačke inteligencije na operativnom nivou, što znači u okviru najranijih istražnih stadijuma krivičnog postupka, usmerenih primarno na otkrivanje i razjašnjavanje krivičnih dela, kao i 2) upotreba određenih vidova veštačke inteligencije u krivičnom postupku u onim njegovim procesnim fazama, koje podrazumevaju postojanje poznatog okrivljenog protiv kojeg se vodi krivični postupak, a radi doprinošenja ostvarivanju određenih legitimnih ciljeva krivičnog postupka i u samom krivičnom postupku.

Upotreba veštačke inteligencije u ranim istražnim fazama krivičnog postupka

Za rane istražne faze krivičnog postupka, bilo da je reč o jedinstvenoj istrazi, koja se može voditi kako protiv poznatog osumnjičenog, tako i protiv nepoznatog učinioca krivičnog dela, kojeg je na temelju rezultata takve istrage tek potrebno identifikovati (kao što je to u Nemačkoj, Austriji, kao i u većini drugih kontinentalno-evropskih država, ali i u SAD, Kanadi itd.), bilo da se radi o

krivičnoprocesnom sistemu koji podrazumeva podelu na dve istražne faze, poput predistražnog postupka i formalne istrage u Srbiji (Škulić, 2025b, str. 302), karakteristično je često postojanje informativno-dokaznog deficita, iz čega i proizlazi da je osnovni cilj istražnih faza krivičnog postupka baš prevazilaženje takvog deficita, radi stvaranja uslova za optuženje ili obrnuto, za obustavu krivičnog postupka (Škulić, 2011, str. 54-55). Dakle, prikupljanje relevantnih dokaza je osnovni cilj istrage i uopšte, istražnih faza krivičnog postupka, čemu u savremenim uslovima veliki doprinos daju i nove tehničko-tehnološke metode i tehnička sredstva, koja danas podrazumevaju i korišćenje određenih oblika veštačke inteligencije.

U osnovne oblike korišćenja veštačke inteligencije u ranim istražnim fazama krivičnog postupka, a nekada i na operativnom nivou spada: 1) korišćenje veštačke inteligencije u cilju identifikovanja osumnjičenih, gde je posebno veliki značaj biometrijskih metoda identifikacije, koje se zasnivaju na upotrebi biometrijskih kamera, ali tu spadaju i neke klasične identifikacione kriminalističke metode, poput identifikacije na temelju otisaka prstiju; 2) upotreba veštačke inteligencije u cilju kriminalističke analitike, a posebno radi profilisanja nepoznatih učinilaca krivičnog dela, na temelju analize svih relevantnih podataka; 3) korišćenje veštačke inteligencije kao elementa određenih kriminalističkih evidencija i baza podataka; kao i 4) upotreba određenih kompjuterskih „alata“ u sferi veštačke inteligencije, podobnih za brzu analizu podataka pribavljenih određenim specijalnim istražnim tehnikama.

Veštačka inteligencija kao element identifikacije osumnjičenih u ranim istražnim fazama

Zahvaljujući određenim kompjuterskim programima sa elementima veštačke inteligencije, moguća je pouzdana biometrijska identifikacija osumnjičenih. Ovo je posebno karakteristično za identifikaciju lica upotrebom posebnih automatizovanih biometrijskih kamera, a svojevrsno sužavanje kruga osumnjičenih moguće je i sistemom kriminalističkog profilisanja.

U nekim državama, poput Holandije, razvijeni su sistemi veštačke inteligencije koji na temelju analize ponašanja konkretnih ranije osuđivanih lica, relevantnih podataka o njima i mikro-socijalnom ambijentu u kojem žive, vrše profilisanje u preventivnom smeru, tako što izvode predikciju o stepenu rizika da konkretna lica izvrše krivična dela u budućnosti (*Predictive' policing & criminal 'prediction' systems*), praveći čak svojevrsne interne policijske „rang liste“ potencijalnih

učinilaca.¹ Iako je naravno, značajno da policija deluje i proaktivno, te primarno preventivno, ovde načelno treba biti oprezan, te izbeći apriorno stigmatizovanje, a naročito primenu krivičnopravne represije u preventivne svrhe, što drugim rečima objašnjeno, znači između ostalog, da ovakvo delovanje mora biti isključivo operativnog karaktera.

Danas su razvijene i posebne kamere za nadzor nad javnim površinama, poput ulica, trgova, saobraćajnica itd., koje su povezane sa snažnim kompjuterima, koji primenom posebnih softvera veoma brzo identifikuju ljude sa video snimaka nadzornih kamera, a pre svega, na temelju poređenja sa fotografijama iz ličnih dokumenata sa biometrijskim karakteristikama, koje se nalaze u redovnim bazama podataka (ili na temelju postojanja posebnih baza podataka u kojima su lica/osumnjičeni koji su „pod nadzorom“ ove vrste), a koje omogućavaju i automatsko biometrijsko upoređivanje i identifikovanje na takav način. Deo tih kompjuterskih programa je i bihejvioristički orijentisan, tako da na temelju ponašanja konkretnih lica, ocenjuje postojanje rizika da se radi o aktuelnim ili potencijalnim učiniocima krivičnih dela. Radi se o specifičnim „biometrijskim kamerama“, odnosno kamerama koje imaju biometrijske identifikacione mogućnosti, odnosno omogućavaju biometrijsku identifikaciju.

Osim crta lica, biometrijske kamere identifikuju ljude i po karakteristikama njihovog hoda, držanju tela i sl., a ceo sistem biometrijskog nadzora je inače, sposoban i da pravi svojevrzne „šeme“, odnosno mape kretanja konkretnog čoveka – u prostoru i vremenu. Sistem takođe prepoznaje boju kože čoveka, čak njegovu verovatnu etničku pripadnost, ali i niz drugih individualnih ličnih karakteristika, povezanih sa spoljnim obeležjima čoveka. Ovakav biometrijski nadzorni sistem kombinuje se i sa mogućnostima „čitanja“ registarskih tablica motornih vozila, a može biti usmeren i na druge vrste nadzora, poput uočavanja kućnih ljubimaca u pratnji čoveka, identifikovanja određenih predmeta koje ljudi prenose ili ih imaju pri sebi i sl. U mnogim razvijenim zemljama se već rutinski koriste ovakvi biometrijski identifikacioni potencijali. U nekim državama, poput Velike Britanije, poseban značaj imaju biometrijske kamere sa odlikama veštačke inteligencije montirane u ustanovama za izvršenje zavodskih krivičnih sankcija, zahvaljujući čemu se analizira ponašanje osuđenika, kako radi uočavanja priprema za bekstvo, tako i u

¹ Artificial intelligence (AI), data and criminal justice, https://www.fairtrials.org/campaigns/ai-algorithms-data/?gad_source=1&gad_campaignid=181868047&gbraid=0AAAAADl1Tdm30O63TsH7Jggw3TUpgXT0Z&gclid=EAIaIQobChMI_4ej-5WrkQMVQqn9BR0MIR4bEAAYASAAEgIWw_D_BwE, pristupljeno 21. novembra 2025.

cilju registrovanja pripremanja krivičnog dela u samoj ustanovi, a slični sistemi se nekada koriste i za nadzor učinilaca koji su na uslovnom otpustu.²

Kada se radi o potrazi za nepoznatim učiniocem krivičnog dela, što se tiče jednog od „subjektivnih zlatnih pitanja kriminalistike“, koje je esencijalnog značaja (*ko je učinio krivično delo?*), na temelju indicija kojima se raspolaže, a nekada i u kombinaciji sa pribavljenim dokazima, pokušava se konstruisanje što je moguće detaljnijeg profila mogućeg/verovatnog učinioca krivičnog dela, što se primarno postiže, formulisanjem i proveravanjem relevantnih kriminalističkih verzija. Iz niza karakteristika učinjenog krivičnog dela, poput načina izvršenja, upotrebljenog sredstva za izvršenje, ponašanja učinioca nakon izvršenog krivičnog dela, informacija koje se tiču žrtve krivičnog dela itd., proizlaze i zaključci koji se tiču mogućeg učinioca konkretnog krivičnog dela. Prihvatanjem odgovarajuće, a danas prilično dominantne anglosaksonske terminologije, ovaj proces se u kriminalističkoj teoriji i praksi, najčešće označava kao „profajling“ (Hess, Hess Orthman, 2010, str. 213). Suština kriminalističkog profilisawa je u analizi svih raspoloživih kriminalističkih relevantnih informacija, a prema pravilima koja načelno proizlaze iz zlatnih pitanja kriminalistike, gde je od ogromnog značaja i posedovanje, uredno vođenje, te pravilno upotrebljavanje raznovrsnih kriminalističkih evidencija, kao i ukrštanje i proveravanje svih raspoloživih informacija koje su kriminalistički relevantne, iz čega potom, proizlaze i zaključci na nivou kriminalističkih verzija, o profilu/ličnosti mogućeg/verovatnog učinioca krivičnog dela. Danas se takva analiza u savremenim državama već sasvim rutinski vrši korišćenjem sistema veštačke inteligencije utemeljenih na relevantnim algoritmima, ali naravno i sada konačnu reč daje konkretan čovek koji koristi tako dobijene rezultate.

Savremena policija, kao i uopšte organi krivičnog postupka, svoju delatnost prvenstveno temelje na posedovanju optimalne količine kriminalistički relevantnih informacija sadržanih u kompjuterizovanim kriminalističkim evidencijama kao svojevrsnim elektronski ustrojenim bazama podataka. Danas su sve klasične kriminalističke evidencije kompjuterizovane i egzistiraju u elektronskim formama, što omogućava brzo manipulisanje podacima i što je posebno važno, time se stvaraju mogućnosti za brzu i efikasnu identifikaciju učinioca, odnosno u „prvo vreme“, pre svega, za omogućavanje stvaranja kruga osumnjičenih, na bazi na primer, analize svih osobenosti načina izvršenja, sredstva izvršenja krivičnog dela itd. Tako su na primer, u Nemačkoj (a na temelju iskustava iz SAD koja potiču još iz 60. godina 20. veka), poslednjih decenija 20. veka razvijeni posebni

² The growing demand for AI skills in criminal justice, <https://www.online.southampton.ac.uk/blog/growing-demand-ai-skills-criminal-justice>, pristupljeno 1. decembra, 2025.

sistemi za *analizu slučajeva*, koji se odnose na teška krivična dela – umišljajna ubistva, teška krivična dela sa elementima nasilja, seksualne delikte, iznude, otmice i umišljajne paljevine, pri čemu se operativnom analizom slučaja, koja podrazumeva i formulisanje *profila učinioca*, omogućavaju njegova *identifikacija* i *strukturiranje*, te *interpretacija* njegovog ponašanja (Brodag, 2001, str. 231-232).

Analiza slučajeva i profilisanje učinilaca temelje se na kompjuterskim sistemima koji omogućavaju elektronsku analizu u odnosu na određena krivična dela, kao što su to na primer, nasilnička krivična dela, odnosno delikti sa elementima nasilja,³ ili u odnosu na zbirke relevantnih informacija o raspoloživim ekspertima i tehničkim metodama u pogledu rasvetljavanja krivičnih dela, pri čemu se *analiza konkretnog slučaja* pre svega zasniva na sledećem: 1) tačnoj rekonstrukciji držanja (ponašanja) učinioca i žrtve, te 2) analizi smisla ponašanja učinioca, što podrazumeva odgovor na sledeća osnovna pitanja: a) Šta je učinilac učinio da bi nastalo krivično delo? i b) Šta je učinilac učinio, a što nije morao učiniti (Brodag, 2001, str. 232)?

Prvo se pitanje svodi na delovanje učinioca u *condicio sine qua non* smislu, što znači u pogledu njegovih radnji, koje su bile neophodne da bi došlo do izvršenja krivičnog dela, tj. radi se o postupcima učinioca, bez kojih svakako ne bi došlo do krivičnog dela, a što se suštinski tiče i odgovarajućih uzročno-posledičnih veza. Obrnuto, drugo pitanje se tiče neke vrste „viška“ radnji i postupaka učinioca, odnosno ono je usmereno na svojevrsni „eksces“ učinioca, jer se odnosi na radnje koje je učinilac preduzeo, a koje uopšte nisu bile neophodne u procesu izvršenja krivičnog dela, što znači da bi i bez takvog delovanja učinioca, krivično delo svakako bilo izvršeno. I jedno i drugo pitanje, a naročito drugo pitanje, koje je u praksi često veoma bitno za psihološku analizu učinioca, a nekada može ukazivati i na određene oblike fingiranja, imaju ogroman značaj za konstruisanje profila mogućeg učinioca, odnosno postavljanje kriminalističkih verzija koje se tiču ličnosti nepoznatog učinioca krivičnog dela.

Smatra se da je kriminalističko profilisanje nepoznatih učinilaca krivičnih dela, u Engleskoj, još u 19. veku na rudimentarnom nivou kreirao dr Tomas Bond, policijski narednik, koji je proučavao autopsiju Meri Keli, sedme i poslednje žrtve čuvenog „Džeka Trboseka“, koji je tada „profilisan“ kao drzak, fizički jak, mentalno nestabilan i prilično usamljen. Ovaj širom sveta veoma poznat i ozloglašen serijski ubica ipak uprkos tako konstruisanom profilu, koji je po svemu sudeći bio prilično realan, nikada nije otkriven i uhvaćen, „mada je Engleska

³ VICLAS – Violent Crime Linkage Analysis System – Analysesystem zum Erkennen von Zusammenhängen im Bereich der Gewaltdelikte.

generalno bila impresionirana novim načinom profilisanja učinilaca krivičnih dela“ (Wright, 2007, str. 214-215).

Tzv. *profajling* (*profilisanje/kreiranje profila*), predstavlja stvaranje „slike učinioca“, uz sistematsko formulisanje niza psihičkih i fizičkih karakteristika mogućeg i verovatnog učinioca određenog krivičnog dela, na osnovu svih raspoloživih informacija, koje se pre svega odnose na način izvršenja, izbor žrtve i njene karakteristike, korišćeno sredstvo izvršenja, vreme izvršenja, ponašanje nakon izvršenog krivičnog dela itd. U suštini se sistem takvog tipiziranja mogućeg učinioca zasniva na osnovnim („zlatnim“) pitanjima kriminalistike, pri čemu naravno, zavisno od vrste krivičnog dela, određena pitanja (posebno u odnosu na *modus operandi*, karakteristike žrtve i motiv izvršenja krivičnog dela), imaju prevagu i pretežniji značaj. Pored toga, određene karakteristike krivičnog događaja mogu da ukažu na psihološke karakteristike izvršioca, što se takođe zasniva na prethodno tipiziranim osobinama učinilaca određenih krivičnih dela (na primer, serijskih silovanja ili serijskih ubistava). Tako se stvara tzv. *psihološki crtež* verovatnog učinioca, na bazi čega se određuju dalji pravci delovanja u cilju njegove konačne identifikacije, otkrivanja i hvatanja.

Profilisanje je po definiciji izrazito *šematskog karaktera* i ono predstavlja polaznu osnovu za utvrđivanje pravca prikupljanja daljih informacija u cilju „sužavanja kruga“ potencijalnih učinilaca. Razumevanje kriminalnog ponašanja podrazumeva primenu praktične psihologije, a među različitim tipovima ličnosti koje spadaju u kriminalce,⁴ najtipičnije su psihopate, za koje se često koristi i termin sociopate (Gilbert, 1980, str. 109). Sistem *kreiranja profila* nepoznatog učinioca proizlazi kako iz prethodno prikupljenih i sistematizovanih podataka o određenim vrstama krivičnih dela i njihovih učinilaca, tako i iz opšte postavke da određena krivična dela i konkretni učinioци imaju u manjoj ili većoj meri određene tipske osobine, te da često deluju prema manje ili više tipičnom obrascu. Taj obrazac se zasniva na velikom broju statistički obrađenih podataka koji se odnose na slične slučajeve, te opšte iskustvene postavke u odnosu na određena krivična dela i njihove karakteristične učinioce.

Što je neki učinilac originalniji a izvršeno delo osobenije i učinjeno na neki izrazito specifičan način, to je i konkretan *modus operandi* distinktivniji. Tada s druge strane, najčešće postoji manja verovatnoća za izradom preciznog profila učinioca, ali i takve osobenosti same po sebi, koje proizlaze iz primenjenog načina izvršenja krivičnog dela, a naročito u psihološkom pogledu, predstavljaju značajnu indikaciju o bitnim svojstvima potencijalnog učinioca. Sistem analize

⁴ Ovakva konstatacija se pre svega odnosi na učinioce krivičnih dela sa elementima nasilja (naročito seksualne i krvne delikte), kao i mnoga druga „klasična“ krivična dela.

slučajeva i „profajlinga“, onda kada je i sam utemeljen na korišćenju kompjuterske analize niza kriminalistički relevantnih informacija, najčešće se u savremenoj praksi kombinuje i sa drugim elektronskim zbirkama podataka, koje se odnose kako na tragove vezane za konkretna krivična dela, tako i na identifikacione i druge bitne podatke određenih lica, potencijalno povezanih sa krivičnim delom, predmete povezane sa krivičnim delima itd.

Profilisanje može proizići i iz relevantne analize aktivnosti određenih *kriminalistički i bezbednosno interesantnih lica* na društvenim mrežama, ostvarenih kontakata na takav način, kao i uopšte, iz uočavanja i kriminalističke analize, uz „ukrštanje“ informacija iz drugih izvora, interesovanja ispoljenih na Internet-u, poput poseta određenim sajtovima i sl. Ovo u osnovi ima odgovarajući indicijski značaj, a može značajno doprineti upoznavanju ličnosti konkretnih ljudi koji su „kriminalistički interesantni“, te njihovom *profilisanju*, bilo da se radi o mogućem učiniocu/osumnjičenom, žrtvi krivičnog dela, potencijalnom svedoku itd. Savremeno profilisanje se danas temelji na korišćenju razvijenih sistema veštačke inteligencije, čime se omogućava brza obrada podataka korišćenjem posebnih softverskih programa.

Veštačka inteligencija u službi kriminalističke analitike

Uspešnost krivičnopravne reakcije na kriminalitet, kako na strategijskom nivou, što je domen kriminalističke strategije, tako i na konkretnom kriminalističko-taktičkom nivou, radi otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja konkretnih krivičnih dela, se u savremenim uslovima suzbijanja/kontrole kriminaliteta, između ostalog, temelji i na efikasnoj kriminalističkoj analitici, čije značajno tehničko-tehnološko sredstvo danas postaju i određeni oblici veštačke inteligencije.

Sistematska analiza stanja kriminaliteta u određenom vremenu i na određenom prostoru omogućava ostvarivanje osnovnih kriminalističko-strategijskih ciljeva. Kriminalistička strategija je pojam i segment kriminalistike, koji je pretežno razvijen u evropskoj kriminalističkoj teoriji, a pod njome se podrazumeva racionalno zajedničko delovanje radi usmeravanja celokupne policijske organizacije i krivičnopravnog segmenta pravosuđa na suzbijanje kriminaliteta (Dvoršek, 2000, str. 10). Unutar kriminalističke strategije se, s obzirom na sadržaj planiranja, mogu razlikovati teorijska i operativna strategija (Kube, 1992, str. 2-3).

S obzirom na ciljnu orijentisanost strategijske koncepcije, moguće je posebno razlikovati strategije koje su pretežno usmerene na učinioce krivičnih dela, žrtve krivičnih dela, prostor u kojem se čine krivična dela, te konkretna krivična dela. Ovo je danas u kriminalističko-analitičkoj praksi značajno olakšano kori-

šćenjem sistema veštačke inteligencije, što se u razvijenim državama poslednjih godina čini i sasvim rutinski.

Korišćenje veštačke inteligencije kao elementa određenih kriminalističkih evidencija i baza podataka

Od nastanka kriminalistike, koja je relativno „mlada“ nauka, ogroman je značaj sistematski vođenih kriminalističkih evidencija i baza podataka. Tako je i danas, kada se takve evidencije i baze informacija vode na automatizovan i kompjuterizovan način, što svoju ekspanziju doživljava i kroz uvođenje elemenata veštačke inteligencije u proces identifikacije lica, predmeta i tragova, korišćenjem kompjuterski generisanih i vođenih kriminalističkih evidencija i baza podataka. Na takav način i inače, veoma efikasne u praksi, te kriminalističke evidencije i baze podataka, postaju još značajno efikasnije za otkrivanje, razjašnjavanje i dokazivanje krivičnih dela. Baze podataka koje sadrže određene posebno značajne identifikacione dokaze, ali i druge kriminalističke dokazne baze podataka, imaju ogroman praktični značaj, kako za identifikaciju lica, tako i za identifikaciju oruđa i oružja, što nekada takođe, može posredno poslužiti i identifikaciji osumnjičenog/učinioca krivičnog dela, odnosno drugih lica povezanih sa krivičnim delom.

Kada se radi o bazama koje sadrže identifikacione podatke i dokaze identifikacione prirode, od posebnog značaja su: 1) zbirka otisaka papilarnih linija, odnosno daktiloskopske zbirke, koje su se nekada vodile kao: a) desetoprstna (registraciona) daktiloskopska zbirka i b) monodaktiloskopska (istražna) zbirka, što je poslednjih godina ili čak decenija, prevaziđeno uvođenjem sistema za automatsku identifikaciju na osnovu otisaka prstiju putem primene posebnog kompjuterskog sistema i elektronske baze relevantnih podataka, tj. pohranjenih skeniranih otisaka papilarnih linija (AFIS), kao i 2) *nacionalni DNK registar*. Pored toga, savremena kriminalistička praksa široko koristi i druge baze podataka koji imaju dokazni karakter, ili mogu korisno da posluže u nekim situacijama i za indicijalno zaključivanje (Škulić, 2026, str. 1044-1052).

Kompjuterizovano vođenje zbirke određenih tragova omogućava brzu *identifikaciju* nepoznatih učinilaca, ili stvaranje „kruga“ osumnjičenih, odnosno veoma brzu i sistematsku *obradu* svih raspoloživih podataka, „povezivanje“ novih krivičnih dela sa već evidentiranim deliktima, *registraciju* i *klasifikaciju* (novo)prikupljenih i otkrivenih tragova, te njihovu promptnu *komparaciju* sa tragovima koji su pohranjeni u elektronskim zbirkama odnosno evidencijama. U kriminalističkoj literaturi se ističe da je danas oko jedna trećina patrolnih vozila u tehnološki razvijenim državama, opremljena prenosnim (lap-top) kompjuterima, što omogućava direktan pristup

elektronski ustrojenim bazama informacija tipa *MOS*,⁵ *AFIS*,⁶ te *IBIS*,⁷ odnosno bazama podataka o vozilima i njihovim vlasnicima, uz mogućnost digitalnog prenosa slike pohranjenih tragova i već registrovanih učinilaca, još u toku vršenja uviđaja na mestu događaja (Simonović, 2002, str. 29-30). Putem elektronske veze između prenosivog računara iz vozila i centralnog kompjuterskog sistema, moguća je i brza identifikacija lica koja se legitimišu, odnosno osoba čiji se identitet utvrđuje na licu mesta, te pribavljanje čitavog niza relevantnih podataka, počev od fotografija određenih lica, kratkog opisa njihove prošlosti, odnosno ranije osuđivanosti, sklonosti ka upotrebi nasilja ili oružja, informacija o osobenim znacima i sl.

Svi klasični tragovi na bazi kojih je moguća identifikacija predmeta (oružja, oruđa itd.), odnosno lica, pre svega učinioaca, ali i žrtve krivičnog dela, kao i drugih osoba, mogu da se prikupljaju, registruju, klasifikuju i upoređuju na klasične tzv. konvencionalne načine, ali i posredstvom posebnih elektronskih sistema sa odlikama veštačke inteligencije, kojima se pre svega obezbeđuje daleko veća brzina obrade relevantnih informacija, ali često i viši stepen pouzdanosti u njihovom korišćenju. To se pre svega odnosi na: 1) identifikaciju prema otiscima prstiju, 2) registraciju i veštačenje tragova obuće, te 3) komparaciju i veštačenje tragova vatrenog oružja. *Osnovni princip identifikacije* korišćenjem elektronskih metoda je istovetan i zasniva se na kompjuterskoj komparaciji tragova koji potiču od nepoznatih lica ili predmeta, sa onima koji su prethodno već pohranjeni u elektronskim zbirkama (Saferstein, 2021, str. 396-397).

Veštačka inteligencija kao element realizacije određenih posebnih dokaznih radnji i specijalnih istražnih tehnika

Neke posebne dokazne radnje, odnosno specijalne istražne tehnike postaju mnogostruko efikasnije zahvaljujući korišćenju veštačke inteligencije tokom njihove realizacije. To se pre svega, odnosi na određene vidove tajnog audio-video nadzora, odnosno tajnog nadzora komunikacija ostvarenih određenim tehničkim sredstvima, gde je danas posebno značajno i veoma aktuelno dešifrovanje komunikacija koje se ostvaruju posebnim uređajima i aplikacijama za kriptovanje razgovora/komunikacija. Naime, „balk skaja (*Sky ECC*) kruži Evropom“, kada je reč o mnoštvu aktuelnih

⁵ Evidencija po načinu izvršenja – *modus operandi* sistem.

⁶ *Automated Fingerprint Identification System* – elektronska zbirka otisaka prstiju, pre svega poznatih i nepoznatih učinilaca krivičnih dela, ali i žrtava delikata, nestalih osoba i drugih “kriminalistički interesantnih” lica.

⁷ Integrirani balistički identifikacioni sistemi. U Srbiji se od 2009. godine koristi *ABIS* (*Automatski balistički identifikacioni sistem*), što se svodi na specijalnu elektronsku zbirku tragova karakterističnih za vatreno oružje. Slično je i u drugim savremenim državama, pa se tako u Nemačkoj još od kraja 90-ih godina 20. veka koristi *WAFIS* – *Waffenidentifizierungssystem*.

krivičnih postupaka čiji su predmet krivična dela iz sfere organizovanog kriminaliteta, kao i druga teška krivična dela najčešće (ne)posredno povezana sa organizovanim kriminalitetom, poput tzv. teške/visoke korupcije, teških ubistava i pokušaja takvih krivičnih dela i sl (Škulić, 2024a, str. 3–4). Sama aplikacija/uređaj *Sky ECC* je, inače, najpoznatija u medijskom smislu, tj. sa stanovišta komentarisanja konkretnih krivičnih postupaka u sredstvima javnog informisanja, kada se uobičajeno piše/govori o tzv. *Sky* telefonima, iako inače nije suština u „telefonu“. Postoje i druge specifične aplikacije, najčešće „uparene“ sa odgovarajućim telefonima, namenjene tajnoj/zaštićenoj komunikaciji. Naime, to su, pre svega, aplikacije tipa *Anom*, *EncroChat*, *Sky ECC*, *Bylock* i *Exclu*. U praksi je već primećeno da se kreiraju i neke sasvim nove aplikacije te vrste, a sasvim je izvesno da će i u tom pogledu, kao i inače, „praksa“ i ubuduće pokazivati veliku inventivnost.

Nadležni francuski organi uspeali su da „probiju“ zaštićeni sistem komuniciranja korišćenjem posebnih aplikacija za tajno/zaštićeno komuniciranje, pre svega aplikacije i uređaja *Sky ECC* (prilagođenih mobilnih telefona) za korišćenje te aplikacije (Bajović, 2022, str. 154-155). Sam tehničko-tehnološki način na koji su to uspele nadležne službe u Francuskoj, nekada samostalno, a nekada delovanjem zajedničkih istražnih timova sa nadležnim holandskim i belgijskim organima, smatra se tajnom i on se ne otkriva. Firma koja je kreirala *Sky ECC* i na profitnoj osnovi servisirala njeno održavanje tvrdila je da je to postignuto specifičnim „hakovanjem“ aplikacije, što znači ubacivanjem vrste „kompjuterskog virusa“, odnosno „trojanskog konja“ („trojanca“), što nikada nije definitivno zvanično razjašnjeno, ali je inače i takav način delovanja, suštinski moguć prema pravilima francuskog zakonodavstva.

Francuski Zakonik o krivičnom postupku⁸ poznaje posebnu dokaznu radnju „infiltracije u računarski sistem“, što se svodi na „unošenje tehničkog uređaja“ u kompjuterski sistem, koji omogućava uvid u informacije pohranjene u sistemu, komunikaciju koja se ostvaruje i prenos podataka, a to sve se čini bez saglasnosti vlasnika/korisnika sistema. To se u tehničkom smislu može postići „mehanički“, kada u konkretnom slučaju postoji taktička mogućnost potrebnog fizičkog kontakta sa računarom/mobilnim telefonom, i „daljinski“, slanjem poruka koje sadrže

⁸ Postoji čitav niz mogućnosti koje se primarno tiču (za)dobijanja digitalnih dokaza korišćenjem same kompjuterske tehnologije za nadzor nad informacijama pohranjenim u računarskoj memoriji, podacima koji su predmet komunikacije preko računarskih mreža, snimanje i transfer takvih podataka i sl. Kako je reč o relativno novim tehnologijama, takve dokazne mogućnosti ne predstavljaju neko tradicionalno rešenje francuskog krivičnog postupka, već su one u ZKP uvedene relativno skorašnjim novelama od 5. marta 2007. i 14. marta 2011. godine. Konkretno, mogućnost dobijanja informacija iz računara/računarske mreže daljinskim putem, zahvaljujući korišćenju posebnih „tehničkih uređaja“, zakonski je oživotvorena novelom od 14. marta 2011.

takve „tehničke mehanizme“, koji su u stvari posebna vrsta kompjuterskih virusa, najčešće poznatih kao „trojanci“ ili „trojanski konji“.

Naime, prema pravilima iz člana 706–102–1 Zakonika o krivičnom postupku Francuske, istražni sudija u istrazi organizovanog kriminaliteta može, nakon pribavljanja mišljenja javnog tužioca, da dozvoli istražiteljima da ugrade tehnički uređaj kako bi se pristupilo podacima, oni snimili, pohranili i transferisali bez saglasnosti lica kojem takvi podaci pripadaju. Samom zakonskom odredbom je potom precizirano i da se „tehnički uređaj“ može postaviti u računar ili mobilni telefon na samom „mestu“ (što znači fizički) ili sa daljine. Propisano je i da se tako dobijeni podaci ne mogu koristiti u bilo koje druge svrhe, osim radi istraživanja i otkrivanja krivičnih dela koja su predmet aktuelne istrage istražnog sudije. Međutim, ako se ovim radnjama otkriju druga krivična dela, time se ne konstituiše ništavost uzgrednog postupka (član 706–102–4). Na taj se način reguliše tzv. slučajni nalaz, u modalitetu koji je i inače čest kada se radi o posebnim dokaznim radnjama, tj. specijalnim istražnim tehnikama u mnogim savremenim krivičnoprocesnim zakonodavstvima (Škulić, 2024b, str. 552).

Kada je reč o posebnoj istražnoj tehnici, poput one koju je koristila francuska policija za „razbijanje“ kriptovane komunikacije, ostvarene uređajima *Sky ECC*, tj. posebno prilagođenim mobilnim telefonima uz korišćenje posebne aplikacije, njome je prikupljena ogromna masa podataka sadržanih u takvoj vrsti komunikacije. Samo je određeni deo tih podataka relevantna u krivičnoprocesnom i kriminalističkom smislu, a za osnovnu selekciju bitnih podataka u odnosu na one koji nisu relevantni, široko se koriste posebnih kompjuterski programi, najčešće i sa elementima veštačke inteligencije. Prva automatska selekcija u svojevrsnoj ogromnoj masi podataka, radi izdvajanja onih informacija koje su relevantne, se najčešće vrši preko tzv. ključnih reči.

Korišćenje veštačke inteligencije u krivičnom postupku nakon sprovedene istrage

U osnovne vidove upotrebe veštačke inteligencije u kasnijim fazama krivičnog postupka, onda kada je već poznat okrivljeni i kada se u konkretnom krivičnom postupku, ostvaruje krivično gonjenje konkretnog okrivljenog, spada:

1) korišćenje veštačke inteligencije kao tehničkog instrumenta za utvrđivanje određenih kriminalistički/krivičnoprocesno/krivičnopravno relevantnih činjenica koje se tiču konkretnih krivičnih dela, kao kada se na takav način preliminarno utvrđuje originalnost/autentičnost potpisa, postojanje određenih oblika falsifikata i sl., što uključuje i upotrebu veštačke inteligencije kao sredstva određenih veštačenja;

2) upotreba veštačke inteligencije prilikom procene opasnosti od bekstva okrivljenog ili opasnosti od ponovnog izvršenja krivičnog dela, kada se radi o oceni (ne)postojanja takvih razloga za određivanje pritvora u krivičnom postupku, odnosno preduzimanje drugih mera koje proizlaze iz specifične „analizu rizika“;

3) korišćenje veštačke inteligencije prilikom vrednovanja značaja određenih okolnosti za odmeravanje kazne, kao i

4) upotreba veštačke inteligencije od strane krivičnoprocesnih subjekata u okviru funkcije koju imaju u krivičnom postupku.

Veštačka inteligencija u funkciji određenih veštačenja u krivičnom postupku, kao i radi realizacije virtuelne rekonstrukcije

Određeni oblici veštačke inteligencije, kao i uopšte računarske/informatičke tehnologije, kompjuterski sistemi i kompjuteri uopšte, mogu da budu predmet veštačenja u krivičnom postupku, kako kada se radi o mogu biti, što se tiče ne samo kompjuterskom kriminalitetu, tako i u kada je pitanju čitav niz i drugih „klasičnih“ krivičnih dela, kada se u vezi sa potrebom njihovog razjašnjavanja i dokazivanja, mogu koristiti podaci sadržani u određenim uređajima sa elementima veštačke inteligencije. Ponekad se u teoriji koristi i termin *kompjuterska forenzika*, pod kojom se podrazumeva „čuvanje, pribavljanje, izdvajanje, analiza i interpretacija kompjuterskih informacija“ (Saferstein, 2021, str. 472). Sve ove komponente kompjuterske forenzike podrazumevaju i široko korišćenje samih kompjutera i posebnih kompjuterskih programa sa elementima veštačke inteligencije za potrebe svih relevantnih vidova postupanja u odnosu na informacije sadržane u kompjuterskim memorijama i uopšte u određenim oblicima veštačke inteligencije. Kada se radi o samim krivičnim delima čije je izvršenje proisteklo iz delovanja određenih oblika veštačke inteligencije, kao i kada je veštačka inteligencija na drugi relevantan način povezana sa izvršenjem konkretnih krivičnih dela, u pitanju je svojevrsni „dvostruki kolosek“, onda kada se određeni oblici veštačke inteligencije, kao specifični kompjuterski „alat“ u službi kompjuterske forenzike, koriste u cilju otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja takvih krivičnih dela.

Veštačka inteligencija može biti i u funkciji određenih veštačenja u krivičnom postupku, kada je ona pre svega, tehničko-tehnološko sredstvo, koje se upotrebljava za potrebe konkretnih ekspertiza. Smatra se u teorijskom smislu da veštak pomaže sudu prilikom rasuđivanja u odnosu na konkretno dokazno pitanje, što se čini na tri načina: 1) tako što sudu stavlja na raspolaganje opšta znanja koja su rezultat poznavanja konkretne naučne discipline, 2) utvrđivanjem konkretnih činjenica na temelju posebnih znanja koja poseduje, kao i 3) zaključivanjem na temelju primene opštih

stručnih znanja u odnosu na specifičnosti konkretnog slučaja, što predstavlja kombinaciju prethodna dva načina (Roxin, Schünemann, 2017, str. 225). Osnovnom faktičkom karakteristikom veštaka smatra se njegovo posedovanje posebnih stručnih znanja, koja nema sudija, a koja su od značaja za dokazivanje određenih relevantnih činjenica u krivičnom postupku (Beulke, Swoboda, 2020, str. 160).

Pravno regulisanje veštačenja, propisano relevantnim pravilima Zakonika o krivičnom postupku, ograničeno je na određivanje uslova za njegovo vršenje, određivanje uloge suda/organa postupka i stranaka pri tome, kao i prava, odnosno dužnosti veštaka u krivičnom postupku, dok je samo veštačenje podređeno pravilima određene naučne discipline ili veštine (*lege artis*) (Jekić, 2001, 321). Definisanje pravca i obima veštačenja spada u rukovođenje veštačenjem, što spada u nadležnost organa pred kojim se vodi postupak (Aleksić, Škulić, 2020). Veštak u krivičnom postupku po definiciji i u krajnjoj liniji, može biti samo čovek koji raspolaže odgovarajućim stručnim znanjima i veštinama neophodnim za konkretnu ekspertizu (Škulić, 2025c). Naime i onda kada se veštačenje poverava u skladu sa krivičnoprocesnim pravilima, odgovarajućem pravnom licu i tada se u okviru njega, relevantna i konkretno određena fizička lica, pojavljuju kao veštaci.

Naravno, razvoj tehnike i tehnologije omogućava i da taj konkretan čovek u funkciji veštaka u krivičnom postupku, bilo direktno, bilo indirektno u okviru pravnog lica kao subjekta veštačenja, ima na raspolaganju čitav niz novih i efikasnih tehničko-tehnoloških „alata“ i sredstava, čijim korišćenjem može uspešnije izvršiti konkretno veštačenje. Ipak, tehnika i tehnologija nikada ne mogu zameniti samog čoveka kao subjekta i učesnika krivičnog postupka. Čitav niz veštačenja u krivičnom postupku, poput biometrijsko-identifikacionih ekspertiza, saobraćajnih veštačenja, balističkih ekspertiza, građevinskih i drugih tehničko-tehnoloških veštačenja itd., može se realizovati korišćenjem između ostalog, i odgovarajućih softverskih „alata“ i uopšte, upotrebom tehničkih sredstava sa elementima veštačke inteligencije ili čak korišćenjem od strane veštaka za potrebe konkretnog veštačenja i nekih veoma razvijenih i kompleksnih oblika veštačke inteligencije. Kako je razvoj tehnike i tehnologije u ovoj oblasti veoma ekspanzivan, nema sumnje da će to, odnosno budući i realno očekivani razvoj veštačke inteligencije, svakako imati određene veoma upadljive konsekvence i kada se radi o veštačenjima u krivičnom postupku, koja će se neminovno, značajno „oslanjati“ na korišćenje između ostalog, i novih velikih mogućnosti veštačke inteligencije.

Oslanjanje veštaka na veštačku inteligenciju, koje će svakako biti još daleko veće i rasprostranjenije sa budućim sasvim izvesnim razvojem sve složenijih formi veštačke inteligencije, koje će imati i značajno veće kapacitete, nego što je to danas

slučaj, ipak ima svoje jasne granice. Naime, konkretni oblici veštačke inteligencije su uvek samo i isključivo vrsta tehničko-tehnološke „pomoći“ veštaku/veštacima prilikom vršenja određenih analiza, selekcije i vrednovanja relevantnih činjenice itd., ali ni u kom slučaju ne mogu sami oblici veštačke inteligencije, ma koliko razvijeni i napredni u tehničko-tehnološkom smislu bili, da zamene ljudsko rezonovanje/zaključivanje koje je imanentno i veštacima u svakom konkretnom slučaju. Drugim rečima objašnjeno, veštačka inteligencija može biti i već sada često i jeste u funkciji pomoći veštaku, te je u funkciji tehničko-tehnološkog sredstva kojim se radi ostvarenja svojih zadataka u skladu sa relevantnim krivičnoprocesnim pravilima, kao svojim „alatom“ služi veštak, ali sama ta veštačka inteligencija, svakako ne može sama po sebi, da bude veštak (Škulić, 2025c, str. 38).

Virtuelna rekonstrukcija („3D rekonstrukcija“), predstavlja poseban tehnički način ilustrovanja određenih elemenata nekih veštačenja, odnosno njome se vizuelno i virtuelno prikazuju zaključci sadržani u ekspertizama, kao i u raznovrsnim kriminalističkim verzijama koje se formulišu na operativnom nivou. Veštačka inteligencija može da se koristi kako za samo kreiranje različitih verzija koje se *vizuelizuju* posebnim programima, te kao takve, služe kao ilustracija zaključaka veštaka u različitim verzijama ili kao finalna verzija sadržana u nalazu i mišljenju veštaka. Ona može da se koristi i na operativnom nivou opet za ilustraciju različitih verzija. Virtuelna rekonstrukcija, osim što terminološki ima karakter rekonstrukcije u stvari, uopšte ni ne predstavlja „pravu“ rekonstrukciju u „fizičkom“ smislu, a takođe, ona nije ni rekonstrukcija kao dokazna radnja u krivičnoprocesnom smislu, već se radi o specifičnom virtuelnom i vizuelnom „rekonstruisanju“ i „oživljavanju“ krivičnog dela ili pojedinih njegovih stadijuma i sadržinskih segmenata (Škulić, 2024c, str. 155). To se čini u vidu specifičnog filma/video snimka kreiranog korišćenjem posebnih kompjuterskih programa/softvera, uz unošenje bitnih elemenata događaja, po pravilu u različitim varijantama. Suština virtuelne rekonstrukcije je da ona nije fizičkog/realnog karaktera, već se svodi na vizuelni/virtuelni prikaz događaja, najčešće u različitim verzijama.

Virtuelna rekonstrukcija realizuje se pre svega, u okviru određenih veštačenja, kao ilustracija nekih zaključaka veštaka, odnosno kao „ilustrativni element“ njegovog nalaza i mišljenja. Slično kao i prava/fizička rekonstrukcija, koja jeste dokazna radnja i virtuelna rekonstrukcija se može svesti na proveravanje različitih verzija izvršenja krivičnog dela, odnosno virtuelno kreiranje vizuelnog i dinamičkog prikaza mogućih varijanti na koje je izvršeno krivično delo, ili koje su tipične za pojedine bitne elemente krivičnog dela i stadijume njegovog izvršenja. Ponekad se virtuelna rekonstrukcija označava i kao *3D rekonstrukcija*, što je samo drugi izraz za tu vrstu „rekonstrukcije“. Radi se o specijalnoj kompjuterskoj

grafici, kojom se virtuelno i trodimenzionalno u vizuelnom smislu, prikazuju oblici i pojave stvarno postojećih objekata, bilo stvari, bilo ljudi ili kombinovano, određenih predmeta i osoba i to na dinamičan način, tako što se virtuelno/vizuelno simulira izvršenje konkretnog krivičnog dela.

Virtuelna rekonstrukcija koja ima kriminalistički značaj je u stvari, kao i većina video materijala koji se uobičajeno koristi, *de facto* dvodimenzionalna i svodi se na kompjutersku animaciju događaja koji je predmet odgovarajućih kriminalističkih postupaka ili se povodom njega vodi istraga/predistražni postupak, odnosno najčešće određenih detalja događaja koji se istražuje. Slično kao i neki 3D filmovi i ovaj video materijal se vizuelno prikazuje faktički dvodimenzionalno na ekranu računara ili drugim vrstama ekrana, a samo vizuelno deluje kao trodimenzionalni prikaz, čime se postiže viši stepen rekonstruisanja krivičnog dela, po pravilu u različitim verzijama. Kada se radi o predmetima i tragovima krivičnog dela kao elementima virtuelne rekonstrukcije, oni se u video oblik prebacuju korišćenjem posebnih 3D skenera. Za razliku od video materijala kao kriminalističko-tehničkog priloga uz zapisnik koji se tiče prave/fizičke rekonstrukcije kao dokazne radnje, a koji predstavlja samo način fiksiranja/dokumentovanja radnji, postupaka i položaja aktera prave/fizičke rekonstrukcije tokom njenog sprovođenja, takav materijal, kreiran posebnim kompjuterskim programom sa elementima veštačke inteligencije u vidu animacije, je kada se radi o virtuelnoj rekonstrukciji, sam po sebi osnovna sadržina takve radnje rekonstruktivnog karaktera.⁹

Korišćenje veštačke inteligencije prilikom procene opasnosti od bekstva okrivljenog ili opasnosti od ponovnog izvršenja krivičnog dela

Kako opasnost od bekstva okrivljenog, tako i opasnost od recidivizma okrivljenog u smislu ponovnog izvršenja krivičnog dela su u svim savremenim krivičnim postupcima, zakonom definisani klasični razlozi (uz odgovarajući procesno relevantan stepen sumnje da je okrivljeni učinio krivično delo), za određivanje pritvora. Obrnuto, kada postoji opasnost od bekstva, a na temelju procene njenog stepena, moguće su i mere kojima se pritvor supstituiše, poput određivanja jemstva. Postojanje opasnosti od bekstva/ponavljanja krivičnog dela, kao i njen stepen, predstavljaju klasično „faktičko“ pitanje, koje krivični sud procesno iniciran predlogom javnog/državnog tužioca rešava na temelju načela slobodne ocene dokaza i slobodnog uverenja organa postupka, a na osnovu relevantnih dokaza iz kojih proizlazi da konkretna opasnost od bekstva/ponavljanja krivič-

⁹ Inače, u Republici Srbiji se Nacionalni centar za kriminalističku forenziku između ostalog, bavi i virtuelnom rekonstrukcijom, te raspolaže i specijalnim 3D skenerima sa posebnim softverom za animaciju i rekonstrukciju.

nog dela, postoji ili ne postoji, kao i ako postoji u kojoj je to meri, te da li se takva opasnost radi omogućavanja nesmetanog vođenja krivičnog postupka, te sprečavanja ponovnog vršenja krivičnog dela, može izbeći ili minimizirati određenim merama procesne prinude, a pre svega, određivanjem pritvora.

U nekim državama se poslednjih godina koriste određeni sistemi veštačke inteligencije, koji sudiji pomažu prilikom ocene postojanja/nepostojanja opasnosti od bekstva okrivljenog, kao i opasnosti da on ponovi krivično delo, što se svodi na specifičnu „analizu rizika“ (Miljuš, 2024, str. 449). Ovi sistemi se baziraju na analizi svih raspoloživih dokaznih i drugih informacija koje se tiču ličnosti okrivljenog, njegovih porodičnih i socijalnih prilika, nekada i njegovog psihološkog profila, ranije osuđivanosti itd.. Na temelju takve analize i svojevrsnog „ukrštanja“ i vrednovanja svih relevantnih podataka u *pro et contra* smislu, sudiji se na raspolaganje stavlja „zaključak“ veštačke inteligencije o konkretnom stepenu (najčešće izraženom u procentima), koji je stepen konkretne opasnosti od bekstva ili ponovnog vršenja krivičnog dela, konkretnog okrivljenog. Naravno, odluku na osnovu ovoga konačno donosi čovek, tj. sudija, kome je veštačka inteligencija kao „analizator“ od velike pomoći, ali koja svakako (što je još uvek svuda i zakonski imperativ), ne može da odluči umesto sudije, tj. supstituiše konkretnog čoveka u funkciji sudije u krivičnom postupku.

Upotreba veštačke inteligencije prilikom vrednovanja značaja okolnosti relevantnih za izbor krivične sankcije i odmeravanje kazne

Moguća je upotreba veštačke inteligencije i prilikom vrednovanja značaja određenih okolnosti koje se tiču krivične sankcije, a posebno onih koje su relevantne za odmeravanje kazne, pri čemu naravno, treba uvek imati u vidu da svaku krivičnu sankciju, pa i kaznu, izriče sud u okviru prava države na krivično sankcionisanje/kažnjavanje (*ius puniendi*) (Roxin, Greco, 2020, str. 1). To onda, uvek podrazumeva ključnu ulogu čoveka, kao sudije. Tako je stoga što sudske „odmeravanje kazne ima veliki značaj za svako društvo s obzirom da ono u suštini predstavlja ostvarenje funkcije krivičnog prava i kaznene politike jedne države“ (Babić, Marković, 2013, str. 37). Veštačka inteligencija može u tom pogledu biti od koristi sudiji tako što mu omogućava lakšu analizu svih relevantnih okolnosti, daje prikaz sudske prakse i sl., ali ona ne sme nikada da suštinski zameni čoveka, isto kao što ni sama kazna ne sme biti „goli“ matematički rezultat, već se i ona zasniva na delovanju načela slobodne ocene dokaza i slobodnog sudijskog uverenja, ispoljenih naravno, u zakonskim okvirima, gde je presudno zasnivanje kazne na relevantnim pravilima Krivičnog zakonika koja se tiču svih okolnosti (olakšavajućih/otežavajućih), koji utiču na njenu meru. Inače, ove okolnosti

koje su relevantne za odmeravanje kazne (olakšavajuće/otežavajuće okolnosti) ne mogu kada je reč o srpskom krivičnom pravu, isto kao ni u većini drugih savremenih krivičnopravnih sistema, biti mehaničke i matematičke vrednovane, kao što je to obeležje poznatih obavezujućih „smernica za odmeravanje kazni/krivičnih sankcija“ u nekim uporednopravnim sistemima, koje se takođe, mogu zasnivati i na posebnim algoritmima u domenu veštačke inteligencije (Škulić, 2024d, str. 15). Na nivou Evropske Unije je ovde od posebnog značaja *Rezolucija Evropskog parlamenta o veštačkoj inteligenciji u krivičnom pravu i njenoj upotrebi od strane policije i pravosuđa u krivičnim stvarima*, od 6. oktobra, 2021. godine.

Još je od antičkog doba, aktuelno pitanje „opravdanja i svrhe kazne“, čime su se „osim teoretičara krivičnog prava, bavili i mnogi filozofi“, pri čemu se u tom pogledu mogu „spomenuti dve najvažnije grupe teorija: utalitarističke i retributivističke (Stojanović, 2024, str. 308). Utalitarističke teorije kaznu posmatraju kao nužnu i korisnu za suzbijanje kriminaliteta, dok retributivističke teorije „polaze pre svega od moralne odgovornosti i opravdanja kazne koje vide u retribuciji“, polazeći „od ideje srazmernosti i pravednosti“ (Stojanović, 2026, str. 234). Kada je generalno reč o kažnjavanju u krivičnopravnom smislu, treba svakako imati u vidu da se kazna tradicionalno i u „klasičnom maniru“, svojstvenom posebno ranijim krivičnopravnim pogledima na kaznu, definiše kao pričinjavanje učiniocu krivičnog dela zla, što je odmazda za zlo“, koje je on prouzrokovao svojim krivičnim delom (Frister, 2020, str. 1). Ovo se i inače, često navodi u krivičnopravnoj teoriji u prvim rečenicama posvećenim *pojmu kazne* u istorijskom smislu, a temelji se na jednoj poznatoj definiciji Huga Grociosa (1583 – 1645).¹⁰ Savremeno krivično pravo kaznu ipak doživljava na bitno drugačiji način i stoga je kod kažnjavanja centralno pitanje njene vrste i mere u svakom konkretnom slučaju. Retributivističke teorije nekada doživljavaju svoju refleksiju i kao doktrinarni oslonac za manifestacije penalnog populizma u konkretnim zakonskim rešenjima i na njima utemeljenoj sudskoj praksi u sferi kažnjavanja (Škulić, Lukić, 2025, str. 17-18).

Kazna bilo da je pretežno shvaćena utalitaristički ili retributivistički, uvek proizlazi iz konkretnih okolnosti koje utiču na izbor kazne, odnosno vrstu kazne, a posebno na meru kažnjavanja, poput klasičnih otežavajućih i olakšavajućih okolnosti u većini savremenih krivičnopravnih sistema. U nekim državama se već rutinski koriste odgovarajući kompjuterski programi, odnosno sistemi veštačke inteligencije, koji softverski analiziraju sve te okolnosti i davanjem određenih rezultata matematički izraženih, sudiji *de facto* pomažu prilikom odlučivanja o vrsti kazne i njenoj meri. Interesantan je primer iz SAD u kojima je na saveznom nivou postojao sistem

¹⁰ *Poenā est malum passionis, quod infligitur propter malum actionis.*

strogih *smernica za presuđivanje/kažnjavanje*, koje su važile samo na saveznom nivou (sve dok njihova formalna obaveznost nije prestala na temelju jedne odluke Vrhovnog suda SAD), te nikada nisu formalno obavezivale sudove država članica SAD (Škulić, 2023, str. 160),¹¹ ali neke države u sastavu SAD imaju svoje posebne smernice te vrste (*sentencing guidelines*) (Škulić, 2023, str. 160). Poslednjih godina se te smernice primenjuju i uz korišćenje posebnih kompjuterskih programa koji sistematski analiziraju sve okolnosti od značaja za izbor krivične sankcije i odmeravanje kazne. Svrha takvih sistema (poput sistema COMPAS, ali i drugih), jeste da sudiji pruži pomoć u donošenju odluke, kako bi ona bila „objektivnija i ispravnija, nego kada bi sudija činio to bez takvog alata“ (Čejvanović, 2023, str. 310).

Naravno, sami kompjuterski sistemi kao takvi oblici veštačke inteligencije, koji se u nekim državama već rutinski koriste za procenu „rizika“ prilikom izricanja krivične sankcije, kao i radi analize svih relevantnih okolnosti za odmeravanje kazne, svakako ne zamenjuju, odnosno ne smeju supstituisati sudiju kao čoveka, koji u kontekstu prava države na kažnjavanje (*ius puniendi*), u ime države donosi odluku o krivičnom sankcionisanju/kažnjavanju, u čemu samo limitirano - u vidu odgovarajuće tehničko-tehnološke pomoći, svoju ulogu ima i veštačka inteligencija.

Upotreba veštačke inteligencije od strane krivičnoprocesnih subjekata u okviru funkcije koju imaju u krivičnom postupku

Bilo koji krivičnoprocesni subjekt može da se u određenoj meri i na adekvatan način služi korišćenjem određenih oblika veštačke inteligencije u okviru ostvarivanja svoje funkcije u krivičnom postupku, odnosno povezano sa njom, a radi ostvarenja svojih prava i dužnosti u krivičnom postupku. To se tiče (kao što je to već objašnjeno u prethodnom tekstu), veštaka kada se za određene ekspertize koriste specifični oblici veštačke inteligencije, kao i suda koji u nekim državama već i na normativnom nivou koristi veštačku inteligenciju u cilju vrednovanja okolnosti koje utiču na procenu stepena opasnosti od bekstva okrivljenog, kao i za utvrđivanje i ocenu onih okolnosti koje su od značaja za izbor krivične sankcije i meru kazne. Pored toga i drugi krivičnoprocesni subjekti mogu u okviru svojih krivičnoprocesnih aktivnosti povezanih sa njihovom funkcijom u krivičnom postupku, da se služe i „alatima“ iz sfere veštačke inteligencije, što je posebno značajno kada se radi o subjektima u stranačkim funkcijama.

Krivičnoprocesne stranke, kao i drugi subjekti u stranačkim funkcijama (poput branioca okrivljenog), u kreiranju svojih akata, pismena i pravnih sredstava, poput

¹¹ Radi se o slučaju *United States v. Booker* iz 2005. godine, kojem je prethodio sličan slučaj *Blakely v. Washington* (2004).

žalbe protiv prvostepene presude i drugih pravnih lekova, imaju faktičku i tehničku mogućnost da koriste oblike veštačke inteligencije, bilo za pribavljanje relevantnih podataka, poput onih koji se tiču sudske prakse, bilo čak za pisanje kompletnih sadržaja te vrste, kao kada se čak koriste popularni „AI sistemi“, kao što je široko poznat i rasprostranjen „ChatGPT“, koji je besplatan i danas veoma uobičajen u svakodnevnoj upotrebi. Taj sistem, ali i drugi slični sistemi se danas sasvim uobičajeno koriste od strane široke populacije, bilo radi bolje informisanosti u odnosu na neka pitanja, bilo u cilju utvrđivanja/potvrđivanja na primer, medicinske dijagnoze, čak analize pravnih propisa, poreskih obaveza, prevođenja tekstova itd.

Naravno, nekada upotreba sistema iz domena veštačke inteligencije nije legitimna, nemoralna je, ili je čak striktno protivpravna, kao kada se na primer, oni koriste kao „sredstvo prevare“ u pisanju naučnih i stručnih radova i sl. Stepenn pouzdanosti ovde nije uvek dovoljno visok, te stoga, na tržištu postoje i slični sistemi veštačke inteligencije čija se upotreba plaća i koji su kvalitetniji, ali i ti sistemi nisu imuni na pravljenje i ozbiljnih grešaka. Svaki od ovih sistema se suštinski svodi na korišćenje informacija koje su i inače, široko dostupne na Internetu, a naravno, takve se informacije nekada tiču i naučnih/stručnih radova iz krivičnopravne/krivičnoprocesne sfere, kao i sudske prakse. Stoga ovi sistemi svakako mogu biti donekle upotrebljivi i u cilju ostvarivanja interesa stranaka u krivičnom postupku, kao i drugih subjekata krivičnog postupka, ali se postavlja pitanje na koji način i u kojoj meri je to opravdano, pa i dozvoljeno.

Kada je reč o subjektima u stranačkim funkcijama, u praksi su već sada primećeni slučajevi da neki branioci za pisanje žalbe, bilo njenog početnog sadržaja i nacрта, bilo čak kompletnog teksta pravnog leka, koriste (i) sisteme veštačke inteligencije. Naravno, moguće je da se tim sredstvima služe i ovlašćeni tužioci, pa i javni tužioci. Ovo nije regulisano izvorima pozitivnog krivičnog procesnog prava niti se time, kada je reč o braniocima u krivičnom postupku, striktno bavi Kodeks profesionalne etike advokata.

Svakako nije zabranjeno da stranke i drugi subjekti u stranačkim funkcijama koriste i oblike veštačke inteligencije u cilju efikasnijeg vršenja svoje krivičnoprocesne funkcije, poput primera sa pisanjem žalbe. Međutim i ovde bi moralo načelno važiti pravilo da oblik veštačke inteligencije kao takav, ne može jednostavno zameniti samog krivičnoprocesnog subjekta, te na primer, ne može bilo koji oblik veštačke inteligencije kao takav, biti ni branilac, niti ovlašćeni tužilac. Međutim subjekti u relevantnim krivičnoprocesnim funkcijama mogu veštačku inteligenciju da koriste na legitiman način, pa i kao „pomoć“ u pisanju određenih akata i pismena, poput žalbe i drugih pravnih lekova.

Legitiman način korišćenje veštačke inteligencije podrazumeva i da ona eventualno bude isključivo pomoćno sredstvo, a ne da konkretan krivičnoprocesni subjekat samo postavi određeni „zadatak“ veštačkoj inteligenciji, poput kompletnog pisanja žalbe i sl., te potom prosto „preuzme“ ishod ispunjavanja „zadatka“. Ovo je važno kako iz etičkih razloga, tako i sa stanovišta kvaliteta ostvarenja krivičnoprocesne funkcije, kao i zbog načelne odgovornosti krivičnoprocesnog subjekta koji vrši konkretnu radnu služeći se (i) sredstvom veštačke inteligencije. Tako je naročito stoga, što veštačka inteligencija nije savršena i moguće su veoma ozbiljne greške, ako se ona koristi „bezrezervno“, bezobalno i na nelimitiran način.

Kada je reč o advokatima u funkciji branioca okrivljenog ili punomoćnika oštećenog, oni i kada se radi o eventualnom korišćenju veštačke inteligencije u krivičnom postupku i za potrebe svoje funkcije u krivičnom postupku, moraju da poštuju opšta etička pravila, sadržana u Kodeksu profesionalne etike advokata, poput obaveze advokata da bude savestan u zastupanju, te da u profesionalnom radu koristi samo dopuštena i časna sredstva. Veštačka inteligencija nije sama po sebi i u nekom apriornom smislu nedopušteno, niti nečasno sredstvo, ali samo ako je krivičnoprocesni subjekti koriste na jedan „umeren“ način. To znači da se ona koristi samo kao adekvatna pomoć u na primer, istraživanju sudske prakse i traganju za relevantnim slučajevima/primerima, radi analize relevantnih naučnih i stručnih radova i korišćenja u njima sadržanih rezultata i sl., ali bi se korišćenje veštačke inteligencije svakako moglo smatrati nečasnim sredstvom, čija upotreba predstavlja vid nesavesnog postupanja, ako bi se koristila tako da sama veštačka inteligencija kompletno napiše relevantan tekst, poput određene žalbe, odnosno suštinski i *de facto* supstituiše krivičnoprocesnog subjekta, odnosno umesto njega celovito obavi njegov „posao“.

Zaključak

Svaki napredak tehnike i tehnologije najčešće ima i svoju „mračnu stranu“, te često doživljava i svoju primenu u cilju vršenja krivičnih dela. Tako je i kada se radi o veštačkoj inteligenciji, koja se nekada koristi i kao sredstvo vršenja krivičnih dela ili kao segment *modus operandi-a* određenih vrsta krivičnih dela, posebno onih u sferi kompjuterskog kriminaliteta, kao i nekih drugih oblika tzv. visokotehnološkog kriminaliteta. Međutim, veštačka inteligencija se već danas u savremenim državama koristi i kao značajno sredstvo u borbi protiv kriminaliteta. Ona svoju značajnu upotrebu ima i u krivičnom postupku, kao i za potrebe krivičnog postupka, a realno se može očekivati da takva društveno legitimna funkcija veštačke inteligencije vrlo brzo u savremenim državama doživi i dalju

ekspanziju, što bi svakako, načelno moglo da bude i veoma korisno sa stanovišta načelnog povećanja efikasnosti krivičnog postupka, te ukupne bolje krivično-pravne reakcije na kriminalitet u smislu olakšanog i uspešnijeg otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja krivičnih dela.

S druge strane, iako veštačka inteligencija već sada značajno doprinosi efikasnijem otkrivanju, razjašnjavanju i dokazivanju nekih krivičnih dela, te generalno predstavlja dobro sredstvo subjekata u funkciji suzbijanja kriminaliteta, njeno korišćenje u pravnoj državi koja se odlikuje vladavinom prava ima i svoje legitimne granice. To znači da s jedne strane, svaka upotreba veštačke inteligencije u krivičnom postupku radi odgovarajuće tehničko-tehnološke podrške organima postupka prilikom rešavanja određenih krivičnoprocesnih zadataka i donošenja odgovarajućih odluka u krivičnom postupku, poput određivanja pritvora na temelju ocene postojanja opasnosti od bekstva/opasnosti od ponavljanja krivičnog dela, analize relevantnih okolnosti koje utiču na odmeravanje kazne itd., mora da bude praćena postojanjem odgovarajuće normativne osnove koja omogućava takve oblike legitimnog korišćenja veštačke inteligencije u krivičnom postupku. Time veštačka inteligencija postaje i legitimno tehničko tehnološko sredstvo u funkciji pomaganja organima postupka, a pre svega krivičnom sudu, u ostvarenju osnovne svrhe krivičnog postupka, a to je da se primenom zakonskih pravila omogući da niko nevin ne bude osuđen, a da se učiniocu krivičnog dela izrekne krivična sankcija pod uslovima koje propisuje krivični zakon, na osnovu zakonito i pravično sprovedenog postupka. S druge strane, neophodno je u samoj toj budućoj normativnoj osnovi za krivičnoprocesnu i kriminalističku primenu veštačke inteligencije, jasno propisati i određene limite za korišćenje veštačke inteligencije u krivičnom postupku i za potrebe krivičnog postupka, što se pre svega tiče, onemogućavanja da veštačka inteligencija *de facto* zameni čoveka, te postane „sudija umesto sudije“.

Reference

- Aleksić, Ž. i Škulić, M. (2020) *Kriminalistika*. Jedanaesto izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Babić, M. i Marković, I. (2013). *Krivično pravo – opšti dio*. Četvrto izmijenjeno izdanje. Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Bajović, V. (2022) 'EncroChat i SKY ECC komunikacija kao dokaz u krivičnom postupku'. *Crimen – časopis za krivične nauke – Journal for Criminal Justice*, 13(2), 154-179. <https://doi.org/10.5937/crimen2202154b>
- Beulke, W., Swoboda, S. (2020) *Strafprozessrecht*. 16. Auflage. Heidelberg: „C. F. Müller“.
- Brodag, W. (2001) *Kriminalistik – Grundlagen der Verbrechensbekämpfung*. Stuttgart, München: „Richard Boorberg Verlag“.
- Čejvanović, J. (2023) 'Pravna jamstva pri upotrebi umjetne inteligencije u krivičnom postupku', u: Završnik, A., Simončić, K. (ur., prev. Sijerčić-Čolić H.). Sarajevo: „Dobra knjiga“.
- Dvoršek, A. (2000) *Kriminalistička strategija*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboro.
- Frister, H. (2020) *Strafrecht – Allgemeiner Teil*. 9. Auflage. München: C.H.Beck“. <https://doi.org/10.17104/9783406763069>
- Gilbert, J. (1980) *Criminal Investigation*. Columbus, Toronto, London, Sidney: „Charels E. Merill Publishing Company“ – „A Bell & Howell Company“.
- Gleiß, S., Weigend, T. (2015), 'Intelligentni agenti i krivično pravo'. *Crimen – časopis za krivične nauke/Journal for Criminal Justice*, 6(1), 3-26.
- Hess, K. M., Hess Orthmann, C. (2010) *Criminal Investigation*. Ninth Edition. New York: „Delmar Cengage Learning“.
- Jekić, Z. (2001) *Krivično procesno pravo*. 7. izdanje. Beograd: „Savremena administracija“.
- Kube, E. E. (1992) 'Theoretische Kriminalistik', in: Kube, E., Störzer, H. U. und Timm, K. J. (hrsg.) *Kriminalistik – Handbuch für Praxis und Wissenschaft*, Band I. München, Berlin: „Richard Boorberg Verlag“.
- Miljuš, I. (2024) 'Algoritmi za ocenu rizika sa elementima veštačke inteligencije u krivičnom postupku', 37. *susret Kopaoničke škole prirodnog prava Slobodan Perović: „Pravo na pravdu – izazovi savremenog doba“*, Zbornik radova, Tom I, Kopaonik, 12 – 17 decembar 2024. Beograd: Kopaonička Škola prirodnog prava Slobodan Perović, 445-465.

- Roxin, C., Greco, L. (2020) *Strafrecht – Allgemeiner Teil, Band 1, Grundlagen – Der Aufbau der Verbrechenslehre*. 5. Auflage. München: „C.H.Beck“.
<https://doi.org/10.17104/9783406758010>
- Roxin, C., Schünemann, B. (2017) *Strafverfahrensrecht*. 29. Auflage. München: „C.H.Beck“.
- Saferstein, R. (2021) *Criminalistics – An Introduction to Forensic Science*. 13th Edition. Boston, New York: „Pearson“.
- Simonović, B. (2002) 'Kompjuterski sistemi registracije, klasifikacije i komparacije klasičnih tragova krivičnog dela'. *Zbornik radova nastavnika VŠUP-a*, Beograd, 2002, 20-37.
- Stojanović, Z. (2024) *Krivično pravo – opšti deo*. 29. izmenjeno i dopunjeno izdanje. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Stojanović, Z. (2026) *Komentar Krivičnog zakonika*. 15. izmenjeno izdanje. Beograd: „Službeni glasnik“.
- Škulić, M. (2011) 'Osnovi uporednog krivičnog procesnog prava i osnovi problemi reforme krivičnog postupka Srbije', u Ignjatović, Đ. (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
- Škulić, M. (2023) *Krivično pravo Sjedinjenih Američkih Država*. Beograd: „Službeni glasnik“.
- Škulić, M. (2024a) 'Dokazni značaj informacija iz komunikacije ostvarene aplikacijama/ modifikovanim uređajima za kriptovanje – kao što su Sky ECC i EnchroChat'. *Crimen – časopis za krivične nauke – Journal for Criminal Justice*, 15(1), 3-55. <https://doi.org/10.5937/crimen2401003s>
- Škulić, M. (2024b) *Organizovani kriminalitet – pojam, pojavi oblici, krivična dela i krivični postupak*. Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: „Službeni glasnik“.
- Škulić, M. (2024c) *Kriminalistika*. Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
- Škulić, M. (2024d) 'The manifestations of penal populism in some amendments/provisions of the Criminal Code of Serbia', *Thematic Conference Proceeding of International Significance, IX International Scientific Thematic Conference, 22 November*, Belgrade. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research and Judicial Academy, 1-20. <https://doi.org/10.47152/penalpopulism2024>
- Škulić, M. (2025a), 'Osnovne krivičnopravne konsekvence korišćenja veštačke inteligencije u kriminalne svrhe'. *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru*, 8, 19-39.

- Škulić, M. (2025b) *Krivično procesno pravo*. Petnaesto izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
- Škulić, M. (2025c), 'Veštačka inteligencije u funkciji ekspertiza i kao predmet veštačenja u krivičnom postupku', *Veštačenje u kaznenim postupcima, Zbornik sa nacionalnog naučnog skupa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. 9-43. <https://doi.org/10.47152/palic2025.1>
- Škulić, M. (2026) *Komentar Zakonika o krivičnom postupku – kriminalistika i dokazno pravo*. Beograd: „Službeni glasnik“.
- Škulić, M., Buha, M. (2024) *Krivično procesno pravo – opšti dio*. Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Škulić, M., Lukić, N. (2025) 'The explanation of the main characteristics of penal populism and examples of penal populism in some criminal law provisions and planned amendments of Criminal Code of Serbia'. *Crimen – časopis za krivične nauke – Journal for Criminal Justice*, broj 16(1), 3-40. <https://doi.org/10.5937/crimen2501003s>
- Wright, D. J. (2007) *Crime Investigation*. London: „Parragon“.

The use of artificial intelligence in criminal proceedings and for the purposes of criminal justice

Milan Škulić^a

In addition to the fact that numerous criminal offences—particularly those within the domain of cybercrime—may be committed through the use of artificial intelligence, there are likewise many countervailing examples demonstrating the legitimate and socially beneficial uses of various forms of artificial intelligence. These uses increasingly extend to areas connected with the application of criminal law, as well as to the detection, clarification, and evidentiary establishment of criminal offences. This trend is directly associated with the fundamental objective of democratic criminal procedure in states governed by the rule of law: ensuring, through a lawful and fair criminal process, that no innocent person is convicted, while guaranteeing that the perpetrator of a criminal offence is subjected to a criminal sanction under the conditions prescribed by criminal legislation. With respect to the legitimate use of artificial intelligence in criminal procedure and criminal investigation, the following aspects are particularly significant: 1) Identification of suspects, with special emphasis on biometric methods of identification relying on biometric-camera technology; 2) Criminal intelligence and analytical use, particularly for profiling unknown perpetrators based on comprehensive analysis of all relevant data; 3) Integration of artificial intelligence into investigative records and databases; 4) Use of artificial intelligence as a technical instrument for establishing facts relevant to criminal investigation, criminal procedure, or substantive criminal law—for instance, preliminary determination of the originality or authenticity of a signature, detection of forgery, and similar tasks; 5) Use of artificial intelligence in expert examinations; 6) Application of AI-based computational tools suited for rapid analysis of data obtained through special investigative techniques; 6) Risk assessment of flight or reoffending, particularly when evaluating grounds for pre-trial detention or for imposing other procedural measures; 7) Use of artificial intelligence in sentencing, specifically in evaluating the weight and significance of circumstances relevant to determining punishment. It must always be borne in mind that the imposition of any criminal sanction—including punishment—is ultimately the prerogative of the court,

^a Full professor, Faculty of Law, University of Belgrade. E-mail: skulic@ius.bg.ac.rs;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4515-1852>

exercised within the framework of the state's *ius puniendi*, which presupposes the central and irreplaceable role of the human judge. Artificial intelligence may assist the court by facilitating the analysis of relevant circumstances, providing access to comparative case law, and similar functions, but it must never supplant the human decision-maker.

KEYWORDS: Artificial Intelligence; Criminal Proceedings; Criminal Procedural Law; Criminalistics; Criminal Procedure Code

© 2026 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

Korupcija u sportu – fenomenologija, uzroci i mogućnosti suzbijanja*

Miloš Stanić^a, Jelena Kostić^b

Korupcija u sportu nije nova pojava. Globalizacija, veliki priliv novca, porast legalnog i ilegalnog kladjenja i napredak tehnologije stvaraju mogućnost za izvršenje krivičnih dela u oblasti sporta i sticanje nezakonitog profita. Pojavni oblici korupcije u sportu su različiti, dok poseban problem predstavlja činjenica što u tome veliku ulogu imaju organizovane kriminalne grupe. Međutim, korupcija u sportu ima nesagledive posledice, a koje se uglavnom ogledaju u gubitku interesovanja sponzora, ali i interesovanja publike i javnosti za određene sportove. Zbog toga je u međunarodnim dokumentima sve veći akcenat na potrebi usaglašavanja regulative u oblasti sporta sa propisima u oblasti suzbijanja korupcije.

U ovom istraživanju polazimo od pretpostavke da svaki uzrok zahteva različit pristup u pogledu prevencije, kao i da je u narednom periodu neophodno dodatno usaglašavanje nacionalnih propisa iz oblasti sporta sa međunarodnim pravilima u oblasti suzbijanja korupcije. Radi davanja preporuka za unapređenje njene prevencije u radu dominiraju metod analize sadržaja i uporednopravni metod. U prvom delu rada najpre ukazujemo na međunarodna dokumenta u kojima su naglašene mere za suzbijanje korupcije u sportu, drugi deo rada sadrži prikaz njenih pojava oblika, u sledećem delu ukazuje se na uzroke pojava oblika korupcije u sportu, kao i na krivičnopravna rešenja u pogledu suzbijanja nameštanja rezultata sportskih takmičenja sadržana u uporednom zakonodavstvu i propisima Republike Srbije. Na taj način nastojimo da damo preporuke za unapređenje mera za njeno suzbijanje u oblasti sporta.

KLJUČNE REČI: korupcija u sportu, fenomenologija, uzroci, manipulacija takmičenjima, prevencija

* Ovaj rad je nastao kao rezultat naučnoistraživačkog rada na Institutu za uporedno pravo uz finansijsku podršku Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija (evidencioni broj: 451-03-33/2026-03/200049 od 5. 2. 2026).

^a Viši naučni saradnik Instituta za uporedno pravo u Beogradu. E-mail: m.stanic@iup.ac.rs;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8849-7282>

^b Naučni savetnik Instituta za uporedno pravo u Beogradu. E-mail: j.kostic@iup.ac.rs;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6032-3045>

Uvod

Vremenom je sport postao privredna grana u okviru koje se ostvaruje veliki profit, a za šta je u značajnoj meri zaslužna publika i veliki broj navijača. To je došlo do izražaja posebno zahvaljujući razvoju savremenih tehnologija, koje su omogućile prenos i dostupnost sportskih takmičenja velikom broju ljudi širom sveta. Upravo to i dalje doprinosi značajnom stepenu komercijalizacije sportskih aktivnosti (Šuput, 2013, str. 122). Taj razvoj je doprineo ne samo gubitku principa sportskog takmičenja zasnovanog na drevnoj i univerzalnoj ljudskoj potrebi za bavljenjem sportom i takmičenjem, već i pojavi sve većeg broja nedozvoljenih aktivnosti u vezi sa sportom. Od tih aktivnosti posebno se ističu nameštanje ishoda sportskog takmičenja i doping (Šuput, 2013, str. 124; Mravec, 2021, str. 38). Na taj način “zatire se” jedna od najvažnijih karakteristika sporta - nepredvidivost ishoda takmičenja (Hessert, Ling Goh, 2022, str. 292), uz postojanje brojnih medijskih skandala koji narušavaju ugled sporta. U vezi sa tim, Evropska komisija je naglasila da je sport suočen sa novim pretnjama i izazovima kao što su komercijalni pritisak, korupcija i pranje novca (Moriconi, 2020, str. 3-9; Chappelet, Verschuuren, 2019, 429-436; Mravec, 2021, str. 37; Carpenter, 2012, str. 14-15). Problem se usložnjava time što dobit od ilegalnog klađenja prevazilazi budžete manjih država (Šuput, 2013, str. 123), i ne predstavlja samo nacionalni već i međunarodni problem (Mravec, 2021, str. 40).

Korupcija u sportu nije nova pojava. Međutim, njeno prisustvo je sve veće zbog uslovljenosti globalizacijom, potrebom za novcem, sve većim prisustvom legalnog i ilegalnog klađenja, ali i napretkom tehnologije, a što stvara mogućnost za vršenje krivičnih dela u oblasti e-sporta. Pojavni oblici korupcije u sportu su različiti. Ona nije prisutna samo kao oblik manipulacija takmičenjima, već i u vezi sa dodelom prava domaćinstava velikih sportskih događaja. Međutim, njena prevencija zahteva postojanje posebnih tela na nivou međunarodnih i nacionalnih sportskih organizacija u cilju prevencije i otkrivanja korupcije u sportu. Korupcija u sportu je povezana i sa delovanjem organizovanih kriminalnih grupa, a koje sve više koriste legalne poslovne strukture, pa čak i sportski sektor radi vršenja krivičnih dela i prikrivanja porekla novca stečenog nezakonitim delatnostima (EUROPOL, 2024).

Na globalnom nivou postoji opšti konsenzus da nameštanje utakmica nanosi štetu integritetu sporta, a samim tim i sportskim organizacijama kojima takvo ponašanje može da prouzrokuje značajne finansijske posledice.¹ Prema dostupnim informacijama, u sportu je veoma prisutno kako klađenje, zbog visokog profita koji se ogleda u milionima evra za one koji nameštaju sportske rezultate.

¹ Sponzori mogu da izgube poverenje u sportsku organizaciju ili klub zbog nameštanja utakmica i da se povuku, a što samim tim predstavlja veliki finansijski gubitak za tu organizaciju.

Godišnji nelegalan prihod od takvih aktivnosti, a koje su povezane sa kladjenjem iznosi oko 120 miliona evra (EUROPOL, 2021, str. 67).

U oblasti sporta, velike gubitke prouzrokovao je virus COVID-19, tj. mere koje su uvedene za suzbijanje njegovog širenja. Klubovi koji su u nižim ligama su postali u tim okolnostima posebne osetljivi, a što su koristile organizovane kriminalne grupe za nameštanje sportskih rezultata, ali i druge kriminalne delatnosti. Ipak, zbog mogućnosti prikriivanja i težeg otkrivanja krivičnih dela sve veći broj manipulacija prisutan je u oblasti e-sporta. To je uslovljeno povećanom aktivnošću kladjenja i uplatom velikih iznosa na kladjenje neposredno pre e-sportskih utakmica (EUROPOL, 2021, str. 67).

U ovom radu polazimo od pretpostavke da se sport suočava sa novim izazovima koji mogu da utiču na nove pojavne oblike korupcije u ovoj oblasti. Zbog toga je potrebno preispitati kako efikasnost postojećih, tako i mogućnost uspostavljanja novih mehanizama za suzbijanje korupcije u sportu. Radi dokazivanja te pretpostavke u radu se primenjuju kako metod analize sadržaja, tako i uporednopravni metod. Prvi pretpostavlja analizu izveštaja različitih međunarodnih organizacija u kojima su sadržani podaci koji ukazuju na pojavni oblik, uzroke i posledice korupcije u sportu, dok se u okviru drugih metoda analizira pravna borba drugih zemalja u pogledu suzbijanja korupcije u sportu. U prvom delu rada ćemo ukazati na sadržaj međunarodnih dokumenata koji promovišu značaj integriteta u sportu i fer-plej, kao i na mere i preporuke sadržane u međunarodnim dokumentima u pogledu prevencije korupcije. Kako bismo ukazali na složenost fenomenologije korupcije u sportu u sledećoj glavi ćemo ukazati na njene pojavne oblike sa naglašavanjem na dominantne forme prisutne u određenoj vrsti sporta. U sledeća dva poglavlja sadržani su analiza uzroka korupcije u sportu sa osvrtom na istraživanja sprovedena u prethodnom periodu i prikazan je odgovor različitih zemalja u pogledu suzbijanja navedene pojave. Navedena metodologija i struktura rada primenjeni su u cilju davanja preporuka za unapređenje suzbijanja korupcije, a što se čini da neće predstavljati nimalo jednostavan zadatak.

Međunarodna dokumenta i Konvencija Saveta Evrope o manipulaciji na sportskim takmičenjima (Makolin Konvencija)

Prema Olimpijskoj povelji bavljenje sportom je ljudsko pravo. U skladu sa tim, svako lice mora da ima pristup bavljenju sportom bez ikakve diskriminacije u pogledu međunarodno priznatih ljudskih prava u okviru Olimpijskog pokreta. Olimpijski duh u skladu sa Poveljom zahteva međusobno razumevanje u duhu prijateljstva, solidarnosti i fer-pleja. Sportske organizacije u okviru Olimpijskog pokreta imaju obavezu da

primenjuju neutralnost u svakom trenutku. Osim toga, one imaju prava i obaveze autonomije, koje uključuju slobodno uspostavljanje i kontrolu sportskih pravila, određivanje strukture i upravljanja svojim organizacijama, uživanje prava na izbore bez bilo kakvog spoljnog uticaja i odgovornost za obezbeđivanje primene pravila principa dobrog upravljanja. Kao glavni nedostatak u pogledu prevencije korupcije u oblasti sporta navodi se nedostatak ljudskih i materijalnih resursa neophodnih za praćenje usklađenosti poslovanja (Međunarodni olimpijski komitet, 2026, str. 8-9). Kao što se može zaključiti princip dobrog upravljanja, naglašen je i u Olimpijskoj povelji.

Cilj Olimpijskog pokreta prema Povelji je da doprinese izgradnji mirnog i boljeg sveta obrazovanjem mladih kroz sport koji se praktikuje u skladu sa olimpizmom i njegovim vrednostima. Uloga Međunarodnog olimpijskog komiteta je da podržava promociju etike i dobrog upravljanja u sportu, kao i obrazovanje mladih kroz sport, kao i da posveti spoje napore osiguravanju da u sportu pobeđi fer-plej (Međunarodni olimpijski komitet, 2026, str. 12). Kao što se može zaključiti u Olimpijskoj povelji je veliki akcenat na očuvanju etike i dobrog upravljanja na nivou sportskih organizacija, a osim toga naglašeno je i da Olimpijski pokret treba da očuva integritet sporta, vodeći borbu protiv dopinga i preduzima mere protiv svih oblika manipulacije takmičenjima i povezane korupcije, kao i da podstakne, podrži mere koje se odnose na medicinsku negu i zdravlje sportista, kao i da se suprotstavi svakoj političkoj ili komercijalnoj zloupotrebi sporta i sportista (Međunarodni olimpijski komitet, 2026, str. 13). Upravo je radi naglašavanja uloge Međunarodnog olimpijskog komiteta u pogledu primene neutralnosti u svakom trenutku bez političkog, društvenog ili ekonomskog interesa tokom 2026. godine izmenjen tekst Olimpijske povelje.

Korupcija u oblasti sporta nije definisana međunarodnim dokumentima. Ipak, ona je prisutna u literaturi. Tako Maeninn (2005) smatra da „korupcija u sportu podrazumeva i ponašanje sportista koji se uzdržavaju od postizanja nivoa učinka koji je neophodan u određenom sportu radi pobeđe na takmičenju i koji umesto toga namerno dozvoljavaju drugima da pobeđe.“ Osim toga, on smatra da „korupcija u sportu podrazumeva i ponašanje sportskih službenika koji svesno obavljaju svoje dodeljene zadatke na način koji je u suprotnosti sa ciljevima ili moralnim vrednostima određenog kluba, udruženja, takmičarskih sportova uopšteno ili čak društva u celini“ (Maenning, 2005, str. 189, prema Gorse, Chadwick, „b.d“, str. 7).

Prema drugim autorima, korupcija u sportu podrazumeva svaku drugu nezakonitu, nemoralnu ili neetičku aktivnost kojom pokušava namerno da se izmeni rezultat sportskog takmičenja radi sticanja lične materijalne koristi jedne ili više strana uključenih u tu aktivnost (Gorse, Chadwick, 2010, prema Gorse, Chadwick, „b.d.“, str. 8).

Iako definicija korupcije u sportu nije posebno sadržana u međunarodnim dokumentima, ova negativna pojava budi sve veće interesovanje na globalnom nivou. Tako je prethodnih godina doneto nekoliko rezolucija Organizacije Ujedinjenih Nacija u kojima se naglašava značaj sporta za ostvarenje pravde i mira kroz promociju tolerancije, pravičnost, kao i poštovanje i doprinos koji daje osnaživanju žena, mladih, pojedinaca i zajednica, kao i razvojnim ciljevima koji se odnose na zdravlje, obrazovanje i socijalnu inkluziju prepoznajući da sportske organizacije u okviru olimpijskog pokreta imaju prava i obaveze autonomije koje uključuju slobodno uspostavljanje i kontrolu sportskih pravila, određivanje strukture i upravljanja njihovim organizacijama, uživanje prava na izbore bez ikakvog spoljnog uticaja i odgovornost za obezbeđivanje primene principa dobrog upravljanja, uz prepoznavanje činjenice da korupcija potkopava osnovne principe olimpizma. U Rezoluciji iz 2017. godine pod nazivom „Korupcija u sportu“ (Resolution 7/8), pozvane su države članice da ojačaju i dalje koordiniraju svoje napore kako bi efikasno ublažile rizike od korupcije u sportu. Stoga bi trebalo da se prilikom borbe protiv korupcije, promocije integriteta, transparentnosti i odgovornosti uzmu u obzir aktivnosti u oblasti sporta.²

Tokom 2019. godine Konferencija država članica Konvencije Ujedinjenih nacija protiv korupcije na osmom zasjedanju održanom u Abu Dabiju od 16. do 20. decembra 2019. godine usvojena je Rezolucija 8/4 o zaštiti sporta od korupcije. Ona je usvojena radi ublažavanja rizika od korupcije, suzbijanja manipulacija takmičenjima i rešavanja problema ilegalnog kladenja i povezanog pranja novca u sportskim sektorima širom sveta.³

U Rezolucijama su pozvane države članice da ojačaju i dalje koordiniraju svoje napore kako bi se omogućila zaštita sporta od korupcije, a što će ujedno doprijeti i sprovođenju Agende održivog razvoja do 2030. godine.

Na nivou Evropske unije u pogledu suzbijanja korupcije, od posebnog značaja je akt Saveta Evrope, Međunarodna konvencija o manipulacijama na sportskim takmičenjima koja je usvojena 2014. godine u Makolinu u Švajcarskoj (Mori-coni, 2020, str. 2).⁴ Na taj način, Savet Evrope se pokazao kao aktivni promoter

² Rezolucija 7/8 o „korupciji u sportu“ je usvojena u novembru 2017. godine tokom sedmog zasjedanja Konferencije država članica Konvencije Ujedinjenih nacija protiv korupcije (UNCAC). Tekst konvencije na engleskom jeziku je dostupan na internet stranici: <https://www.unodc.org/corruption/en/cosp/conference/session7-resolutions.html#Res.7-8> (Pristupljeno: 1.8.2026.).

³ Tekst Rezolucije na engleskom jeziku nalazi se na internet stranici: https://www.unodc.org/documents/Safeguardingsport/Documents/UNCAC_-_resolution_8-4.pdf (Pristupljeno: 1.8.2026.).

⁴ Tekst Konvencije na engleskom jeziku je dostupan na internet stranici: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016801cdd7e> (Pristupljeno: 1.8.2026.).

„čistog” sporta. Sama Konvencija je otvorena za potpisivanje ne samo za države članice Saveta Evrope, već i za članice Evropske unije, te države koje nisu članice ili države koje imaju status posmatrača pri Savetu Evrope, a stupila je na snagu u septembru 2019. godine. Ratifikovale su je i zemlje van Evrope, poput Australije i Maroka, a što je od posebnog značaja zbog transnacionalne prirode samog problema. Glavni ciljevi Konvencije su sprečavanje, otkrivanje i sankcionisanje nacionalne ili transnacionalne manipulacije nacionalnih i međunarodnih sportskih takmičenja, te unapređenje saradnje, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou, između relevantnih državnih organa i organizacija koje se bave sportom i sportskim kladenjem. Takođe, ona ne dovodi u pitanje druge međunarodne instrumente koji nisu neposredno usmereni na borbu protiv manipulacije utakmicama (Vandercruysse, Vermeersch, Vander Beken, 2022, str. 4; Mravec, 2021, str. 43). Pitanje je da li će i zemlje u Aziji, gde posluju najviše nereguliranih kladioničarskih kompanija, pridružiti se Konvenciji (Mravec, 2021, str. 44).

Konvencija neguje fleksibilan pristup prema ugovornim stranama, uz uvažavanje činjenice da različite države, pa čak i organizacije unutar jedne države imaju drugačije interese, pa samim tim i pristup rešavanju ovog ozbiljnog problema. U skladu sa tim, osnovni cilj donošenja Konvencije je da se podstaknu države da preispitaju svoj pravni okvir, uz postojanje svesti kako bi bilo potrebno da se dostigne izvestan stepen harmonizacije (Mravec, 2021, str. 43). Sadržinski gledano, vodeći principi u borbi protiv manipulisanja sportskim takmičenjima, prema članu 2. Konvencije, su poštovanje ljudskih prava, poštovanje principa zakonitosti, proporcionalnosti, te zaštite privatnosti i podataka o ličnosti (Galiot, Čović, 2021, str. 330; Vandercruysse, Vermeersch, Vander Beken, 2022, str. 3). Proporcionalnost pokazuje racionalni pristup tvoraca Konvencije, odnosno znači da bi, bez obzira na neprihvatljivost, strane ugovornice trebalo da se koncentrišu na ozbiljne teške prekršaje i krivična dela, globalnog značaja (Mravec, 2021, str. 43).

Konvencijom se u okviru članova 12 do 14., utvrđuje pravni osnov za razmene informacija između strana ugovornica, a takođe se predviđa da svaka strana obezbeđuje da njeno domaće pravo sankcioniše manipulaciju sportskim takmičenjima kao krivično delo kada uključuje prinudu, korupciju ili prevaru, kako je definisano u njenom domaćem zakonu (Galiot, Čović, 2021, str. 330; Vandercruysse, Vermeersch, Vander Beken, 2022, str. 3). Osim toga, Konvencijom se unapređuje i međunarodna saradnja u pravosudnim stvarima u najširem smislu, uključujući i saradnju sa sportskim organizacijama (Galiot, Čović, 2021, str. 331; Vandercruysse, Vermeersch, Vander Beken, 2022, str. 5). Konvencija prepušta ugovornicama da se prilagode sopstvenom socijalnom i pravnom kontekstu (Galiot, Čović, 2021, str. 325-331; Vandercruysse, Vermeersch, Vander Beken, 2022, str. 1-5). Ipak, u teoriji se smatra

da je definicija nameštanja utakmica usvojena u Konvenciji otvorena za kritiku, jer ne pravi razliku između nameštanja utakmica sa i bez elementa kladenja, a razlika u riziku ove dve vrste nameštanja utakmica je očigledna (Mravec, 2021, str. 43), te bi se u okviru nacionalnih zakonodavstava valjalo povesti o tome računa.

Fenomenologija korupcije u sportu

Krivična dela u oblasti sporta vrše se radi ostvarivanja visokog profita od strane organizovanih kriminalnih grupa ili pranja nezakonito stečenog novca. Imajući u vidu značaj sporta za društveni razvoj, pravila upravljanja sportom i kriterijumi odgovornosti trebalo bi da se kontinuirano preispituju i unapređuju (Sevilmiš, 2000, str. 5).

Korupcija u sportu nije nova pojava. Među prvim primerima korupcije u sportu, u literaturi se navodi slučaj sa Olimpijskih igara iz 388 godine pre nove ere kada je Eupol iz Tesalije podmitio trojicu svojih takmičara na borilačkom turniru kako bi osvojio zlatnu medalju (Gorse, Chadwick, 2010). Poslednjih godina, ona postaje sve veći izazov na globalnom nivou. Međutim, pojavni oblici korupcije se razlikuju u zavisnosti od oblasti sporta u kojoj je prisutna, a što je uslovljeno različitim faktorima.

Prisustvo korupcije u sportu može da ima različite negativne efekte, kao što je smanjenje publike, smanjenje posećenosti sportskih događaja, povlačenje sponzora, ali i smanjenje opšteg interesovanja za određeni sport. Kao primer negativnih posledica, navodi se slučaj iz 2011. godine. Tada je turski fudbal pretrpeo pad posećenosti utakmica nakon godina optužbi za slučajeve manipulacije na takmičenjima. Kao drugi primer navodi se slučaj iz 2016. godine kada je kompanija „Nestle“ prekinula sponzorstvo Međunarodne atletske federacije zbog povezanosti navedene organizacije sa optužbama za korupciju (United Nations Office on Drugs and Crime, 2021, str. 35). Kao što se može zaključiti, korupcija u sportu ima negativne posledice na finansijsko poslovanje sportskih organizacija, klubova i sportista. Tome doprinose i smanjenje poverenja javnosti, a sve zajedno smanjuje društveni uticaj sportskih aktivnosti, imajući u vidu da se sport može smatrati pitanjem od javnog interesa (United Nations Office on Drugs and Crime, 2021, str. 46).

U izveštajima se navodi da sponzorstvo sportskih klubova od strane kladionica može da dovede do sukoba interesa, a samim tim stvori mogućnost za korupciju. Osim toga, smatra se da je institucionalizacija sportskog kladenja normalizovala ponašanje kladenja i povezane rizike, a što je izložilo i same igrače manipulatorima u toj oblasti. To je doprinelo i povećanju kladioničara među sportistima, a među kojima je prema izveštaju UNDOC najveći broj fudbalera. To može da doprinese

tome da neko od igrača prihvati mito i da se kladi na takmičenja u kojima učestvuje. Kao negativan primer navodi se slučaj sudije na košarkaškom prvenstvu Nacionalne košarkaške asocijacije u Sjedinjenim Američkim Državama. Takvo ponašanje sportista može da utiče i na njihovo povezivanje sa organizovanim kriminalnim grupama (United Nations Office on Drugs and Crime, 2021, str. 38-39).

Vremenom se izazovi u pogledu povezanosti korupcije sa sportom menjaju, a prisutna je i značajna uloga digitalizacije. Tako su u okviru e-sporta prisutni različiti izazovi, kao što su: takmičenje pod različitim imenima, klađenje na vlastite utakmice, online transferi sredstava i online nameštanje utakmica. Prema Interpolovom barometru korupcije u sportu iz 2020. godine uočena je pojava sporskih događaja na kojima igrači ne igraju, već koji se organizuju isključivo u svrhu klađenja, dok nezakonito klađenje i dalje predstavlja dominantnu nezakonitu aktivnosti u oblasti sporta na globalnom nivou. Osim toga, korupcija je sve više prisutna u nekim sportovima kao što su pikado, stoni tenis zbog prisustva nezakonitog klađenja. Nakon COVID-a 19 zbog velikih finansijskih gubitaka u oblasti sporta primećen je povećan rizik od korupcije, a samim tim i povećanje manipulacija takmičenjima, pranje novca, preprodaje karata, dopinga, organizacije lažnih događaja i lažnih mečeva. Osim toga, na osnovu istraživanja koje je sproveo Interpol zaključuje se da je u cilju sprečavanja korupcije, neophodno fokusiranje na događaje sa nižim ulozima (INTERPOL, Abertay University, 2020).

Autori pod e-sportom se podrazumevaju sporski događaji u video igrama u kojima učestvuju kako profesionalni, tako i amaterski igrači. On se definiše kao forma sporta i takmičenja koji su omogućeni elektronskim sistemima i interfejsima čovek-računar. On obično uključuje igrače koji se takmiče kako u ligama, tako i ligama i turnirima koje sponzorišu privredni subjekti (Hamari, Sjöblom, 2017, str. 211, prema Kaya, Şahin-Şengül, Aybüke, 2025, str. 2).

Uzroci korupcije u sportu

Prema istraživanju koje je objavljeno 2024. godine, timski sportovi su u većoj meri ukupno u 78,57% slučajeva pogođeni korupcijom, dok su pojedinačni sportovi pogođeni u 15,06% slučajeva (Latfi, Essaoudi, 2024, str. 13). Upravo se među tim timskim sportovima kao vodeći sport nalazi fudbal u kojem je korupcija bila prisutna čak u 69,84% slučajeva koji su bili predmet istraživanja, dok su npr. tenis, odbojka, badminton i skvoš u manjoj meri bili pogođeni korupcijom (4,76% slučajeva korupcije). Prema rezultatima istog istraživanja u samu korupciju u najvećem procentu od svih aktera u oblasti sporta, bili su uključeni sportisti i to u ukupno 50,40% slučajeva koji su bili predmet istraživanja. Od toga su u najvećem broju

slučajeva 28,17% bili uključeni u nameštanje utakmica tj. manipulacije sportskim rezultatima, dok je 14,29% sportista bilo uključeno u slučajeve dopinga u sportu. Zatim slede menadžeri sportskih organizacija koji su bili uključeni u 34,13% od ukupnih slučajeva korupcije koji su bili predmet istraživanja. Oni su u 9,92% korupcije bili uključeni u nameštanje utakmica, u 5,95% slučajeva radilo se o kršenju zakona i procedura upravljanja, dok su u 4,76% slučajeva korupcije bili optuženi za proneveru ili zloupotrebu poverenih sredstava (Latfi, Essaoudi, str. 14).

Percepcija uzroka korupcije je različita u zavisnosti od ispitanika. Sportisti i sportistkinje koji su učestvovali u ispitivanju, smatraju da je najčešći uzrok korupcije odsustvo etičkih vrednosti i nedostatak internih kontrola u sektoru sporta. Rukovodioci u sportskim organizacijama i sporski menadžeri smatraju da je najčešći uzrok korupcije nedostatak kontrole i transparentnosti poslovanja na nivou sportskih organizacija. Prema mišljenju sporskih sudija najčešći uzroci korupcije u sportu su nedostatak transparentnosti i ravnopravnosti na nivou sportskih organizacija, kao i niski prihodi zajedno sa visokim troškovima života, dok sportski novinari smatraju da su uzroci korupcije u sportu pre svega niski prihodi, nedostatak interne kontrole i revizije i odsustvo etičkih vrednosti (Latfi, Essaoudi, str. 16). Međutim, postoji opšti konsenzus da na pojavu korupcije u sportu u najvećoj meri doprinosi nedostatak adekvatne regulative i nadzora, kao i nedostatak informacija prilikom odlučivanja. Zbog toga se u oblasti sporta kao značajno sredstvo veoma često spominje uspostavljanje sistema dobrog upravljanja (Vanwersch *et.al.*, 2022, str. 16-20). U mnogim sportovima postoje kriminalne aktivnosti.

Treba naglasiti da je od svih sportova fudbal najviše podložan pranju novca zbog slabo kontrolisanih tokova novca i velikih novčanih sredstava koja donosi bavljenje ovim sportom. Međutim, kao razlog za pojavu korupcije u oblasti sporta navodi se i prezaduženost klubova, pa se često zbog toga traže investitori kako bi se dugovi smanjili ili kupili kvalitetniji igrači. Upravo se zbog toga mogu pojaviti sumnjive investicije u sportske klubove, a pojavi korupcije dodatno će doprineti odsustvo adekvatne ili bilo kakve kontrole. Zbog toga u upravne strukture klubova mogu da uđu lica koja su sklonija korupciji. Novac koji je prethodno stečen nezakonitim delatnostima može da se „pere“ putem prihoda od ulaznica putem veštačkog povećanja broja gledalaca ili naduvavanjem troškova građevinskih projekata koji mogu npr. da se odnose na trening ili eventualno proširenje stadiona (United Nations Office on Drugs and Crime, 2022, str. 44).

Uzroci pojave korupcije u sportu se razlikuju u zavisnosti od njene fenomenologije. Organizacija velikih sportskih događaja nudi mnogo mogućnosti zainte-

resovanim stranama da uzmu deo udela ili da pregovaraju o ugovornim uslovima u svoju korist. Pojavi korupcije posebno doprinosi i činjenica što procesi pregovaranja nisu transparentni (Henne, 2015, str. 331). To može da ima negativne posledice po sport, jer je moguće da odvraća sportiste od učešća u događajima, a gledaoce da prisustvuju. Osim toga, može se dogoditi da potencijalni domaćini nekog budućeg događaja odustanu od kandidature zbog uočenih problema.

Prilikom ulaganja u sporsku i logističku infrastrukturu prisutni su višemilionski ugovori uz neadekvatne procedure i gde su standardi nabavki često ispod standardnih očekivanja u procesima nabavki javnog sektora. Osim nabavki za određene sportske događaje prisutni su rizici korupcije povezani sa drugim oblastima sportske logistike. Korupcija je moguća i prilikom prodaje prava na emitovanje, a što podrazumeva velike ugovore sa raznim međunarodnim akterima u zatvorenim pregovorima. Primer ove vrste korupcije bio je prisutan prilikom izgradnje stadiona Bajern Minhena i TSV Minhen 1800 gde su rukovodioci primali bonuse od austrijske građevinske kompanije koja je učestvovala u procesu licitiranja (Maening 2005, prema Transparency International, 2018, str. 3).

Kada je u pitanju manipulacija rezultatima sportskih takmičenja, dominantno je nameštanje sportskih utakmica. Takvo ponašanje podrazumeva aktivnosti koje preduzimaju timovi, sportisti ili službena lica kako bi s izmenio rezultat utakmice ili izvršile određene radnje radi privatne koristi sportiste, tima ili treće strane. To podrazumeva da se sport igra na način koji garantuje određeni rezultat ili realizaciju određenog događaja u toku utakmice ili takmičenja. Sportisti ili službena lica su tada uglavnom podmićena ili prisiljena da daju prednost jednom timu. U praksi je takvo ponašanje najčešće povezano sa učešćem industrije kockanja i klađenja. Često su i sportisti kladioničari, pa manipulišu na ovaj način sportskim rezultatima kako bi stekli materijalnu korist ili eventualno vratili dugove od kockanja ili klađenja. Međutim, uprkos brojnim zabeleženim slučajevima podmićivanja radi manipulacije rezultatima ili tzv. nameštanja takmičenja, zabeleženo je da je veoma mali broj osuđujućih presuda koji je bio povezan sa slučajevima nameštanja utakmica. Razlog tome može da bude nedostatak dokaza kako bi se podigla optužnica ili donela osuđujuća presuda (Transparency International, 2018, str. 4).

Kada je u pitanju doping u sportu, korupcija je moguća u pogledu podmićivanja službenika za testiranje i zatvaranje očiju pred zloupotrebama, pa do izmene rezultata testa ili namernog izostavljanja rezultata od strane službenika državnih organa (Transparency International, 2018, str. 4-5). Uzrok ove vrste korupci-

je može da bude nizak nivo etičkih vrednosti i odsustvo adekvatnih kontrola u oblasti sporta.

Osim uspostavljanja adekvatnih kontrola na nivou sportskih organizacija i u oblasti sporta, od posebnog značaja za suzbijanje korupcije jeste i uloga uzbunjivača. Međutim, u oblasti sporta postoji velika mogućnost odmazde u slučaju prijavljivanja nepravilnosti imajući u vidu da su u korupciju u oblasti sporta često uključene organizovane kriminalne grupe. Zbog toga bi u toj oblasti i u praksi potrebno da postoji adekvatan nivo podrške uzbunjivačima. U sportu se posebno naglašava lojalnost timu ili organizaciji pored fokusa na sportske performanse, a što može da poveća rizik od zloupotrebe i neprijavlivanje nepravilnosti u oblasti sporta od strane lica koja bi mogla da budu potencijalni uzbunjivači (United Nations Office on Drugs and Crime, 2022, str. 44).

U praksi, manipulisanje rezultatima sportskog takmičenja je veoma teško dokazivo, pa bi predviđanje krivičnih dela i sankcija trebalo da služe, pre svega, odvracanju potencijalnih učinilaca krivičnih dela, te podizanja opšteg nivoa svesti da je krivično delo koje čine kažnjivo (Vandercruysse, Vermeersch, Vander Beken, 2022, str. 6; Mravec, 2021, str. 42). To ne znači da će propisivanje sankcija dati adekvatne rezultate u pogledu njegovog suzbijanja, jer to zavisi i od izvesnosti primene krivične sankcije.

Krivičnopravno zakonodavstvo u vezi sa prevencijom manipulacija sportskih takmičenja u uporednom i nacionalnom zakonodavstvu i primeri dobre prakse

Evropske države u pogledu krivičnog suzbijanja nameštanja utakmica, pristupaju na različite načine (Šuput, 2013, str. 131), te mogu da se podele u dve grupe. Prva se drži postojećih odredbi krivičnog prava, te ih primenjuje i na materiju dogovaranja ishoda sportskih rezultata. U okviru druge se usvajaju posebna zakonska rešenja, koja se konkretno odnose na dogovaranje ishoda sportskih rezultata. Primera radi, Francuzi su 2012. godine predvideli konkretno krivično delo koje se odnosi na manipulaciju sportskim takmičenjima, dok su se ranije oslanjali na odredbe koje se odnose na prevaru ili pranje novca, što je u praksi donosilo poteškoće. Važno je napomenuti da se nove francuske odredbe mogu primeniti samo u kontekstu nameštanja rezultata sportskog događaja u vezi sa kladenjem. Nemačka je takođe krenula sličnim putem 2017. godine, usled određenih poteškoća u primeni opštih odredbi krivičnog dela prevare. Slična iskustva je imala i Švajcarska, pa je 2019. godine unela u svoje zakonodavstvo posebnu odredbu, jer je sedište velikog broja svetskih sportskih federacija, kao što su MOK, FIFA i UEFA. Imajući

to u vidu, švajcarski interes je još izraženiji u smislu suzbijanja ovog problema. Šire, uporednopravno gledano, poseban pristup postoji i u Bugarskoj, Španiji, Ukrajini, Australiji, na Novom Zelandu, Argentini, Brazilu, Kini, Italiji, Grčkoj, Koreji, Malti, Poljskoj, Portugalu, Rusiji, Ujedinjenom kraljevstvu i Severnoj Irskoj. Sa druge strane, Finska i Austrija, Norveška, Švedska koriste opšte krivičnopravno zakonodavstvo. U praksi, manipulisanje rezultatima sportskog takmičenja je veoma teško dokazivo, pa bi predviđanje krivičnih dela i sankcija trebalo da služe, pre svega, odvrtaanju potencijalnih učinilaca krivičnih dela, te podizanja opšteg nivoa svesti da je krivično delo koje čine kažnjivo (Vandercruysse, Vermeersch, Vander Beken, 2022, str. 6; Mravec, 2021, str. 42).

Kada je o našoj zemlji reč, članom 208b Krivičnog zakonika je predviđeno krivično delo dogovaranje ishoda takmičenja, a koje postoji ukoliko neko lice dogovori ishod sportskog ili drugog takmičenja u nameri da sebi ili drugom licu pribavi imovinsku korist, Za izvršioca dela propisana je kazna zatvora od šest meseci do tri godine i novčana kazna. Pokušaj ovog dela je takođe kažnjiv. Ukoliko je izvršenjem osnovnog oblika dela pribavljena imovinska korist u iznosu koji prelazi četrismo pedeset hiljada dinara, izvršilac će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina i novčanom kaznom, a u slučaju pribavljanja imovinske koristi u iznosu koji prelazi milion i petsto hiljada dinara kaznom zatvora od dve do deset godina i novčanom kaznom. Za postojanje krivičnog dela dogovaranja ishoda takmičenja potrebno je da postoji namera izvršioca u pogledu pribavljanja imovinske koristi, a koja i može, ali i ne mora da proistekne iz kladenja. Dakle, samo dogovaranje ishoda takmičenja, bez namere pribavljanja imovinske koristi neće predstavljati krivično delo.

Međutim, za suzbijanje korupcije u sportu značajno je i preduzimanje drugih aktivnosti. Tako je npr. u Grčkoj Savet za reviziju Generalnog sekretarijata za sport nadležan za vršenje revizija i preduzimanje drugih aktivnosti od značaja za usklađenost poslovanja sportskih udruženja, sindikata i nacionalnih federacija uz preporuku unapređenja upravljačkih i računovodstvenih politika i praksi. Izveštaji navedenog Saveta su savetodavne prirode u pogledu državnih subvencija koje se dodeljuju privatnom sektoru. Osim toga, u Grčkoj je uspostavljen i Komitet za profesionalni sport kao nezavisan organ nad kojim nadzor vrši ministar kulture i turizma koji prati upravljanje sportskim sektorom. On sprovodi revizije usklađenosti, prati sportska udruženja u pogledu njihovog finansiranja i prijavljuje prekršaje u slučaju utvrđivanja nepravilnosti (United Nations Office on Drugs and Crime, 2021, str. 293). Značaj kontrolnih mehanizama je od značaja za prevenciju korupcije i unapređenje odgovornosti i dobrog upravljanja na nivou sportske organizacije. Izvesnost prijavljivanja nepravilnosti svakako može

preventivno da deluje na potencijalne izvršioce krivičnih dela na nivou sporske organizacije. Međutim, to zavisi i od efikasnosti rada, stručnosti i nezavisnosti u radu tela nadležnih za kontrolu na nacionalnom nivou.

Kao pozitivan primer u praksi, može se navesti operacija koja je 2018. godine sprovedena u Španiji uz podršku Europol, Interpol i organa za sprovođenje zakona iz Gruzije. Tada je otkrivena manipulacija takmičenjima u kojoj su učestvovala organizovane kriminalne grupe iz Belgije, Francuske, Italije, Litvanije i Sjedinjenih Američkih Država. Lica koja su uhapšena imala su bliske kontakte sa teniserima, igračima odbojke na pesku, košarke i hokeja na ledu. Otkriveno je da je ukupno dvadeset sportista jer su bili podmićeni kako bi namestili ishod utakmica. U oblasti fudbala tokom 2018. godini u Španiji od strane Civilne garde i Nacionalne policije protiv organizovanog kriminala u vezi sa manipulacijom takmičenja uhapšena je ukupno 21 osoba tokom akcije „Kortes“ kako u u okviru muškog, tako i ženskog fudbala u toj zemlji (United Nations Office on Drugs and Crime, 2021, str. 184). Ovaj slučaj svedoči o značaju međunarodne saradnje i specijalizacije nacionalnih tela u oblasti otkrivanja i istrage nepravilnosti u sportu.

Zaključak

Korupcija u sportu je uslovljena različitim faktorima i rizik od nje je više izražen u timskim, nego u individualnim sportovima. Od svih sportova, fudbal je najpodložniji korupciji. Razlog tome je mogućnost pranja novca zbog velikih prihoda koji se ostvaruju u ovoj grani sporta. Međutim, ne treba zanemariti da su i drugi sportovi takođe bili izloženi različitim koruptivnim aktivnostima. Međutim, čini se da su uzroci korupcije u sportu različiti i da zavise uglavnom od različitih okolnosti. Dakle, kao što je već navedeno fudbal privlači lica koja peru novac uz konstantno lažno prikazivanje većih prihoda od prodatih ulaznica ili igrača, a nedostatak adekvatnih kontrola i transparentnosti doprinosi da takve aktivnosti ostanu neprimećene. Korupcija u vezi sa dopingom je prisutna u raznim oblastima sporta, kao i nameštanje rezultata ishoda sportskih takmičenja iako je prema navodima iz raznih izveštaja međunarodnih tela i organizacija u većoj meri prisutna u fudbalu.

Propisivanje krivičnih sankcija radi suzbijanja korupcije u sportu samo po sebi nije dovoljno. Potrebno je uspostaviti i adekvatna tela i mehanizme za prevenciju i otkrivanje korupcije u sportu. U tome bi značajnu ulogu mogli da imaju uzbunjivači. Međutim, zaštita uzbunjivača zahteva i izradu posebnih smernica za uzbunjivanje u oblasti sporta imajući u vidu da umešanost organizovanih kri-

minalnih grupa u toj oblasti predstavlja odvrćajuću okolnost za potencijalne prijave nepravilnosti.

Imajući u vidu izveštaje međunarodnih tela i organizacija, u oblasti sporskih organizacija kako na međunarodnom, tako i na nacionalnom nivou trebalo bi ažurirati propise u skladu sa odredbama Konvencije Ujedinjenih Nacija protiv korupcije, a posebno u pogledu uspostavljanja adekvatnih mehanizama kontrole, principa dobrog upravljanja i transparentnosti u postupcima i procedurama koji su se u prethodnom periodu pokazali rizičnim u pogledu pojave korupcije (npr. dodela domaćinstava velikih sportskih događaja ili nabavke infrastrukture u oblasti sporta).

S obzirom na činjenicu da je korupcija prisutna i u oblasti e-sporta, potrebno je razmotriti i unaprediti načine korišćenja tehnologije u otkrivanju korupcije, dok bi policija i javna tužilaštva mogla da zaključe posebne memorandume o saradnji sa kompanijama koje se bave praćenje tržišta kladenja u vezi sa sportskim događajima.

Reference

- Carpenter, K. (2012) 'Match-fixing—the biggest threat to sport in the 21st century?', *International sports law review*, (1), 13-24.
- Chappelet, J-L. Verschuuren, P. (2019) 'International sports and match fixing'. in: Joseph Maguire, J., Falcous, M. and Liston, K. (eds.) *The Business and Culture of Sports*. Macmillan Reference: USA / Gale, 429-440.
- Galiot M., Čović S. (2021) 'Odgovornost za namještanje rezultata sportskih natjecanja. s aspekta podmićivanja', *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 58(1), 315-348. <https://doi.org/10.31141/zrpf.2021.58.139.315>
- Hamari, J., Sjöblom, M. (2017) 'What Is eSports and Why Do People Watch It?', *Internet Research*, 27(2), 211-232. <https://doi.org/10.1108/IntR-04-2016-0085>
- Henne, K. (2015) 'Reforming Global Sport: Hybridity and the Challenges of Pursuing Transparency', *Law and Policy*, 37(4), 324-349. <https://doi.org/10.1111/lapo.12044>
- Hessert, B., Goh, C. L. (2022) 'A Comparative Case Study of Match-Fixing Laws in Singapore, Australia, Germany, and Switzerland', *Asian Journal of Comparative Law*, 17(2), 286-304. <https://doi.org/10.1017/asjcl.2022.22>
- Kaya, S., Şahin-Şengül, E., Aybüke, K. (2025) 'The elephant in the room: A global mechanism for E-sport disputes', *Computer Law & Security review: The International Journal of Technology Law and Practice*, 57, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2025.106128>.
- Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005-ispr., 107/2005-ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019.
- Lotfi, R., Essaoudi, M. (2024) 'Corruption in Sport: Who corrupts whom, where, when why and how?', *International Journal of Information Technology and Applied Sciences*, 1, 11-21. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10912336>
- Maenning, W. (2005) 'Corruption in International Sports and Sport Management: Forms, Tendencies, Extent and Counter measures', *European Sport Management Quarterly*, 5(2), 211-232. <https://doi.org/10.1080/16184740500188821>
- Moriconi, M. (2020) 'Deconstructing match-fixing: A holistic framework for sport integrity policies', *Crime, Law and Social Change*, 74(1), 1-12. doi: <https://doi.org/10.1007/s10611-020-09892-4>
- Mravec, L. (2021) 'Match-fixing as a Threat to Sport: Ethical and Legal Perspectives', *Studia sportiva*, 15(2), 37-48. doi: <https://doi.org/10.5817/StS2021-2-4>

- Sevilmiş, A. (2000) 'Clasification of Corruption in Sports', in: Özgür Karataş (ed.) *Theory and Research in Sport Sciences*. Gece Publishing: Ankara, 1-18.
- Šuput, D. (2013) 'Krivičnopravno sankcionisanje nameštanja sportskih rezultata- neharmonizovanost zakonodavstva evropskih država', *Strani pravni život*, 57(2), 119-134.
- Vanwersch, L. et. al. (2022) 'A Scoping Review of the Causes and Consequences of Fraud in Sport', *Journal of Sport and Social Issues*, 1-39.
<https://doi.org/10.1177/01937235221119811>

Internet izvori

- Council of Europe (2014) *Convention on the Manipulation of Sports Competitions*. Dostupno na: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016801cdd7e> (Pristupljeno: 1. avgust 2026).
- EUROPOL (2021) *European Serious and Organised Crime Threat Assessment, A Corruption Infulence: The Infiltration and Undermining of Europe's Economy and Society by Organised Crime (EU SOCTA 2021)*. Dostupno na: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/socta2021_1.pdf (Pristupljeno: 1. avgust 2026).
- EUROPOL (2024) *Report on Decoding the EU's most Threatening Criminal Networks*. Dostupno na: <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Europol%20report%20on%20Decoding%20the%20EU-s%20most%20threatening%20criminal%20networks.pdf> (Pristupljeno: 1. avgust 2026).
- Gorse, S., Chadwick, S. (2010) 'Conceptualising Corruption in Sport: Implications for Sponsorship Programmes', *The European Business Review*, Vol. July/August. Dostupno na: [file:///C:/Users/38164/Desktop/Conceptualising%20corruption-2%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/38164/Desktop/Conceptualising%20corruption-2%20(3).pdf) (Pristupljeno: 1. avgust 2026).
- Gorse, S., Chadwick, S. „b.d.“, *The Prevalence of Corruption in International Sport*. Dostupno na: <https://www.jogoremoto.pt/docs/extra/G3jsJk.pdf> (Pristupljeno: 1. avgust 2026).
- International Olympic Committee, *Olympic Charter*. Dostupno na: <https://stillmed.olympics.com/media/Documents/International-Olympic-Committee/IOC-Publications/EN-Olympic-Charter.pdf> (Pristupljeno: 1. avgust 2026).
- INTERPOL, Abertay University, 2020, *Sports Corruption Barometer*, Dostupno na: [file:///C:/Users/38164/Desktop/Sports%20Corruption%20Barometer%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/38164/Desktop/Sports%20Corruption%20Barometer%20(2).pdf) (Pristupljeno: 1. avgust 2026).

- Resolution 7/8 (2017) *Corruption in sport*. Dostupno na: <https://www.unodc.org/corruption/en/cosp/conference/session7-resolutions.html#Res.7-8> (Pristupljeno: 1. avgust 2026).
- Resolution 8/4 (2019) *Safeguarding sport from corruption*. Dostupno na: https://www.unodc.org/documents/Safeguardingsport/Documents/UNCAC_-_resolution_8-4.pdf (Pristupljeno: 1. avgust 2026).
- Transparency International (2018) *Best Practices for Whistleblowing in Sport*. Dostupno na: https://knowledgehub.transparencycdn.org/helpdesk/Whistleblowing-in-sports_2018_PR.pdf (Pristupljeno: 1. avgust 2026).
- United Nations Office on Drugs and Crime (2021) *Global Report on Corruption in Sport*. Dostupno na: https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2022/Global_Report_on_Corruption_in_Sport_Full_report.pdf (Pristupljeno: 1. avgust 2026).
- Vandercruysse L., Vermeersch A., Vander Beken T. (2022) 'Macolin and beyond: legal and regulatory initiatives against match manipulation', *The International Sports Law Journal*, 22, 241-258. Dostupno na: <https://prohic.nl/wp-content/uploads/2022/01/331-MatchManipulationCriminalLawOverview.pdf> (Pristupljeno: 4. avgust 2026).

Corruption in sport - Phenomenology, causes and possibilities of suppression*

Miloš Stanić^a, Jelena Kostić^b

Corruption in sports is not a new phenomenon. Globalization, the large influx of money, the rise of legal and illegal betting and the advancement of technology create the opportunity to commit crimes in the field of sports and obtain illegal profits. The forms of corruption in sports are different, while a special problem is the fact that organized criminal groups play a big role in it. However, corruption in sports has unforeseeable consequences, which are mainly reflected in the loss of interest of sponsors, as well as the interest of the audience and the public in certain sports. That is why in international documents there is an increasing emphasis on the need to harmonize regulations in the field of sports with regulations in the field of combating corruption.

In this research, we start from the assumption that each cause requires a different approach in terms of prevention, as well as that in the coming period, additional harmonization of national regulations in the field of sports with international rules in the field of corruption suppression is necessary. In order to make recommendations for the improvement of its prevention, the method of content analysis and the comparative law method dominate the work. In the first part of the paper, we first point to international documents in which measures to combat corruption in sports are emphasized, the second part of the paper contains an overview of its manifestations, in the next part it is pointed out the causes of the manifestations of corruption in sports, as well as criminal law solutions regarding the suppression of fixing the results of sports competitions contained in the comparative legislation and regulations of the Republic of Serbia. In this way, we try to give recommendations for the improvement of measures for its suppression in the field of sports.

* This work results from research conducted at the Institute of Comparative Law in 2026, with financial support from the Ministry of Science, Technological Development and Innovation (Contract No. 451-03-33/2026-03/200049).

^a Senior Research Fellow, Institute of Comparative Law, Belgrade. E-mail: m.stanic@iup.ac.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8849-7282>

^b Principal Research Fellow, Institute of Comparative Law, Belgrade. E-mail: j.kostic@iup.ac.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6032-3045>

KEY WORDS: corruption in sports, phenomenology, causes, competition manipulation, prevention

© 2026 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

Međunarodno krivično pravosuđe kao *lawfare* arena: generator, instrument i meta strategijskih efekata

Svetlana Nenadić^a

Polazeći od činjenice da međunarodni krivični sudovi deluju pravnim mehanizmima u atmosferi političkih sukoba, autorka zaključuje da njihove odluke prevazilaze domen prava i ulaze u domen politike, te neminovno postaju generator niza vanpravnih efekata. Prihvatajući u literaturi o pravu i ratu sve prisutniji *lawfare* analitički koncept koji služi analizi savremenog fenomena upotrebe prava kao oružja u sukobima, autorka razmatra u kojoj meri i zašto međunarodni krivični sudovi imaju ulogu u proizvodnji *lawfare* efekata. Takođe, iz kog razloga njihove odluke mogu funkcionisati kao argumenti u *lawfare* sukobu, kao i da li međunarodni krivični sudovi i sami mogu delovati kao *lawfare* akteri.

Sa druge strane, autorka pokušava da odgovori i na dva dodatna pitanja. Prvo, kako strane u sukobu koriste mehanizme pokretanja i rada međunarodne krivične pravde kao instrument strategijskog delovanja. Drugo, da li upravo njihova sposobnost da proizvode strategijske efekte, koji mogu ugroziti interese strana u sukobu, dovodi do toga da institucije međunarodne krivične pravde postaju legitimna meta *lawfare* delovanja.

KLJUČNE REČI: *lawfare*, međunarodno krivično pravosuđe, oružani sukobi, strategijski efekti prava, odnos prava i politike

^a Naučni saradnik, Institut za uporedno pravo, Beograd; javni tužilac, Prvo osnovno javno tužilaštvo, Beograd. E-mail: svetlananenadic11@gmail.com;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1379-0926>

Međunarodni krivični sudovi kao *lawfare* arena u trouglu konflikta, politike i prava

Analitički *lawfare* koncept prvi put je uveo Čarls Dž. Danlop¹ i to najpre kao „parolski pojam“, lako razumljiv različitim publikama, namenjen da opiše kako pravo menja prirodu ratovanja. U kasnijim radovima dao je nešto precizniju definiciju *lawfare* kao strategije upotrebe - ili zloupotrebe - prava kao zamene za tradicionalna vojna sredstva radi ostvarivanja operativnog cilja (Dunlap, 2008, str. 146).

Pojam *lawfare* je široko zastupljen u savremenoj akademskoj debati. Kitri definiše *lawfare* kao upotrebu prava kao oružja u ratu. Identifikujući različite *lawfare* strategije, Kitri kao jedan od oblika prepoznaje upotrebu međunarodnog prava pred međunarodnim forumima, a posebno u međunarodnim krivičnim postupcima. Pravo se u toj areni koristi kao sredstvo stvaranja političkih i pravnih pritiska na protivnika, jer rizik od međunarodnih optužnica postaje instrument političkog uticaja i pregovaračkog pritiska. Kitri takve postupke vidi ne samo kao mehanizam individualne krivične odgovornosti, već i kao sredstvo delegitimizacije državnih politika i aktera na političkoj sceni. Sličan efekat proizvode i dugotrajne međunarodne istrage, kao i mobilisanje institucionalnih procedura pred Ujedinjenim nacijama (Kittrie, 2016, str. 13).

U međuvremenu je u teoriji došlo do značajnog širenja pojma *lawfare*. Primeru radi, Timesen ukazuje da *lawfare* ima širu empirijsku relevantnost u različitim oblastima u kojima se ukrštaju pravo, konflikt i politika (2015, str. 16).

Međunarodna krivična pravda deluje upravo u trouglu prava, konflikta i politike. Međutim, odnos ova tri fenomena nije jednoznačan, već uzajamno zavisian. Upravo zbog delovanja u tom preseku međunarodni krivični sudovi funkcionišu kao specifična *lawfare* arena u kojoj pravne odluke proizvode strategijske efekte nezavisno od intencija samih institucija.

Preduslov za delovanje međunarodne krivične pravde najčešće je postojanje konflikta, odnosno međunarodnog ili nemeđunarodnog oružanog sukoba. Oružani sukob je kako vojnog, tako i političkog karaktera, ili, Klauzevicevim rečima - „rat je nastavak politike drugim sredstvima“. Međunarodno krivično pravo se u tom kontekstu pojavljuje kao pokušaj da se političko nasilje prevede u normativni registar.

Ova ambicija neminovno proizvodi unutrašnju napetost u samom konceptu međunarodne krivične pravde. Međunarodni krivični sudovi deluju u atmosferi apsurdna - sude o zločinima koji razaraju same granice prava (Fine, 2000, str. 296),

¹ Charles J. Dunlap Jr je penzionisani general-major Pravne službe Ratnog vazduhoplovstva SAD i profesor prava nacionalne bezbednosti na Univerzitetu Djuk.

kao i paradoksa koji proizilazi iz tvrdnje prava o sopstvenoj objektivnosti zasnovanoj na normativnosti - u sposobnosti da obuzda političke aktere čak i onda kada oni ne žele da budu obuzdani (Koskenniemi, 2005, str. 153).

Međutim, ni sami međunarodni sudovi nisu lišeni političkog elementa. Međunarodno krivično pravosuđe nastalo je pod okriljem međunarodne zajednice. Često se zanemaruje činjenica njihovog nastanka i potencira isključivo njihova krivičnopravna uloga. Međutim, svako tumačenje delovanja i radnji međunarodnih krivičnih sudova mora poći od činjenice da to nisu nacionalni sudovi, već posebne međunarodne institucionalne tvorevine koje nose sve terete i izazove međunarodne zajednice kao praktičke asocijacije, koja nije dizajnirana da ostvaruje ultimativne vrednosti mira, pravde i istine, već da koordinira praktične akcije između partikularnih razumevanja najviših ciljeva međunarodne zajednice. Koskenijemi ukazuje da međunarodno pravo ne postoji autonomno od političkog diskursa međunarodne zajednice: ono se menja zajedno sa zajednicom, a i zajednica se menja kroz reinterpretaciju prava (2005, str. 17).

Dakle, kreiranje međunarodnih krivičnih sudova nužno predstavlja deo političkog kompromisa, bilo da se radi o *ad hoc* tribunalima osnovanim od strane Saveta bezbednosti ili o Međunarodnom krivičnom sudu koji počiva na međunarodnom ugovoru. Izbor sudija i tužilaca ima sličnu logiku. Statuti i pravila procedure su takođe deo kompromisa učesnika (najčešće velikih političkih sila) u njihovom stvaranju. Konačno, međunarodni krivični sudovi zavise od „naizgled magijske političke volje“ država u pogledu izvršenja svojih odluka (Nouwen, Werner, 2011, str. 943).

Ukazujući da globalna politika utiče na sve ključne aspekte funkcionisanja međunarodnih krivičnih sudova – od načina osnivanja, visine budžeta i trajanja njihovog mandata do izbora predmeta istraga i selekcije okrivljenih, Kombs zaključuje da su međunarodni krivični sudovi intenzivno političke institucije (2010, str. 224-226) ili, parafrazirajući Koskenniemi, ne zamenjuju politiku, već je sprovode (2002, str. 177).

Međutim, međunarodna krivična pravda kreira iluziju političke neutralnosti koja prati međunarodno krivično pravosuđe još od Nirnberga i dovodi do toga da brojni međunarodni tribunali tvrde da funkcionišu u imaginarnom carstvu odvojenom od političke realnosti u kojoj deluju (Dov, 2020, str. 68). Politička neutralnost međunarodnih sudova je izvor njihovog legitimiteta, jer zašto bi neko dobrovoljno pristao da pristupi takvom sudu ukoliko ne bi verovao u njegovu političku neutralnost. Upravo u pitanju legitimiteta, odnosno političke neutralnosti, leži moralni kapital međunarodnih krivičnih sudova. Govoreći Klarkovim pojmovima moralne ekonomije pokreta vladavine prava (2009, str. 48), odluke

međunarodnih krivičnih sudova su značajne u procesu distribucije moralnog kapitala među stranama u sukobu. Kako su pitanja morala važan resurs u sukobima među zaraćenim stranama, moć krivičnog progona postaje jedan od najvažnijih političkih aspekata međunarodne krivične pravde (Garapon, 2004, str. 717-721).

Iz ovih razloga u kritičkoj literaturi se ukazuje da najveću moć u borbi za moralni kapital po pitanju rata imaju one države koje kreiraju međunarodnu krivičnu pravdu. Megret zaključuje da to čine kako bi legitimisale sopstvene ciljeve i zato što misle, ili znaju, da mogu da ih kontrolišu (2002, str. 1267).

Sve navedeno ukazuje da međunarodna krivična pravda deluje u preseku prava, konflikta i politike, u prostoru u kome pravne odluke neizbežno proizvode efekte koji prevazilaze njihovu neposrednu normativnu funkciju i time postaje generator narativa o sukobu i mehanizam raspodele moralnog kapitala među akterima u sukobu. Stoga, već samo donošenje pravnih odluka proizvodi strategijske efekte nezavisno od njihove naknadne instrumentalizacije od strane aktera u sukobu, što omogućava analizu međunarodnih krivičnih sudova i kao generatora *lawfare* dinamike.

Međutim, odluke međunarodnih krivičnih sudova ne doživljavaju se kao odluke neutralnog arbitra kojima se treba povinovati, već pre kao značajan strategijski cilj koji treba osvojiti radi pobeđe u sukobu. Iako sami sudovi ne predstavljaju pravno oružje u rukama strana u sukobu, njihove odluke i postupci mogu funkcionisati kao resurs u *lawfare* strategijama aktera u borbi za moralni kapital „pobeđe dobrog nad zlom“. Odluke sudova su strategijski cilj koji se ostvaruje strategijskom upotrebom pravnih mehanizama međunarodne krivične pravde na dva načina. Prvi je upotreba usmerena na ostvarivanje političkih ciljeva (sud kao instrument), a drugi upotreba usmerena na delegitimizaciju institucija međunarodne krivične pravde (sud kao meta).

Međunarodni krivični sudovi kao generator strategijskih efekata

Analizirajući odnos prava i rata u savremenim sukobima, Kenedi ukazuje da je politizacija prava prirodna posledica njegove sveprisutnosti, nastala kao rezultat humanitarne strategije dvadesetog veka kojom je pravo utisnuto u samu srž vojnog odlučivanja i političke moći. Stoga, pravo ne stoji izvan ili iznad političkih sukoba, već postaje centralni element takvog odlučivanja. Pravo „oblikuje politiku rata“, jer postaje „merilo za raspravljanje o legitimnosti vojnih akcija“ (Kenedy, 2007, str. 475). Ovu pojavu je slikovitije opisao general Džejms L. Džouns, komandant NATO-a: „Nekada je bilo jednostavno voditi bitku... U idealnom svetu, general bi ustao i rekao: „Pratite me, ljudi“, a svi bi odgovorili: „Da, go-

spodine“, i potrčali za njim. Ali to više nije svet u kojem živimo... sada vam je potreban advokat - ili čitav tim advokata. Ratovanje je postalo veoma pravno formalizovano i izuzetno složeno“.²

Ako se pođe od teze da pravo oblikuje politiku rata, onda međunarodni sudovi, kao najznačajniji globalni pravni akteri, neizbežno učestvuju u formiranju strategijskih i legitimacijskih okvira savremenih sukoba. Međunarodni krivični sudovi deluju kao generator *lawfare* efekata već samom činjenicom da su globalni pravni akteri, jer njihove pravne kvalifikacije konflikta, selekcija predmeta i konstrukcija činjeničnog narativa neminovno proizvode strategijske posledice nezavisno od toga da li će te posledice biti predmet naknadne političke ili vojne instrumentalizacije od strane aktera u sukobu.

Međunarodno krivično pravosuđe ima tendenciju da kreira simboliku univerzalne relevantnosti. Kako simbolička vrednost leži više u priči o zločinu nego u odluci o krivici, međunarodni krivični sudovi šire svoju ulogu van krivičnog prava u domen istorijskog narativa. Stoga se od njih očekuje da konstruišu konzistentan i autoritativan istorijski narativ o masovnim zločinima koji spadaju u njihov delokrug (Sander, 2018, str. 574) čime dobijaju moralno-ekspresionističku ulogu tumača istorije. U tom procesu oni istovremeno učestvuju i u raspodeli moralnog kapitala među akterima sukoba, jer kroz pravnu kvalifikaciju zločina, imenovanje počinitelja i artikulaciju žrtvenog narativa doprinose utvrđivanju hijerarhija odgovornosti, legitimiteta i moralne pozicije u postkonfliktnom prostoru.

Stoga postoji jasna razlika između stvarnih efekata koje međunarodni krivični sudovi proizvode i načina na koji sebe predstavljaju kao graničnu liniju između prava i politike. Tužilac ICC je to slikovito opisao rečima: „Ja postavljam pravnu granicu političarima. To je moj posao. Ja nadzirem tu graničnu liniju i kažem: ako je pređete, više niste na političkoj strani, već na strani krivičnog prava. Ja sam granična kontrola“.³

Upravo u težnji međunarodnih krivičnih sudova da razgraniče svoje delovanje od političkog delovanja leži njihov najveći paradoks. Utvrđivanje ko je „na političkoj strani“, a ko nije, samo po sebi predstavlja političko pitanje, naročito

² Lyric Wallwork Winik, *A Marine's Toughest Mission* (Gen. James L. Jones), Parade Mag., Jan. 19, 2003, available at http://www.parade.com/articles/editions/2003/edition_01-19-2003/General_Jones (last visited Jan. 3, 2008) General Jones was the Supreme Allied Commander, Europe. Citirano prema Charles Jr. Dunlop, *Lawfare Today a Perspective*, Yale Journal of International Affairs, str. 146.

³ Izjava ICC tužioca data u intervjuu: Smith, “Beshir is Destined to Face Justice”, *Africa Report*, 28 Oct. 2009., citirano prema: Sarah M. H. Nouwen, Wouter G. Werner, “*Doing Justice to the Political: The International Criminal Court in Uganda and Sudan*”, *The European Journal of International Law*, Vol. 21 No. 4, 2011, str. 941-965, 962.

kada uključuje označavanje grupa i pojedinaca kao međunarodnih zločinaca. Upravo zbog te moći da razlikuje vojnika od teroriste, policajca od kriminalca, međunarodno krivično pravosuđe predstavlja snažno sredstvo u političkim borbama (Nouwen, Werner, 2011, str. 962). Noven i Verner upozoravaju na ovaj paradoks, jer što uspješnije međunarodni krivični sud predstavlja sebe kao neutralan, univerzalan i iznad politike, to postaje privlačniji kao instrument za označavanje i neutralizaciju neprijatelja određene političke grupe. Slično tome, upravo zato što ICC štiti univerzalne vrednosti i predstavlja se kao nepolitički, on postaje privlačna scena za politička suđenja (2011, str. 963). Ovi autori ukazuju na dva razloga zbog kojih su međunarodni krivični sudovi naročito podložni logici političkog. Prvo je činjenica da se savremeni konflikti odvijaju u „magli rata“, u kojoj kolektiviteti stalno definišu i redefinišu svoje prijatelje i neprijatelje. Drugi je zavisnost međunarodnih krivičnih sudova od saradnje država, te „što su osumnjičeni opštije prepoznati kao neprijatelji čovečanstva, veća je verovatnoća da će drugi akteri pomoći Sudu izvršavanjem njegovih naloga za hapšenje“ (Nouwen, Werner, 2011, str. 963).

Stoga, međunarodni krivični sudovi mogu biti nepristrasni u delovanju, ali nisu nepristrasni u svojim efektima na sam konflikt, posebno kada je krivični progon istovremen sa oružanim sukobom. Paradoks leži u tome što su politički efekti odluka međunarodnih krivičnih sudova obrnuto proporcionalni njihovom nepolitičkom imidžu – što se sud više percipira kao nepolitičan, to su politički efekti njegovih odluka jači.

Ovi strukturni efekti ispoljavaju se u više oblika delovanja međunarodnih krivičnih sudova.

Prvo, otvaranje istrage pred međunarodnim krivičnim sudom već samo po sebi proizvodi efekat normativne problematizacije karaktera konflikta u okviru međunarodnog humanitarnog prava. Konflikt se time međunarodnopravno problematizuje sa neminovnim političkim posledicama. Jasno se definišu potencijalne žrtve i osumnjičeni akteri, što vodi ka promeni diplomatskog narativa prema onoj strani u sukobu čiji su pripadnici osumnjičeni.

Drugo, podizanje optužnica protiv šefova država poput Omara al-Bašira pred ICC proizvodi efekte međunarodne delegitimizacije režima koji prevazilaze neposredni krivičnopravni cilj postupka. Dolazi do ograničenja diplomatskih kontakata, ali i promene pregovaračke pozicije u eventualnim mirovnim pregovorima. Politički odnos snaga strana u sukobu menja se tako što pogoduje onoj strani čiji lider nije optužen. Ovi efekti imaju direktan uticaj i na odnos snaga u samom oružanom sukobu, ukoliko je još u toku.

Primeru radi, pobunjenička organizacija *Justice and Equality Movement*⁴ u regionu Darfura u Sudanu, osećajući se ojačanom podrškom „brata Okampa“⁵, povećala je svoje vojne aktivnosti protiv sudanske vlade nakon objavljivanja zahteva za izdavanje naloga za hapšenje Bašira. Drugi pobunjenički pokreti odbili su da vode mirovne pregovore sa sudanskom vladom, tvrdeći da se ne pregovara sa „ratnim zločincima“ (Nouwen, Werner, 2011, str. 958), uz istovremeno nuđenje pune saradnje sa ICC. Takođe, tužilac je kritikovao mirovne pregovore između ugandske vlade i *Lord's Resistance Army*⁶ (Nouwen, Werner, 2011, str. 953). Na ovom primeru se može videti kako podizanje optužnica protiv šefova država može biti korišćeno kao strategija samolegitimacije pobunjeničkih aktera u odnosu na vladu.

Slični efekti mogu se uočiti i u vezi sa naložima za hapšenje. Slobodan Milošević je optužen od strane International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) i protiv njega je izdat nalog za hapšenje tokom sedamdesetčetvorodnevne kampanje bombardovanja SRJ koju je sproveo NATO. Ovaj događaj karakterišu dve značajne pravne novine u savremenom međunarodnom pravu. Prvo, prvi put nakon Nirnberškog procesa podignuta je optužnica protiv aktuelnog šefa države pred jednim međunarodnim krivičnim tribunalom, a drugo, vojna NATO kampanja bombardovanja 1999. godine predstavljala je presedan u praksi tzv. humanitarne intervencije bez odobrenja Saveta bezbednosti. Kako primećuje Laughland, sama mogućnost optužnice bila je „deo ukupne politike Sjedinjenih Država prema Miloševiću“ (2016, str. 226). Stoga je podizanje optužnice protiv Slobodana Miloševića tokom NATO intervencije predstavljalo više od krivičnopravnog koraka, jer je doprinelo normativnoj delegitimizaciji jugoslovenskog rukovodstva i istovremeno učvrstilo politički okvir u kome je NATO intervencija predstavljena kao reakcija na međunarodne zločine. Strategijski efekat, koji se ne može pripisati nameri ICTY, bio je jačanje pravne argumentacije NATO intervencije, kao i slabljenje Miloševićeve uloge u eventualnim mirovnim pregovorima. Ovaj primer pokazuje da podizanje optužnice protiv aktuelnog šefa države tokom oružanog sukoba ne deluje samo kao instrument krivičnog gonjenja, već i kao mehanizam normativne rekonfiguracije političkog statusa aktera u konfliktu.

Treće, međunarodno krivično pravosuđe ima tendenciju da se bavi zločinima koji imaju obeležje reprezentativnosti.⁷ Upravo u toj selektivnosti leži još jedan

⁴ Justice and Equality Movement (JEM – Justice and Equality Movement) je jedna od glavnih pobunjeničkih organizacija u regionu Darfura u Sudanu.

⁵ Luis Moreno Ocampo je argentinski pravnik koji je služio kao prvi glavni tužilac ICC od 2003. do 2012. godine

⁶ Lord's Resistance Army je pobunjenička oružana grupa nastala u Ugandi krajem 1980-ih.

⁷ Pravilo reprezentativnosti u ICTY propisano je kao *Rule 73 bis (D) ICTY*.

strukturni generator strategijskih efekata. Međunarodni tužioci se, stoga, primarno fokusiraju na zločine koji deluju uverljivije i autentičnije od drugih, pri čemu odluka o reprezentativnosti često zavisi od obima i dostupnosti dokaza, saradnje država ili, sa tužilačko-pragmatičnog stanovišta, stepena rizika da zločin neće biti dokazan. Posledica takvog pristupa je fenomen slepih tačaka sudskog narativa, jer sudovi postaju slepi za sve one zločine koji nisu okarakterisani kao reprezentativni (Zammit Borda, 2021, str. 116). To što nema optuženja za zločin ne znači da se zločin nije desio, ali odluka o negonjenju za neki zločin proizvodi strategijski efekat da taj zločin u vojno-političkom smislu nije priznat.

Jedan od razloga selektivnosti je i činjenica da tužioci međunarodnih krivičnih sudova u postupku dokazivanja zavise od saradnje država. Priznali to ili ne, njihov rad je direktno zavisao od političke volje država. Tako se Karla del Ponte u intervjuu za nemački „Špigl“ požalila da joj nije bilo omogućeno da istražuje delovanje NATO-a, a da u Ruandi nije mogla da istražuje pripadnike naroda Tutsi. U istom intervjuu zaključuje da međunarodna pravda može da funkcioniše samo ako je podržana političkom voljom, a ako ta volja nedostaje, ne može se mnogo učiniti.⁸ Slično zaključuje Megre, ukazujući da je tokom većeg dela svojih ranih godina ICTY bio igračka u rukama velikih sila: dopuštano mu je da radi onda kada je to uglavnom odgovaralo političkim planovima, ali bi bio naglo obuzdavan svaki put kada bi pokazao znake da bi mogao ugroziti status kvo (Mégret, 2002, str. 1275).

Efekte selektivnosti proizvodi i činjenica da je najambicioznija kreacija međunarodne krivične pravde — ICC — ugovorne prirode, tako da država koja prihvati Statut prihvata i njegovu nadležnost. Ukoliko imamo u vidu činjenicu da najmoćnije svetske sile nisu članice Rimskog statuta, možemo zaključiti da je ICC institucionalno koncipiran tako da svetske sile mogu da izbegnu odgovornost, a sa druge strane da zadrže moć da, posredstvom Saveta bezbednosti, utiču na to koji postupci će biti pokrenuti, a koji će biti zaustavljeni.

Strategijski efekat selektivnosti ogleda se u tome što međunarodni krivični sudovi uspostavljaju normativnu hijerarhiju konflikata na međunarodnom nivou i kreiraju razliku između „vidljivih“ i „nevidljivih“ zločina, čime utiču na pozicioniranje aktera u globalnom pravnom prostoru.

Konačno, poseban oblik generatorskog efekta međunarodnog krivičnog pravosuđa ogleda se u njegovoj sposobnosti da institucionalizuje interpretaciju konflikta kroz istorijski narativ suda. Ovaj efekat je naročito izražen u težnji za

⁸ Angelina Šofranac, „Karla del Ponte: Ratnim zločincima je zajedničko samo to što vjeruju da cilj opravdava sredstva“, *Vijesti*, 19. 6. 2021, dostupno na: <https://www.vijesti.me/svijet/evropa/549363/karla-del-ponte-ratnim-zlocincima-je-zajednicko-samo-to-sto-vjeruju-da-cilj-opravdava-sredstva>

didaktičkom ulogom međunarodne krivične pravde, koja označava da suđenja mogu edukovati publiku kroz spektakl teatra u kome se istovremeno sa završnim činom nameću sramota, sankcija i stigma (Drumbl, 2007, str. 175). Međunarodni krivični sudovi nužno proizvode istorijske narative kao deo postupka dokazivanja i obrazlaganja sudske odluke. Obrazlažući istorijski narativ u kontekstu konkretnog krivičnog dela i okrivljenog, sud nužno nastupa kao selektor istine, jer adverzijalnost postupka i njegov binarni ishod (kriv/nije kriv) ne ostavljaju sudu prostor za radoznalost i pluralizam narativa.

Istorijski narativ o sukobu jedan je od najvažnijih strategijskih efekata međunarodnih krivičnih sudova, jer ovaj narativ vrši direktnu raspodelu moralnog kapitala strana u sukobu.

Primeru radi, ilustrativan primer transformacije pravnog diskursa u politički narativ može se uočiti u javnim izjavama Bakir Izetbegović, dugogodišnjeg lidera Stranka demokratske akcije i bivšeg člana Predsjedništvo Bosne i Hercegovine. U više navrata, u javnim nastupima i intervjuima, razmatrajući ustavni i politički odnos dva ustavna entiteta u BiH, on je tvrdio da je Republika Srpska, kao politička tvorevina, „nastala na genocidu“.⁹ Ovo predstavlja ilustrativan primer transformacije individualizovane krivičnopravne odgovornosti utvrđene u presudama ICTY u argument o kolektivnoj političkoj legitimnosti jednog ustavnog entiteta.

Slično tome, oslobađajuća presuda generalima Anti Gotovini i Mladenu Markaču pred ICTY-jem, iako formalno ograničena na pitanje individualne krivične odgovornosti, u političkom i medijskom prostoru je često interpretirana kao potvrda legitimnosti vojne operacije „Oluja“. Nakon izricanja presude, ovi najviši vojni i policijski oficiri postali su simboli „čistote“ hrvatskog „Domovinskog rata“ (Pavlaković, 2010, str. 1708). Iako je svakom pravniku jasno da oslobađajuća presuda ne znači da zločini nisu počinjeni, u ravni strategijske upotrebe sudskih odluka njihov efekat može biti drugačiji. Na taj način sudski ishod funkcioniše kao resurs strategijske legitimizacije jedne vojne operacije, pokazujući da sudski utvrđene činjenice mogu prevazići svoj procesni domet i postati deo šireg političkog narativa o konfliktu.

Ukoliko se prihvati da međunarodni krivični sudovi deluju kao generatori strategijskih efekata nezavisno od sopstvene intencije, postaje razumljivo zašto oni istovremeno postaju i predmet strategijskog delovanja strana u sukobu — bilo kao instrument pritiska na protivnika, bilo kao meta delegitimizacije. Upravo u tom prostoru pojavljuje se druga dimenzija *lawfare* dinamike međunarodne krivične pravde.

⁹ Izetbegović: RS nastala agresijom i genocidom, 29. novembar 2012.19:38, <https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/izetbegovic-rs-nastala-agresijom-i-genocidom/kb33gbb>

Međunarodni krivični sudovi kao instrument strategijskih efekata

Jedan od najsnažnijih instrumenata *lawfare*-a u savremenim konfliktima jeste moć pokretanja ili zaustavljanja mehanizma međunarodne krivične pravde. Upravo zato pitanje ko aktivira i zaustavlja nadležnost međunarodnih krivičnih sudova više ne pripada samo procesnoj ravni, već postaje element strategijskog pozicioniranja aktera u sukobu. Kontrola pristupa sudu je strategijski *lawfare* resurs.

Za razliku od *ad hoc* tribunala osnovanih rezolucijama Saveta bezbednosti, čiji je rad bio direktno oslonjen na institucionalnu infrastrukturu Ujedinjenih nacija, ICC zasniva svoju nadležnost pre svega na pristanku država i njihovoj saradnji. Takav model nadležnosti znači da aktiviranje mehanizma međunarodne krivične pravde nije isključivo pravno pitanje, već rezultat složene interakcije političke volje država, institucionalnih ograničenja Suda i odnosa snaga unutar Saveta bezbednosti.

Posebno značajan instrument kontrole pristupa ICC-u predstavlja ovlašćenje Saveta bezbednosti da, pozivajući se na Glavu VII Povelje UN, uputi situaciju Tužilaštvu, ali i da zahteva odlaganje istrage ili krivičnog gonjenja. Ova dvostruka uloga - mogućnost pokretanja i mogućnost privremenog blokiranja postupaka - pretvara Savet bezbednosti u jednog od ključnih aktera u upravljanju dometom međunarodne krivične pravde. Samim tim, odluka o aktiviranju ili suspendovanju nadležnosti Suda prestaje da bude isključivo pravno pitanje i postaje sredstvo strategijskog upravljanja konfliktom.

Činjenica da pojedine stalne članice Saveta bezbednosti nisu pristupile Rimskom statutu dodatno pojačava asimetriju u pristupu Sudu. Istovremeno, pravo veta omogućava ovim državama da utiču na to da li će određene situacije uopšte doći pred Sud ili će ostati izvan njegovog domašaja. Na taj način se formira specifična struktura selektivne krivičnopravne vidljivosti, u kojoj pokretanje postupka postaje instrument političkog pritiska, a njegovo odsustvo instrument zaštite. Kako primećuje Simpson, velike sile često definišu norme koje pojedine države smeštaju u poseban normativni univerzum, pri čemu postoji jasna veza između njihove spremnosti da intervenišu u ime „međunarodne zajednice“ i označavanja tih država kao *outlaw states*, odnosno država koje postaju predmet intervencije (Simpson, 2004, str. 6).

Na tu napetost između normativne logike međunarodnog krivičnog pravosuđa i političke logike odlučivanja u Savetu bezbednosti ukazuje i Dicker, ističući da pravo veta omogućava velikim silama da zaštite sopstvene saveznike od domašaja Suda i tako proizvedu „zone bez odgovornosti“ (Dicker, 2016, str. 6-7).

Upravo u tom prostoru selektivne primene nadležnosti postaje vidljivo da pitanje pokretanja postupka nije samo pravno pitanje nadležnosti, već i pitanje strategijske kontrole pravnog mehanizma.

Ilustrativan primer predstavljaju upućivanja situacija u Darfuru i Libiji, u kojima su rezolucije Saveta bezbednosti istovremeno aktivirale nadležnost Suda i ograničile njen domet, predviđajući izuzetke za državljane država koje nisu članice Rimskog statuta. Takva konstrukcija pokazuje da aktiviranje mehanizma međunarodne krivične pravde može biti praćeno njegovim istovremenim normativnim ograničenjem, što dodatno potvrđuje da kontrola pristupa Sudu funkcioniše kao instrument strategijskog upravljanja pravnim procesima u uslovima političkog konflikta.

Međutim, i države koje nisu velike sile mogu u strategijske svrhe koristiti mehanizam aktiviranja nadležnosti ICC. Tako je Uganda 2003. godine iskoristila mehanizam *state referral* kako bi internacionalizovala unutrašnji oružani sukob i usmerila krivičnopravnu intervenciju Suda prevashodno protiv pobunjeničke LRA, čime je pokazano da kontrola pristupa Sudu može funkcionisati kao instrument pozicioniranja aktera i izvan okvira delovanja velikih sila. Ugandska vlada je iskoristila ICC mehanizam upućivanja situacije od strane države članice, iako je malo ko na Rimskoj konferenciji mogao da pretpostavi da će neka država Sudu uputiti situaciju koja se odnosi na sopstvenu teritoriju (Nouwen, Werner, 2011, str. 947). Ovaj strategijski potez ugandske vlade imao je za cilj upotrebu međunarodne krivične pravde kao instrumenta u konfliktu sa LRA. Taj cilj ostvarivan je dvostruko: prvo, transformacijom LRA iz neprijatelja ugandske vlade u neprijatelja međunarodne zajednice u celini (Nouwen, Werner, 2011, str. 949), i drugo, preoblikovanjem međunarodnog imidža ugandske vlade u imidž „šampiona međunarodne krivične pravde“ (Nouwen, Werner, 2011, str. 950). Istovremeno, ugandska vlada je pošla od pretpostavke da je malo verovatno da će u tom procesu biti pokrenuto pitanje krivične odgovornosti njenih predstavnika za međunarodne zločine. Ova pretpostavka se u velikoj meri pokazala tačnom, a izbor Kampale za domaćina prve revizije konferencije Rimskog statuta 2010. godine dodatno je učvrstio poziciju Ugande kao vidljivog partnera Suda.

Primer Sudana je dijametralno suprotan. Predmet je upućen ICC-u od strane Saveta bezbednosti 2005. godine.¹⁰ Ovo je bio prvi put da je Savet bezbednosti, pozivajući se na Glavu VII Povelje UN, uputio situaciju ICC-u za državu koja nije članica Rimskog statuta. Za ICC je ovaj predmet bio izuzetno značajan, jer

¹⁰United Nations Security Council Resolution 1593. Dostupno na: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/N0529273.pdf>

je služio potvrdi legitimiteta Suda u međunarodnoj zajednici. Sudanska vlada je ovaj potez Saveta bezbednosti ocenila kao jedan u nizu političkih instrumenata usmerenih protiv Sudana (Nouwen, Werner, 2011, str. 955). Nasuprot tome, pobunjenički lideri su sa oduševljenjem prihvatili intervenciju ICC-a, jer ta intervencija slabi njihovog protivnika, a njima pruža priliku da sebe predstave kao saveznike ICC-a. Tako je lider JEM-a, jednog od najvećih pokreta, izjavio: „Mi se divimo ICC-u, u potpunosti podržavamo ICC... i spremni smo da delujemo kao sredstvo ICC-a“ (Nouwen, Werner, 2011, str. 956).

Načelo komplementarnosti, prema kome ICC nije primarni već rezervni krivični forum, takođe otvara mogućnost *lawfare* instrumentalizacije. Između Međunarodnog krivičnog suda i domaćeg pravosuđa može doći do „igre odgovora“, odnosno do dupliranja institucionalnih struktura, što može dovesti do toga da, umesto da se njihove sposobnosti međusobno dopunjuju, ICC i domaće pravosuđe dele iste snage i slabosti (Stahn, 2019, str. 228). Primer navedenog je ICC predmet formiran protiv Saifa al-Islama Gadafiya, u kome je Libija nastojala da uveri ICC u sopstvenu sposobnost da vodi postupak i time zadrži krivično gonjenje u nacionalnoj nadležnosti.¹¹

Drugi važan *lawfare* instrument u savremenim konfliktima predstavlja zavisnost međunarodnih krivičnih sudova od saradnje država, jer upravo kroz kontrolu pristupa dokazima, teritoriji i osumnjičenim licima države mogu posredno upravljati efektima njihovog delovanja. Primera radi, zločini počinjeni od strane Ruandskog patriotskog fronta (RPF), koji je posle rata formirao vladu Ruande, bili su istraživani u veoma malom obimu i niko od pripadnika ove oružane snage nije bio procesuiran. Svi procesuirani bili su iz hutske etničke grupe. Iako je nesporno da je većina žrtava bila iz redova Tutsija, nad kojima su Huti izvršili zločine, postojali su dokazi da su pripadnici RPF-a, vođenog od strane Tutsija, takođe vršili zločine.¹² Kada je tužiteljka objavila da će otvoriti istragu zbog ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti protiv pripadnika RPF-a, Ruanda je uzvratila onemogućavanjem ICTR svedocima da pristupe sudu (Combs, 2010, str. 226).

Takođe, u savremenim konfliktima optužnice međunarodnih krivičnih sudova mogu funkcionisati i kao sredstvo pregovaračkog pritiska, što pokazuju ranije izneti primeri podizanja optužnice protiv Slobodana Miloševića tokom NATO intervencije ili naloga za hapšenje Omara al-Bašira u kontekstu darfurškog mi-

¹¹The Prosecutor v. Saif Al-Islam Gaddafi and Abdullah Al-Senussi, dostupno na: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2013_04031.PDF

¹²UN Komesar za izbeglice je procenio da je RPF ubio između 25.000 i 45.000 civila tokom 1994. godine, Humans Rights Watch, Unfinished Business Closing Gaps in a Selection of ICC Cases, str. 5-6, dostupno na: <https://www.hrw.org/report/2011/09/15/unfinished-business/closing-gaps-selection-icc-cases>

rovnog procesa. Međutim, postoji i strategijsko delovanje u suprotnom smeru. Postoje primeri da je odlaganje gonjenja ključnih političkih i vojnih lidera posledica direktne političke procene da je mir značajniji od pravde. Tako Azan ocenjuje da je odlaganje hapšenja Radovana Karadžića direktna posledica upravo ovakve političke procene (2010, str. 141) i napominje da nisu retke situacije da međunarodni krivični sudovi ostavljaju utisak tolerisanja strukturalne nejednakosti krivične odgovornosti i normativne nemoći (2010, str. 89), odnosno utisak da je pravda uslovljena geopolitikom (2010, str. 141).

Pored navedenog, postoji čitav niz mehanizama kojima države, bilo da su one, Simpsonovim rečima, „velike sile“ ili „države odmetnici“ (*outlaw states*), mogu da ostvaruju strategijske interese u postupcima koji se odvijaju u areni međunarodnih krivičnih sudova. Ovi mehanizmi ne deluju nužno unutar samog postupka, već u širem institucionalnom i političkom okruženju međunarodne krivične pravde, i obuhvataju, između ostalog, pokretanje postupaka na osnovu univerzalne jurisdikcije, donošenje zakona o amnestiji, kao i inicijative za osnivanje *ad hoc* ili specijalnih tribunala.

Pokretanje postupaka na osnovu univerzalne jurisdikcije predstavlja dodatni mehanizam strategijskog oblikovanja dometa međunarodne krivične pravde. Ilustrativan primer predstavlja postupak pred nemačkim sudovima protiv Anvara Raslana¹³, bivšeg pripadnika sirijskih bezbednosnih službi, u kome je Nemačka primenila princip univerzalne jurisdikcije za gonjenje zločina protiv čovečnosti počinjenih u Siriji. Ovakvi postupci pokazuju da države mogu preuzeti inicijativu u krivičnom gonjenju međunarodnih zločina i tako posredno uticati na izbor foruma suđenja u situacijama u kojima postupak pred ICC nije moguć. Posmatrano iz tog ugla, izbor foruma pred kojim se sudi nije isključivo procesno pitanje nadležnosti, već i pitanje političke volje, budući da primena univerzalne jurisdikcije pretpostavlja aktivnu odluku države da pokrene postupak. Stoga alternativni forumi globalne krivične pravde predstavljaju značajan *lawfare* resurs.

Amnestija je strategijski instrument koji se najčešće oblikuje u tranzicionoj pravdi i može imati za cilj izbegavanje konflikta sa načelom komplementarnosti. Zakoni o amnestiji su obično sastavni deo mirovnih pregovora i usmereni su na smirivanje napetosti i neprijateljstava u društvu. Međutim, oni proizvode posledice i na polju međunarodne krivične pravde, te se mogu koristiti i kao *lawfare* instrument. Primera radi, pobunjenički pokreti u Sudanu u početnoj fazi konflikta snažno su podržavali rad ICC-a na istraživanju zločina u Darfuru. Međutim,

¹³ „German court finds Syrian colonel guilty of crimes against humanity”, 13 January 2022, dosupno na: <https://www.bbc.com/news/world-europe-59949924>

kada su se našli u vojno i politički slabijem položaju i nakon što su procenili da je ICC nedovoljno efikasan u promeni sudanske vlade, pristupili su sporazumu sa sudanskom vladom koji je predviđao amnestiju, nakon čega je njihova podrška ICC-u oslabila (Nouwen, Werner, 2011, str. 957).

Konačno, u jednom delu međunarodne zajednice aktuelni su predlozi za uspostavljanje posebnih *ad hoc* krivičnih tribunala za sukobe poput onih u Siriji i Ukrajini. Cilj uspostavljanja ovih tribunala je sprečavanje da zločini ostanu nekažnjeni zbog ograničenja nadležnosti ICC-a. U odnosu na Siriju, ovi predlozi su ostali u domenu inicijative, dok je u odnosu na sukob u Ukrajini ideja u značajnoj meri institucionalizovana. Sporazumom između Saveta Evrope i Ukrajine¹⁴ predviđeno je formiranje *ad hoc* tribunala sa sedištem u Hagu, čija bi nadležnost bila da istražuje, goni i sudi licima koja snose najveću odgovornost za zločin agresije protiv Ukrajine.¹⁵

Institucionalna arhitektura međunarodne krivične pravde daleko je od stabilne. I pored revolucionarne ideje osnivanja jednog stalnog međunarodnog krivičnog suda, danas bi se teško mogli saglasiti sa stavom da ICC predstavlja konačnu konsolidaciju međunarodne krivične pravde (Werle, 2009). Dati primeri pokazuju da međunarodna krivična pravda nije unapred data i predvidiva institucionalna struktura, već je podložna strategijskom redizajniranju u skladu sa interesima aktera u konfliktu, interesima velikih sila i političko-pravnom dinamikom označavanja pojedinih država kao tzv. *outlaw states*. U tom smislu, institucionalni razvoj međunarodnog krivičnog pravosuđa pokazuje da njegova struktura nije rezultat linearne evolucije ka univerzalnom sistemu krivične odgovornosti, već pre odraz promenljivih odnosa moći i *ad hoc* strategijskih institucionalnih rešenja.

¹⁴CM(2025)104-final - [1532/2.3] Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine - Agreement between the Council of Europe and Ukraine on the Establishment of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, dostupno na: [https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680b678c9%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680b678c9%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})

¹⁵CM(2025)103-final - [1532/2.3] Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine - Statute of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. Dostupno na: [https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680b678ca%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680b678ca%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

Ideja uspostavljanja ovog tribunala proizlazi iz činjenice da ICC ne može da vrši nadležnost nad zločinom agresije u konkretnom slučaju. Naime, prema članu 15bis Rimskog statuta, Sud ne može vršiti nadležnost nad zločinom agresije kada je reč o državljanima države koja nije strana Statutu, niti kada je zločin izvršen na teritoriji takve države, osim u slučaju upućivanja situacije od strane Saveta bezbednosti UN. S obzirom na to da Ruska Federacija nije strana Rimskog statuta, niti je prihvatila Kampala amandmane o zločinu agresije, a pritom kao stalna članica Saveta bezbednosti raspolaže pravom veta, pokretanje postupka pred Međunarodnim krivičnim sudom za zločin agresije u ovom slučaju nije moguće.

Međunarodni krivični sudovi kao meta strategijskih efekata

Međunarodna krivična pravda ne predstavlja samo arenu *lawfare* dinamike, već i njenu prirodnu metu. Kada moralni kapital koji proizlazi iz njenih odluka počne da proizvodi nepovoljne političke ili strategijske efekte po aktere u sukobu ili velike sile, ona postaje predmet sistematskih strategija delegitimizacije kao tipičnog oblika *lawfare* delovanja.

Najjači delegitimizirajući *lawfare* argumenti o politizovanosti i pristrasnosti ICC-a potiču iz afričkih zemalja. Istupajući iz Rimskog statuta, Burundi je optužio ICC da namerno usmerava svoje krivičnopravne aktivnosti protiv afričkih država i njihovih državljana.¹⁶ Argumenti afričkih zemalja u dobroj meri koriste kritičke uvide razvijene u okviru *TWAIL*¹⁷ teorijskog pravca, koji međunarodno krivično pravosuđe opisuje kao kulturološki evrocentrično.

Primeru radi, Mutua kreira trodimenzionalnu SVS (*divljak – žrtva – spasilac*) metaforu ljudskih prava u kojoj tela za zaštitu ljudskih prava, pa i međunarodni krivični sudovi, teže da preuzmu ulogu „spasioca“ koji deluje u okviru seta kulturološki uslovljenih normi i praksi zasnovanih na liberalnoj misli i filozofiji, često stranih društvima koje nastoje da „spasu“ (2001, str. 204). Longman ukazuje da je ICTR u ruandskoj zajednici doživljavan kao stran, između ostalog i zbog fizičke udaljenosti i vođenja postupka na stranim jezicima (2009, str. 304–312). Kelsal postavlja dodatna pitanja: da li je sudska intervencija oblik kulturnog imperijalizma; da li međunarodna krivična suđenja mogu zadovoljavajuće funkcionisati u nepoznatim kulturama; kakvi su izgledi da vladavina prava stekne legitimitet ako se međunarodne intervencije nametnu lokalnim kulturnim verovanjima i praksama (2009, str. 8)?

Pored kritika koje dolaze iz teorijskih i regionalnih perspektiva, delegitimizacija međunarodne krivične pravde javlja se i u obliku neposrednih institucionalnih mera usmerenih protiv samog delovanja ICC. Najilustrativniji su primeri institucionalnih mera velikih sila Sjedinjenih Američkih Država i Ruske Federacije, koje nisu članice Rimskog statuta.

U Izvršnoj uredbi iz 2020. godine¹⁸ administracija Sjedinjenih Američkih Država ocenila je da pokušaji ICC da vrši nadležnost nad američkim državljanima

¹⁶Burundi leaves International Criminal Court amid row, dostupno na: <https://www.bbc.com/news/world-africa-41775951>

¹⁷TWAIL teorijska škola je skraćenica za: Third World Approaches to International Law

¹⁸Blocking Property of Certain Persons Associated with the International Criminal Court. A Presidential Document by the Executive Office of the President on 06/15/2020, dostupno na: <https://www.federalregister.gov/documents/2020/06/15/2020-12953/blocking-property-of-certain-persons-associated-with-the-international-criminal-court>

predstavljaju „neobičnu i izuzetnu pretnju nacionalnoj bezbednosti i spoljnoj politici Sjedinjenih Američkih Država“. Ovom uredbom predviđa se mogućnost zamrzavanja imovine lica povezanih sa aktivnostima Suda, zabranjuje se davanje donacija, pružanje ili primanje finansijskih sredstava, kao i zabrana ulaska u Sjedinjene Američke Države službenicima, agentima i zaposlenima u Sudu. Uredba je prestala da važi dolaskom nove američke administracije 2021. godine.¹⁹ Četiri godine kasnije, u februaru 2025. godine, Sjedinjene Američke Države donele su novu izvršnu uredbu²⁰, kojom je ponovo uspostavljen režim finansijskih i viznih restrikcija protiv službenika Suda povodom postupaka Tužilaštva u predmetima protiv državljana savezničkih država.

Ruska Federacija je otišla korak dalje. Nakon što je u martu 2023. godine ICC izdao nalog za hapšenje Vladimira Vladimiroviča Putina i Marije Aleksejevne Belove, usvojene su izmene ruskog krivičnog zakonodavstva kojima se saradnja sa ICC može tretirati kao krivično delo. Takođe, ruski Istražni komitet je pokrenuo krivični postupak protiv tužioca ICC-a koji je okončan u decembru 2025. godine, kada je moskovski sud u odsustvu osudio tužioca Karima Kana i osam sudija ICC-a po optužbama koje se odnose na „nezakonito krivično gonjenje ruskih državljana“, izričući im kazne zatvora u trajanju od tri i po do petnaest godina. Specijalni izvestioci Kancelarije visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava kritikovali su ovaj ruski potez, ukazujući da pretnje upućene ICC-u podstiču kulturu nekažnjivosti i šalju opasan signal, implicirajući da države mogu koristiti svoje domaće pravosudne sisteme kako bi zastrašile one koji su zaduženi za istraživanje i krivično gonjenje najtežih krivičnih dela po međunarodnom pravu.²¹

Delegitimizacija suda u tom smislu funkcioniše kao *lawfare* strategija usmerena na ograničenje raspodele moralnog kapitala koji proizvode njegove odluke, dok sankcionisanje sudija i tužilaca predstavlja radikalniji oblik takve strategije, u kojem se nacionalni krivični postupak transformiše u instrument međunarodnog pravnog pritiska na samu instituciju suda.

¹⁹Prestala je da važi 2. aprila 2021. godine, kada ju je administracija Džo Bajdena formalno ukinula donošenjem Executive Order 14022 (Termination of Emergency With Respect to the International Criminal Court), dostupno na: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/executive-order-14022-termination-emergency-with-respect-the-international-criminal-court>

²⁰Executive Order: “Imposing Sanctions on the International Criminal Court” (6 February 2025), dostupno na: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/02/imposing-sanctions-on-the-international-criminal-court/>

²¹Russia must end reprisals and intimidation of ICC Prosecutor and judges: UN Special Rapporteurs, 04 February 2016, dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2026/02/russia-must-end-reprisals-and-intimidation-icc-prosecutor-and-judges-un>

Zaključak

Lawfare prevazilazi tradicionalno poimanje odnosa prava i rata u klasičnoj teoriji prava rata – *jus ad bellum*, *jus in bello* i *jus post bellum* – koja polazi od jasnog razlikovanja fenomena rata od fenomena prava i definiše koja vrsta pravila se primenjuje prilikom započinjanja oružanog sukoba, tokom njegovog trajanja i nakon okončanja.

Nasuprot tome, koncept *lawfare* polazi od drugačije analitičke perspektive: on označava upotrebu prava kao instrumenta delovanja u okviru oružanog sukoba. Iako upotreba prava kao sredstva političke i vojne borbe nije potpuno nov fenomen, savremeni hibridni sukobi omogućavaju da pravo bude upotrebljeno kao oružje u obimu i intenzitetu bez presedana. Tendencije hibridnog ratovanja – poput nastojanja da se neprijateljstva okončaju pre postizanja političkih ciljeva, zamrzavanja konflikta, erodiranja i delegitimizacije superiorne vojne sile, kao i stvaranja konfuzije, zavisnosti i paralelnih institucionalnih struktura (Mosquera, Bachmann, 2016, str. 68) – predstavljaju okruženje u kome pravni instrumenti sve češće zamenjuju ili dopunjuju kinetičko delovanje.

Upotreba prava kao sredstva za postizanje strategijskih ciljeva u oružanim sukobima moguća je zato što u savremenom ratovanju pravo „oblikuje politiku rata“ (Kennedy, 2007, str. 475), a pravni argumenti postaju deo politike rata. Ova moć savremenog međunarodnog prava dovodi do toga da pravo proizvodi strategijske efekte čak i onda kada je normativno neutralno. Takvi strategijski efekti, sa druge strane, u međunarodnoj zajednici neposredno utiču na raspodelu moralnog kapitala u pogledu toga koje države deluju u skladu sa normativnim zahtevima međunarodne zajednice, a koje se pozicioniraju kao države odmetnici (*outlaw states*). Savremeni ratovi stoga dobijaju još jedan važan strategijski cilj — upravljanje pravnim narativom o ratu, pri čemu međunarodni krivični sudovi predstavljaju jednu od ključnih arena u okviru kojih se ti narativi formiraju, a pravo upotrebljava kao oružje u strategijskom arsenalu.

Pitanje odnosa prava i politike postavlja se u svakom krivičnom pravnom sistemu, uključujući i nacionalna krivična pravosuđa. Međutim, u kontekstu međunarodnog krivičnog pravosuđa taj odnos postaje izraženiji usled strukturne povezanosti međunarodnih sudova sa političkim okvirom međunarodnih odnosa, koji uslovljava njihovu nadležnost, funkcionisanje i efekte njihovih odluka. Međunarodni krivični sudovi deluju u strukturnoj spregnutosti prava i politike.

Ahilova peta međunarodnog krivičnog pravosuđa leži u tome što se uloga politike u njegovom formiranju i delovanju često negira ili ignoriše, dok sa druge

strane tvrdnja o njegovoj potpunoj nezavisnosti od politike ostaje ograničeno uverljiva. Iz perspektive Lumanove teorije odnosa sistema i okruženja, međunarodno krivično pravosuđe ne može ignorisati sopstvena politička ograničenja, već ih je potrebno priznati i razumeti kao izraz strukturne spregnutosti prava i politike. Realističnije razumevanje međunarodnog krivičnog pravnog sistema i njegovog političkog okruženja može biti blagotvorno, kako za međunarodno krivično pravosuđe, tako i za samu međunarodnu zajednicu, jer „demokratizacija političkog sistema i pozitivizacija pravnog sistema mogu biti samo uzajamno i međusobno podsticajni procesi“ (Luhmann, 2004, str. 380), što ukazuje da priznavanje ove spregnutosti ne umanjuje pravnu prirodu međunarodnog krivičnog pravosuđa, već omogućava njegovo realističnije razumevanje u uslovima savremenih oružanih sukoba i *lawfare* dinamike.

Reference

- Bachmann, S. D. and Muñoz Mosquera, A. B. (2016) 'Lawfare in Hybrid Wars: The 21st Century Warfare', *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, 7, 63-87. <https://doi.org/10.1163/18781527-00701008>
- Clarke, K. M. (2009) *Fictions of Justice: The International Criminal Court and the Challenge of Legal Pluralism in Sub-Saharan Africa*. Cambridge: Cambridge University Press. 323-324. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511626869.012>
- Combs, N. A. (2010) *Fact-Finding Without Facts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dicker, R. (2016) 'The International Criminal Court (ICC) and Double Standards of International Justice', in Stahn, C. (ed.) *The Law and Practice of the International Criminal Court*. Oxford: Oxford University Press. 3-12. <https://doi.org/10.1093/law/9780198705161.003.0001>
- Drumbl, M. A. (2007) *Atrocity, Punishment, and International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dunlap, C. J. Jr. (2008) 'Lawfare Today: A Perspective'. *Yale Journal of International Affairs*, 3(1), 146-154.
- Fine, R. (2000) 'Crimes against Humanity: Hannah Arendt and the Nuremberg Debates', *European Journal of Social Theory*, 3(3). <https://doi.org/10.1177/136843100003003002>
- Garapon, A. (2004) 'Three Challenges for International Criminal Justice'. *Journal of International Criminal Justice*, 2(3), 716-726. <https://doi.org/10.1093/jicj/2.3.716>
- Hazan, P. (2010) *Judging War, Judging History*. Stanford: Stanford University Press.
- Jacobs, D. (2019) 'Neither Here Nor There: The Position of the Defence in International Criminal Tribunals', in: Heller, K. J., Mégret, F., Nouwen, S. M. H., Ohlin, J. D. and Robinson, D. (eds.) *The Oxford Handbook of International Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/law/9780198825203.003.0004>
- Kennedy, D. (2007) 'Modern War and Modern Law'. *Minnesota Journal of International Law*, 1, 16(2), 471-494. <https://doi.org/10.24926/19441992.583>
- Kelsall, T. (2009) *Culture Under Cross-Examination: International Justice and the Special Court for Sierra Leone*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511642173>

- Kittrie, O. F. (2016) *Lawfare: Law as a Weapon of War*. Oxford: Oxford University Press.
- Koskenniemi, M. (2002) *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870–1960*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1163/26660229-023-01-900000010>
- Koskenniemi, M. (2005) *From Apology to Utopia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laughland, J. (2016) *A History of Political Trials*. Oxford: Peter Lang.
<https://doi.org/10.3726/978-3-0353-0798-6>
- Longman, T. (2009) 'An Assessment of Rwanda's Gacaca Courts'. *Peace Review*, 21(3), 304–312. <https://doi.org/10.1080/10402650903099369>
- Luhmann, N. (2004) *Law as a Social System*. Oxford: Oxford University Press.
- Mégret, F. (2002) 'The Politics of International Criminal Justice'. *European Journal of International Law*, 13(5), 1261–1284. <https://doi.org/10.1093/ejil/13.5.1261>
- Mutua, M. (2001) 'Savages, Victims, and Saviors'. *Harvard International Law Journal*, 42(1), 201–245.
- Nouwen, S. M. H. and Werner, W. G. (2011) 'Doing Justice to the Political: The International Criminal Court in Uganda and Sudan'. *European Journal of International Law*, 21(4), 941–965. <https://doi.org/10.1093/ejil/chq064>
- Pavlaković, V. (2010) 'Croatia, the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, and General Gotovina as a Political Symbol'. *Europe-Asia Studies*, 62(10), 1707–1740. <https://doi.org/10.1080/09668136.2010.522426>
- Sander, B. (2018) 'History on Trial: Historical Narrative Pluralism Within and Beyond International Criminal Courts'. *International and Comparative Law Quarterly*, 67(3), 547–576. <https://doi.org/10.1017/s0020589318000027>
- Simpson, G. (2004) *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stahn, C. (2019) *A Critical Introduction to International Criminal Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Werle, G. (2009) *Principles of International Criminal Law*. 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press.

Internet izvori

- BBC News (2017) *Burundi leaves International Criminal Court amid row*. Dostupno na: <https://www.bbc.com/news/world-africa-41775951> (Pristupljeno: 6 april 2026).
- BBC News (2022) *German court finds Syrian colonel guilty of crimes against humanity*. Dostupno na: <https://www.bbc.com/news/world-europe-59949924> (Pristupljeno: 8 april 2026).
- Council of Europe (2025) *Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine: Agreement between the Council of Europe and Ukraine on the Establishment of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine (CM(2025)104-final)*. Dostupno na: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680b678c9%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680b678c9%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (Pristupljeno: 12 april 2026).
- Council of Europe (2025) *Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine: Statute of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine (CM(2025)103-final)*. Dostupno na: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680b678ca%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680b678ca%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (Pristupljeno: 12 april 2026).
- Executive Office of the President (2020) *Blocking Property of Certain Persons Associated with the International Criminal Court*. Dostupno na: <https://www.federalregister.gov/documents/2020/06/15/2020-12953/blocking-property-of-certain-persons-associated-with-the-international-criminal-court> (Pristupljeno: 22 mart 2026).
- International Criminal Court (2013) *The Prosecutor v. Saif Al-Islam Gaddafi and Abdullah Al-Senussi*. Dostupno na: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2013_04031.PDF (Pristupljeno: 15 april 2026).
- Izetbegović: RS nastala agresijom i genocidom. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/republika-srpska/izetbegovic-rs-nastala-agresijom-i-genocidom/kb33gbb> (Pristupljeno: 14 mart 2026).
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (2026) *Russia must end reprisals and intimidation of ICC Prosecutor and judges: UN Special Rapporteurs*. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2026/02/russia-must-end-reprisals-and-intimidation-icc-prosecutor-and-judges-un> (Pristupljeno: 2 april 2026).

Šofranac, A. (2021) *Karla del Ponte: Ratnim zločincima je zajedničko samo to što vjeruju da cilj opravdava sredstva*. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/svijet/evropa/549363/karla-del-ponte-ratnim-zlocincima-je-zajednicko-samo-to-sto-vjeruju-da-cilj-opravdava-sredstva> (Pristupljeno: 12 mart 2026).

The White House (2021) *Executive Order 14022: Termination of Emergency with Respect to the International Criminal Court*. Dostupno na: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/executive-order-14022-termination-emergency-with-respect-the-international-criminal-court> (Pristupljeno: 25 mart 2026).

The White House (2025) *Imposing Sanctions on the International Criminal Court*. Dostupno na: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/02/imposing-sanctions-on-the-international-criminal-court/> (Pristupljeno: 28 mart 2026).

Tiemessen, A. (2015) *The International Criminal Court and the lawfare of judicial intervention*. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/282390145_The_International_Criminal_Court_and_the_lawfare_of_judicial_intervention#fullTextFileContent (Pristupljeno: 18 april 2026).

United Nations Security Council (2005) *Resolution 1593*. Dostupno na: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/N0529273.pdf> (Pristupljeno: 18 mart 2026).

International criminal justice as a lawfare arena: generator, instrument and target of strategic effects

Svetlana Nenadić^a

Starting from the premise that international criminal courts operate through legal mechanisms within an environment shaped by political conflicts, the author concludes that their decisions extend beyond the domain of law and enter the domain of politics, thereby inevitably becoming generators of a range of extra-legal effects. Accepting the increasingly prominent *lawfare* analytical concept in the literature on law and war — which serves to analyze the contemporary phenomenon of the use of law as a weapon in conflicts — the author examines to what extent and why international criminal courts play a role in producing *lawfare* effects. The article also explores the reasons why their decisions may function as arguments within *lawfare* conflicts, as well as whether international criminal courts themselves can act as *lawfare* actors. On the other hand, the author also seeks to address two additional questions. First, how parties to a conflict use the mechanisms for initiating and operating international criminal justice as instruments of strategic action. Second, whether precisely their capacity to produce strategic effects—capable of threatening the interests of the parties to a conflict—leads to institutions of international criminal justice themselves becoming legitimate targets of *lawfare* action.

KEYWORDS: lawfare, international criminal justice, armed conflict, strategic effects of law, law–politics relationship

© 2026 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Research Fellow, Institute of Comparative Law, Belgrade; Public prosecutor, The First Basic Public Prosecutor's Office, Belgrade. E-mail: svetlananenadic11@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1379-0926>

Etički i pravni standardi istraživanja zatvorske populacije

Sladana Đurić^a, Aleksandra Ilić^b

Naučna istraživanja su osnovni i jedini put naučnog saznanja. Iako se naučno istraživanje može sprovoditi u različitim situacijama i na različite načine neka su posebno značajna zbog specifičnosti populacije koja učestvuje u istraživanju. U tom smislu, naučna istraživanja koja se sprovode nad zatvorskom (osuđeničkom) populacijom regulisana su posebnim etičkim i pravnim normama, kako bi se zaštitila prava i dobrobit učesnika, posebno u kontekstu njihove ranjivosti i specifičnog položaja. U radu su ukratko analizirana određena dokumenta koja postavljaju globalne etičke standarde u nauci, a posebno su značajna za istraživanja sa ljudima, kao najznačajnije izvore kojima se rukovode savremeni istraživači. U kontekstu istraživanja u zatvorima, istraživači moraju osigurati da učesnici potpuno razumeju prirodu istraživanja, kao i svoja prava koja, bez obzira što su inače ograničena u uslovima izdržavanja kazne zatvora, ne treba da trpe dodatna ograničenja zbog istraživanja. Njima se, kao što nalažu etički kodeksi, moraju ponuditi sve značajne informacije o ciljevima istraživanja, potencijalnim rizicima i koristima, kao i o tome da mogu odustati od učešća u istraživanju u bilo kom trenutku bez ikakvih posledica. Najznačajnija etička pitanja u istraživačkim projektima odnose se na dobrovoljnost učešća u istraživanju, kao i garantovanje privatnosti, anonimnosti i poverljivosti. Bez obzira na sve potencijalne poteškoće realizacije naučnih istraživanja u odnosu na osuđeničku populaciju, one ostaju važan način dolaženja do bitnih informacija o toj populaciji što je posebno važno iz ugla unapređenja položaja tih lica.

KLJUČNE REČI: istraživanje, etički standardi, pravne norme, zatvori, dobrovoljnost, anonimnost, poverljivost

^a Redovni profesor Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu.
E-mail: djuricsladja@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4186-2999>

^b Vanredni profesor Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu. E-mail: alex.mag.ilic@gmail.com, aleksandra.ilic@fb.bg.ac.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7298-2347>

Uvod

Centralna etička dilema u istraživačkom procesu odnosi se na uspostavljanje balansa između dva ključna principa: naučne potrebe za otkrivanjem značajnih saznanja i obaveze da se zaštite prava i dobrobit subjekata istraživanja. Naime, svako istraživanje nosi rizik narušavanja određenih aspekata ličnosti, privatnosti ili dostojanstva učesnika, čak i kada to nije namera istraživača. Zbog toga, istraživačima se preporučuje pažljivo odmeravanje balansa između naučnog principa otkrivanja istine i etičkog principa zaštite subjekata (Ђурић, 2012).

Etički i pravni standardi koji regulišu ovu oblast, nalažu da se posebna pažnja mora posvetiti narušavanju prava subjekata istraživanja, proceni moguće štete koja im se može naneti, kao i merama koje se moraju preduzeti kako bi se ta šteta predupredila (Đurić, 2013). Sve intenzivnija tematizacija pitanja istraživačke etike, kao i pozivi na obuhvatnije pravno regulisanje istraživačke prakse, posledice su dva ključna trenda u savremenom društvu. S jedne strane, sve veća globalna osvešćenost o ljudskim pravima stvara potrebu za postavljanjem strožih etičkih i pravnih standarda kojim bi se obezbedilo puno poštovanje individualnih sloboda, autonomije i prava na privatnost. S druge strane, tehnološki napredak i razvoj novih, često invazivnih istraživačkih metoda, povećali su kompleksnost etičkih pitanja. Takođe, treba pomenuti i činjenicu da se intenziviranje rasprava o etičnosti naučnih istraživanja dešava u periodu koji se uobičajeno naziva kasnom modernošću, a koje upravo karakterišu i procesi fragmentacije društvene strukture, kao i relativizacija i preispitivanje postojećih moralnih i političkih normi (Christensen, Prout, 2002). O tome verovatno najbolje svedoči činjenica o postojanju bogate literature o etičkim problemima naučnih istraživanja (Cohen, Manion, Morrison, 2007), kao i brojne i kontinuirane revizije postojećih, kao i kreiranje novih dokumenata kojima se reguliše istraživačka procedura. Savremena istraživanja, posebno u ovim oblastima, često uključuju prikupljanje velikih količina ličnih podataka ili izvođenje nekog tipa intervencija koje mogu direktno uticati na fizičko ili psihičko stanje ispitanika. Ova etička pitanja postaju još složenija kada se istraživanja sprovedu nad ranjivim grupama, kao što su zatvorenici, deca i bolesne osobe, gde je neophodno dodatno osigurati zaštitu prava i dostojanstva učesnika.

Istraživanja u zatvorskom okruženju postavljaju specifične etičke i pravne izazove zbog jedinstvenih uslova života zatvorenika i specifične socijalne dinamike unutar zatvora (Đurić, Ilić, 2024). Zatvorski život podleže strogim pravilima propisanim u odgovarajućem zakonskom okviru i propisima o kućnom redu (Ilić, 2022). Stoga, istraživanja sa zatvorenicima zahtevaju pažljivu procenu potencijalnih rizika, kako bi se obezbedila dobrobit učesnika, sma-

njila mogućnost zloupotrebe i osigurala pravednost i transparentnost u celom istraživačkom procesu.

U radu se najpre daje pregled izvora etičkih smernica za istraživački proces, izlažu specifičnosti zatvorske populacije, kao i sumiraju glavne etičke i pravne norme istraživanja u zatvorskom ambijentu. Rad pruža sažeti prikaz pozitivnog metodološkog iskustva nastalog u bogatoj istraživačkoj praksi, kao i direktnog iskustva autora sticanog u istraživačkim projektima sprovedenim sa zatvorskom populacijom.

Globalni etički standardi u nauci

Savremeni istraživači imaju odgovornost da temeljno poznaju etičku i pravnu regulativu, kako bi svoje naučne projekte u zatvorskom okruženju mogli da osmisle i realizuju u skladu sa principima etički odgovornog istraživanja. Opisaćemo ukratko nekoliko dokumenata koji postavljaju globalne etičke standarde u nauci, a posebno su značajni za istraživanja sa ljudima, kao najznačajnije izvore kojima se rukovode savremeni istraživači.

Nirnberški kodeks je skup etičkih principa za vođenje medicinskih eksperimenata na ljudima, nastao 1947. godine (U.S. Government, 1949) kao odgovor na zločine nacističkih lekara tokom Drugog svetskog rata (Annas, 1992). Nirnberški kodeks predstavlja temelj moderne medicinske etike i bioetike (Katz, 1996). Kodeks postavlja deset osnovnih principa koji se odnose na zaštitu ljudskih subjekata u istraživanjima. Ključni principi uključuju: *dobrovoljni pristanak* (učesnici moraju imati pravnu sposobnost da daju saglasnost i da budu u stanju da donesu informisanu odluku bez prinude ili neprimerenog uticaja); *informisano učešće* (učesnicima treba pružiti dovoljno informacija o istraživanju, uključujući njegovu prirodu, trajanje i potencijalne rizike, kako bi doneli informisanu odluku o svom učešću); *korist* (istraživanje bi trebalo da ostvari rezultate koji su od koristi društvu i koji se ne mogu dobiti drugim sredstvima); *izbegavanje nepotrebne patnje* (istraživači moraju izbegavati sve nepotrebne fizičke i mentalne patnje i povrede učesnika. Dobrobit subjekata istraživanja treba da bude prioritet); *minimizacija rizika* (istraživači moraju osigurati da su rizici razumni u odnosu na očekivane koristi); *kvalifikovano osoblje* (u istraživanje se uključuju samo naučno kvalifikovani pojedinci koji su kompetentni da sprovedu istraživanje i osiguraju bezbednost i dobrobit učesnika). Istraživanje mora imati *naučnu svrhu*, učesnici mogu da *prekinu svoje učešće* u bilo kom trenutku, a istraživači su dužni da *zauzave eksperiment* ukoliko on postane previše rizičan.

Belmont Report je objavljen 1979. godine od strane američke Nacionalne komisije za zaštitu ljudskih subjekata u biomedicinskim i bihejvioralnim istra-

živanjima (The National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research, 1979). Nastao je kao odgovor na brojne zloupotrebe u istraživanjima koja su se u SAD sprovodila do kasnih 60-tih godina prošlog veka i postavio je osnovne etičke principe za zaštitu ljudskih subjekata. U izveštaju se navode tri osnovna etička principa: poštovanje osoba, dobročinstvo i pravednost (Beauchamp, 2004). *Poštovanje osoba* podrazumeva da se poštuje dostojanstvo i autonomija učesnika. Istraživači će omogućiti učesnicima da donose informisane odluke o svom učešću i zaštititi one sa smanjenom sposobnošću donošenja odluka (poput dece ili osoba sa invaliditetom). Princip *dobročinstvo* podrazumeva obavezu istraživača da maksimizuju moguće koristi i minimizuju rizike. *Pravednost* se odnosi na pravičnu raspodelu koristi i tereta istraživanja među svim društvenim grupama. Učesnici iz svih društvenih grupa treba da budu ravnopravno uključeni, kako bi se izbegla eksploatacija ili diskriminacija marginalizovanih grupa.

APA etički kodeks je skup smernica za profesionalno ponašanje psihologa, razvijen od strane Američkog psihološkog udruženja (American Psychological Association, 2017). Prvi put je objavljen 1953. godine, kao odgovor na potrebu za regulisanjem etičkih standarda u brzorastućoj psihološkoj profesiji, posebno nakon Drugog svetskog rata. Kodeks se razvijao kroz nekoliko revizija, s poslednjom izmenom 2017. godine, kako bi odgovarao savremenim izazovima. Kodeks se temelji na pet osnovnih etičkih principa: *dobročinstvo i nenanošenje štete* (što znači da psiholozi moraju raditi na dobrobiti klijenata i izbegavati da im nanesu štetu); *vernost i odgovornost* (čime se naglašava obaveza stručnog ponašanja i odgovornosti prema društvu); *integritet* (princip koji zahteva od psihologa da budu iskreni i transparentni u svom radu); *pravednost* (čime se osigurava da svi imaju jednake šanse za tretman i usluge); i *poštovanje prava i dostojanstva osoba* (što podrazumeva zaštitu privatnosti, prava na samostalne odluke i uvažavanje različitosti). APA etički kodeks postavlja standarde za profesionalizam i odgovornost u psihologiji širom sveta (Fisher, 2017; Knapp, VandeCreek, 2006). Posebne standarde ovog kodeksa koji su specifično posvećeni etici istraživanja, navešćemo kasnije u radu.

Helsinška deklaracija je etički kodeks koji je prvi put usvojen 1964. godine od strane Svetske medicinske asocijacije (World Medical Association, 2013) na zasedanju u Helsinkiju. Deklaracija je razvijena kao reakcija na neetička medicinska istraživanja sprovedena u prošlosti, poput onih koja su dovela do Nirnberškog kodeksa. Helsinška deklaracija je usmerena na medicinske istraživače i postavlja standarde za etičko ponašanje u istraživanjima koja uključuju ljudske subjekte, sa posebnim naglaskom na klinička ispitivanja. Ključni principi koje zagovara Helsinška deklaracija uključuju: *poštovanje pojedinaca* (prava, zdravlje i dobrobit subje-

kata istraživanja moraju biti prioritet, a njihovo učešće u istraživanju dobrovoljno, bez prinude), *informisani pristanak* (potencijalni subjekti moraju biti adekvatno informisani o ciljevima, metodima, rizicima, koristima i pravu da se povuku iz studije u bilo kom trenutku bez posledica); *naučna i društvena vrednost* (istraživanje treba da ima jasnu naučnu svrhu i da doprinese razumevanju zdravlja i bolesti); *minimizacija rizika* (istraživači moraju minimizovati potencijalne rizike i štetu za učesnike); *privatnost i poverljivost* (moraju se preduzeti sve mere predostrožnosti da se zaštiti privatnost subjekata istraživanja i poverljivost njihovih ličnih podataka). Posebni standardi ove deklaracije odnose se i na obaveze angažovanja nezavisnih etičkih komiteta koji pregledaju i daju odobrenje za sprovođenje istraživanja, kao i odgovorno objavljivanje rezultata istraživanja. Deklaracija je revidirana više puta (1975, 1983, 1989, 1996, 2000, 2002, 2004, 2008, 2013) kako bi se prilagodila savremenim izazovima u medicinskim istraživanjima, poslednji put 2013. godine.

Osnov za savremenu etičku praksu u istraživačkoj zajednici, osim globalno priznatih etičkih kodeksa, čine i brojni drugi izvori. Tako, mnoge zemlje ili politički prostori¹ imaju sopstvene zakone i etičke smernice koje regulišu istraživanja na ljudima. Takođe, veoma je značajan rad institucionalnih odbora za etiku istraživanja kojima se uspostavljaju specifične etičke smernice u akademskim institucijama i istraživačkim centrima. Ovi odbori vrše evaluaciju svakog istraživačkog projekta kako bi se garantovalo poštovanje etičkih standarda. Nadalje, različite discipline imaju sopstvene etičke kodekse koji bi regulisali standarde istraživanja u okvirima svojih oblasti². Mnoge nevladine organizacije i međunarodne institucije poput Svetske zdravstvene organizacije (WHO)³ ili UNESCO-a⁴ objavljuju etičke smerni-

¹ Pomenućemo ovde i nekoliko dokumenata koji sadrže etičke smernice koje regulišu istraživanja, a primenjuju se na prostoru Evropske unije. Opšta uredba o zaštiti podataka (*General Data Protection Regulation* – GDPR) je glavna regulativa koja se odnosi na privatnost i zaštitu podataka, a važna je za istraživače koji rade sa ličnim podacima (European Parliament and Council of the European Union, 2016). *Horizon Europe*, istraživački i inovacioni program EU, postavlja stroge etičke zahteve za projekte finansirane od strane (European Commission, 2021). Evropska komisija je takođe formulisala dokument Smernice za etiku u istraživanju i inovacijama namenjen (European Commission, 2013), kako u uvodnom tekstu piše, svim istraživačima koji pripremaju aplikacije i dobijaju sredstva za svoje istraživanje.

² Najznačajnije etičke smernice za istraživanja u društvenim naukama sadržani su u kodeksima Američkog sociološkog udruženja (American Sociological Association, 2018), Britanskog sociološkog udruženja (British Sociological Association, 2017), kao i etičkom kodeksu Međunarodne asocijacije sociologa (International Sociological Association, 2001).

³ Svetska zdravstvena organizacija ima više dokumenata koji se odnose na etička pitanja u zdravstvu i istraživanjima. Jedan od najvažnijih etičkih vodiča je "Guidelines on Ethical Issues in Public Health Surveillance" (World Health Organization, 2017).

⁴ UNESCO je poznat po svom dokumentu "Universal Declaration on Bioethics and Human Rights" (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2005), koji obuhvata etička načela u istraživanjima koja se tiču biomedicine i ljudskih prava.

ce za istraživanja u globalnim kontekstima, posebno u zemljama u razvoju. Koliko je poštovanje etičkih principa postalo važno pitanje savremene nauke, svedočio i činjenica da i naučni časopisi često imaju sopstvene etičke smernice, posebno u vezi sa objavljivanjem podataka iz istraživanja. U većini vodećih naučnih časopisa prihvaćene su smernice koje daje COPE (Committee on Publication Ethics)⁵.

Etički principi istraživanja zatvorske populacije

Brojna istraživanja sprovedena u zatvorima tokom prošlog veka bila su etički problematična zbog nepoštovanja prava zatvorenika i njihove ranjivosti (Obasogie, Reiter, 2010). Zatvorenici su često učestvovali u medicinskim i naučnim studijama bez odgovarajućih zaštitnih mera, što je rezultiralo ozbiljnim etičkim i pravnim implikacijama (Dalen, Jones, 2010; Neuman, 2007; Hofman, 2000).

Na zatvorenicima su testirani novi lekovi, tretmani ili proizvodi, često uz obećanje umanjenja kazni ili osiguranja boljih uslova. Nedovoljno obrazovani i finansijski očajni zatvorenici su angažovani u naučnim projektima kao "jeftin i dostupan" ljudski ekvivalent laboratorijskih zamorčića (Hornblum, 1997), a zatvori su smatrani popularnim mestima za regrutovanje subjekata "jeftinijih od šimpanzi" (Arboleda-Flórez, 2005). Jedan od takvih primera jeste eksperiment sproveden u zatvoru u Holmesburgu u Pensilvaniji od 1951. do 1974. godine. Zatvorenici su korišćeni za različite medicinske i farmaceutske eksperimente, što je često dovodilo do težih zdravstvenih problema (Hornblum, 1998). U drugom takvom eksperimentalnom istraživanju (1963-1973), zatvorenici u Oregonu izlagani su visokim dozama radijacije, kako bi se istražili efekti radijacije na mušku reproduktivnu sposobnost (ACHRE, 1996). U teksasnim zatvorima tokom 1960-ih, zatvorenici su učestvovali u testiranjima hemikalija, što je često rezultiralo ozbiljnim zdravstvenim problemima (Moreno, 2001). Slučajevi eksploatacije i zlostavljanja zatvorenika u naučnim istraživanjima, uključujući mnoge slične primere, pokrenuli su široke etičke rasprave na globalnom nivou, što je dovelo do uvođenja strogih zakonskih i etičkih standarda.

⁵ *Committee on Publication Ethics* (COPE) je međunarodna organizacija koja pruža smernice za urednike, autore, i izdavače kako bi osigurali etičko objavljivanje istraživačkih radova. Njihove smernice (*Committee on Publication Ethics*, 2021) postavljaju standarde za etičko postupanje u procesu objavljivanja naučnih istraživanja. Ključne smernice COPE uključuju: *transparentnost* (autori su dužni da daju tačne i potpune informacije o svojim istraživanjima, metodologijama i finansijskim podrškama, kako bi se izbegao sukob interesa); *integritet podataka* (neophodno je prijaviti tačne podatke bez manipulacije ili selektivnog prikazivanja rezultata); *recenzentski proces* (recenzenti su dužni da postupaju nepristrasno i odgovorno). COPE takođe daje smernice kako urednici i izdavači treba da reaguju u slučajevima etičkih prekršaja, uključujući povlačenje radova i javno objavljivanje ispravki.

Valja primetiti da se široko rasprostranjena praksa sprovođenja neetičkih naučnih istraživanja uglavnom vezuje za SAD i da je upravo vlada te zemlje sponzorirala mnoge takve projekte. U evropskim zemljama su se izbegavala eksperimentisanja sa zatvorenima, a neki smatraju da je glavni uticaj na to imala neka vrsta senzibilisanosti evropskih naučnika Nirnberškim suđenjem. Naime, nakon otkrivanja nacističkih medicinskih eksperimenata, Nirnberškim kodeksom iz 1947. godine postavljene su jasnije smernice o etičkim obavezama istraživača što je doprinelo većoj opreznosti evropskih naučnika (Schroeder, 1983; Dingwall, 2018).

Stoga ćemo ukratko prikazati kako se razvijala regulativa koja se odnosi na učešće zatvorenika u istraživanjima u SAD-u. Sve do sredine 70-tih godina prošlog veka, zatvorenici su uključivani u naučna istraživanja, pa i ona iz biomedicinskih oblasti, bez adekvatnih etičkih i pravnih standarda. Temelj za regulaciju ove oblasti postavila je 1976. godine Nacionalna komisija za zaštitu ljudskih subjekata biomedicinskih i bihevioralnih istraživanja u svom izveštaju *Research Involving Prisoners*, (National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research, 1976), koji uvodi značajne restrikcije u ovoj oblasti. Komisija je prepoznala zatvorenike kao rizičnu i ranjivu grupu i preporučila da se mogu dozvoliti samo ona istraživanja koja su direktno u interesu zatvorenika kao grupe (npr. zdravstvena istraživanja koja bi unapredila uslove ili tretmane u zatvorima). Za sva ostala istraživanja postavljeni su veoma strogi standardi, koji su zahtevali visoke nivoe zaštite i informisanja, kao i nadzor nezavisnih tela. Takav generalni stav je, između ostalog, bio potaknut i činjenicom da je kasnih 60-ih i ranih 70-ih godina došlo do serije razotkrivanja slučajeva zlostavljanja u istraživanjima u zatvorima u SAD. Grupe najglasnije u traženju većih prava zatvorenika (novinari, advokati zatvorenika, grupe za građanske slobode) zalagale su se za ograničavanje, a ne za reformu ove oblasti (Institute of Medicine, 2007).

Iako su mnogi kritičari tvrdili da su standardi uspostavljeni ovim dokumentom bili toliko rigorozni i zahtevni da ih je praktično bilo nemoguće ispuniti, dalji tok regulative je išao u pravcu još strožeg ograničavanja istraživanja u zatvorima. Naime, dve godine kasnije, Ministarstvo zdravlja i socijalne službe i Uprava za hranu i lekove (U.S. Department of Health and Human Services, 1978) donele su regulativu kojom se zabranjuje većina istraživanja na zatvorenima. Tako je prvobitni pokušaj Nacionalne komisije da omogući istraživanje uz visoke etičke standarde na kraju zamenjen jednostavnijom regulacijom – zabranom većine istraživanja zbog praktičnih poteškoća u sprovođenju tih strogih smernica (Levine, 1982). Iako su ove stroge mere deklarativno bile namenjene sprečavanju zloupotreba i osiguranju da se istraživanja sprovode u skladu sa najvišim etičkim standardima, mnogi istraživači su smatrali da je postavljanje takvih standarda

značilo da bi istraživanja u zatvorima bila gotovo nemoguća, što je izazvalo protivljenje (Carlson, Boyd, Webb, 2004).

Sledeći značajan dokument kojim se regulišu istraživanja na zatvorskoj populaciji u SAD, zvanično poznat kao *Federal Policy for the Protection of Human Subjects*, prvi put je usvojen 1991. godine (Department of Health and Human Services (HHS), 1991), sa poslednjom značajnom revizijom 2018. godine (Department of Health and Human Services (HHS), 2018). U stručnim i naučnim raspravama se uobičajeno naziva *Common Rule*, a sadrži set etičkih smernica osmišljenih tako da se istraživanja na ljudima sprovode etički i u skladu sa visokim standardima zaštite. Ovim dokumentom se zahteva strogi rad *Institutional Review Boards* (IRB), tela koja pregledaju, odobravaju i nadgledaju istraživačke projekte, kako bi osigurala da se prava učesnika zaštite. IRB bi trebalo da procenjuju svaki istraživački projekat koji podrazumeva ispitivanje ljudi, tako što će posebno sagledati rizike i koristi istraživanja; postojanje adekvatnih zaštitnih mera za ranjive grupe (uključujući decu, zatvorenike, trudnice, osobe sa invaliditetom i osobe sa smanjenom sposobnošću donošenja odluka), kao i da li je obezbeđen informisani pristanak pravilno dobijen, odnosno da li su učesnici potpuno informisani o prirodi istraživanja, rizicima i potencijalnim koristima, bez prisile. Revizijom ovog dokumenta iz 2018. godine unekoliko se modernizuje regulacija ove oblasti, kako bi se odgovorilo na izazove savremenih istraživanja i smanjila nepotrebna opterećenja za istraživače (Menikoff, Kaneshiro, & Pritchard, 2017). Glavne revidirane smernice odnose se na olakšavanje dobijanja informisanog pristanka, kao i uvođenje blažih standarda za niskorizična istraživanja (npr. istraživanja koja se odnose na anonimne podatke ili ona koja koriste informacije dobijene iz javno dostupnih izvora).

Analizirajući smernice iz najznačajnijih dokumenata koji se odnose na etiku naučnih istraživanja, Kalmbach i Lajons (Kalmbach, Lyons, 2003) sumiraju obrasce promena u regulaciji istraživačke prakse koja se sprovodi sa ranjivom populacijom kao što su zatvorenici. Najpre se može uočiti značajno povećanje kontrole i regulacije u ovoj oblasti, uspostavljaju se strože etičke smernice i pravni standardi kojim bi se zaštitila prava zatvorenika kao ugrožene populacije. To je rezultiralo i uvođenjem brojnih specifičnih smernica kojima se rešavaju izazovi dobijanja informisanog pristanka kako bi se obezbedilo da učešće zatvorenika u istraživačkom procesu zaista bude dobrovoljno i bez prinude. Nasuprot ranijim stavovima da zatvorenici, zbog prirode svog statusa, nisu u stanju da daju slobodan informisani pristanak, nove etičke smernice idu u susret priznavanju njihove pune autonomije kod donošenja odluke o učešću u istraživanjima. Uočene promene odražavaju sve veću posvećenost etičkim istraživačkim praksama i zaštiti ljudskih prava zatvorenika kao učesnika istraživačkog procesa.

I danas se takva istraživanja prilično strogo regulišu kako bi se izbegle zloupotrebe i kako bi se zaštitilo dostojanstvo učesnika. U mnogim zemljama, istraživanja koja se sprovode na zatvorskoj populaciji moraju proći kroz dodatnu proveru i odobrenje etičkih komisija. Ove komisije pažljivo ocenjuju moguća ugrožavanja pre nego što odobre istraživanje.

Najznačajnija etička pitanja u istraživačkim projektima odnose se na dobrovoljnost učešća u istraživanju, kao i garantovanje privatnosti, anonimnosti i poverljivosti.

Dobrovoljnost učešća

Debata o tome da li su zatvorenici dovoljno autonomni da daju informisani pristanak za učešće u istraživanjima traje već decenijama. Krajem 19. i početkom 20. veka istraživanja u zatvorskom okruženju bila su uobičajena, zatvorenici su često učestvovali u kliničkim ispitivanjima i medicinskim eksperimentima. U to vreme koncept informisanog pristanka nije bio jasno definisan, pa su se istraživanja često odvijala bez precizne etičke regulative i uz minimalan nadzor.

Iako je Nirnberškim kodeksom postavljena osnova za konceptualizaciju informisanog pristanka u istraživanjima, njegova primena je dugo ostala predmet rasprava. Prva stavka Kodeksa (US Government, 1949, str. 181) naglašava važnost dobrovoljnog pristanka (osoba mora imati slobodu da odluči bez bilo kakve prisile, prevare ili obmanjivanja) i informisanosti (osoba mora imati dovoljno informacija da razume prirodu, trajanje i svrhu istraživanja, metode i sredstva koji će se primeniti, sve neprijatnosti i opasnosti koji se razumno mogu očekivati). Premda se u ovom kodeksu ne navode direktno zatvorenici kao potencijalni učesnici, iz opštih principa o autonomiji i slobodnom informisanom pristanku, može se zaključiti da oni, prema standardima Nirnberškog kodeksa, pripadaju grupaciji ranjivih populacija.

Zbog prirode zatvorskog okruženja i njihove zavisnosti od zatvorskih vlasti, postoji realna opasnost od prisile, bilo otvorene ili implicitne. Zatvorenici se često suočavaju sa pritiscima da učestvuju u istraživanju zbog potencijalnih koristi (kao što su povlastice u zatvoru), što dovodi u pitanje koliko je njihov pristanak zaista slobodan i autonoman. Uopšteno, njihova prava i sloboda odlučivanja su ograničeni, što može da utiče na njihovu sposobnost da slobodno donesu odluku o učešću u istraživanju. Zatvorska uprava i osoblje imaju značajnu kontrolu nad svakodnevnim životom zatvorenika, što znači da istraživači moraju pažljivo upravljati odnosima sa zatvorskim osobljem kako bi osigurali da prisustvo istraživača ne ugrozi položaj učesnika unutar zatvora.

Sličan stav zastupa se i u dokumentu američkog Instituta za medicinu "*Research Involving Prisoners*" (Institute of Medicine, 2007), u kojem se detaljno razmatra pitanje autonomije zatvorenika u kontekstu istraživanja. Ovaj izveštaj naglašava da zatvorenici predstavljaju posebnu populaciju zbog ograničenih sloboda, što potencijalno ugrožava njihovu sposobnost da donesu potpuno autonomne odluke o učešću u istraživanju. Zatvorenici su ranjivi na manipulaciju, eksploataciju i zlostavljanje, što se sve nekada odvija na prikriven ili suptilan način. Takođe, zatvorenici su često izloženi stigmatizaciji i socijalnoj isključenosti, a istraživanje koje uključuje zatvorsku populaciju može dodatno pogoršati njihov društveni status.

Okruženje zatvora često je takvo da zatvorenici mogu osećati implicitni pritisak da učestvuju u istraživanjima, bilo zbog mogućih povlastica (eksplicitna prinuda) ili straha od negativnih posledica ako odbiju (implicitna prinuda). Strah od represije, pritisak da se dodvore zatvorskom osoblju, ili želja za povlasticama mogu uticati na njihov izbor da učestvuju u istraživanju, što sve može kompromitovati osnovno etičko načelo slobodnog i informisanog pristanka. Njihova ranjivost može takođe biti dodatno pogoršana kognitivnim ili psihijatrijskim disfunkcijama koje proizlaze iz života u zatvorenom okruženju, što pokazuju nalazi jednog od retkih istraživanja⁶ koje je za cilj imalo upravo procenu kapaciteta zatvorenika pod psihijatrijskom negom za slobodno odlučivanje o učešću u istraživanjima (Moser i sar., 2004).

Istraživači moraju biti svesni moći koju imaju u odnosu na učesnike i pažljivo upravljati tom dinamikom kako bi osnažili učesnike tokom celokupnog istraživačkog procesa (Ward, Bailey, 2012). Neravnopravnost u moći može otežati otvorenu komunikaciju, pa i pored toga što su dali formalni pristanak na učešće, zatvorenici se mogu osećati sputano i nesigurno. Istraživačima se, osim jasnoće i transparentnosti u komunikaciji, savetuje zauzimanje neutralnog, nenametljivog stava. Takođe, dobra strategija za prevazilaženje disbalansa u moći istraživača i zatvorenika jeste planiranje participativnog pristupa, onda kada ciljevi istraživanja to omogućuju. Aktivno uključivanje zatvorenika u istraživački proces može kod njih ojačati osećaj autonomnosti i kontrole nad procesom u koji su uključeni. Istraživač će sa svoje strane, kroz otvoreni dijalog, iskazivati poštovanje i uvažavanje perspektive zatvorenika.

⁶ Upravo se strah od odbijanja projekata za istraživanja ranjivih populacija od strane etičkih odbora u literaturi smatra jednim od razloga zbog kojeg i istraživači izbegavaju ovakva istraživanja (Hayes, 2006). Često su procedure dobijanja saglasnosti birokratski komplikovane (Gill, 2009). Navešćemo primer istraživanja u kojem je u trogodišnjem trajanju sprovedeno akciono participativno istraživanje sa zatvorskom populacijom u engleskom zatvoru (Ward, Bailey, 2012). Projekat je, s obzirom na to da je bio multidisciplinaran, zahtevao odobrenje pet institucija: Odbora za etiku istraživanja Nacionalne zdravstvene službe (NHS, REC), Ministarstva pravde, Poverenika primarne zdravstvene zaštite (PCT), univerziteta i zatvora.

Suprotno ranijim stavovima koji su tvrdili da zatvorenici, zbog svog statusa, nisu sposobni da daju slobodan informisani pristanak, nove etičke smernice podržavaju priznavanje njihove autonomije u procesu donošenja odluke o učešću. Takav pomak od ranijih stavova koji su potpuno odbacivali autonomiju zatvorenika za slobodno odlučivanje, izražen je u dokumentu *Report of the National Bioethics Advisory Commission* (NBAC, 2001) u kome se naglašava da zatvorenici, uz adekvatne mere zaštite, mogu biti sposobni da daju slobodan i informisani pristanak. A procena adekvatnosti mera zaštite prepušta se IRB, bez čijeg suda da su rizici razumni u odnosu na potencijalne koristi, prema stavovima ovog izveštaja, niti jedna osoba ne bi trebalo da bude uključena u istraživanje. Uvažavanje stava da zatvorenici mogu da budu u stanju da daju slobodan i informisani pristanak izražen je i u dokumentu *International Ethical Guidelines for Health-Related Research Involving Humans* (CIOMS, 2016), uz preporuke da se moraju osigurati zaštitne mere i uvažavati specifični uslovi kakvi postoje u zatvorskim okruženjima. I u poslednjoj reviziji *Common Rule* iz 2018. godine (Department of Health and Human Services, 2018) takođe se izražava veći stepen prepoznavanja autonomije ranjivih grupa kakvi su zatvorenici, uz isticanje potreba za procenom specifičnih konteksta svakog istraživačkog projekta.

Može se zaključiti da se u savremenim etički kodeksima sve više zastupa stav da zatvorenici imaju punu autonomiju u procesu odlučivanja o učešću u istraživanjima, pod uslovom da su obezbeđene odgovarajuće mere zaštite njihove anonimnosti, privatnosti, kao i poverljivosti podataka. Stoga se u savremenoj regulativi sve manje problematizuje autonomnost zatvorenika za donošenje slobodnih odluka, a sve se veća pažnja pridaje merama njihove zaštite kao učesnika istraživačkog procesa.

Obavešteni pristanak

Načelo dobrovoljnosti najjasnije se ostvaruje kroz koncept obaveštenog pristanka (*informed consent*). Na opštem nivou, princip dobrovoljnosti se raspravlja kroz pitanja zaštite ispitanika, autonomije njegove ličnosti, prevencije zlostavljanja, poverenja, ličnog integriteta i sl. Međutim, kada je reč o konkretnoj istraživačkoj praksi, onda se pod obaveštenim pristankom podrazumeva pismena ili usmena izjava koju istraživač dobija od učesnika nakon što mu pruži sve neophodne informacije o istraživačkom projektu, kao i načinu učešća.

Etički standardi istraživanja zahtevaju striktne procedure pribavljanja informisanog pristanka za učešće u naučnim studijama. Ovakav format pristanka sadrži neka ključna načela: učešće je dobrovoljno, učesnici neće biti izloženi šteti,

svi potencijalni rizici će biti jasno predočeni, a njihova privatnost će biti adekvatno zaštićena (Đurić, 2012).

Prema Etičkom kodeksu *Američkog udruženja psihologa* (APA), informisani pristanak predstavlja osnovni mehanizam za zaštitu prava i integriteta učesnika u istraživanju. Da bi bio validan, istraživači su dužni da učesnicima pruže relevantne informacije o nekoliko aspekata istraživačkog procesa. Navešćemo ih onako kako se pominju u kodeksu (American Psychological Association, 2017, Standard 8.02) i kratko opisati svaki od elemenata: (1) *svrha istraživanja, očekivano trajanje i procedure*. Učesnicima mora biti jasno objašnjena svrha istraživanja, ciljevi i osnovna pitanja koja se istražuju. Takođe, istraživači će obavestiti učesnike o očekivanom trajanju njihovog učešća, kao i opisati sve postupke i metode koji će biti korišćeni tokom istraživanja, kao i šta će se tačno očekivati od učesnika; (2) *pravo da odbiju učestvovanje ili da se povuku iz istraživanja nakon što je počelo*. Učesnici moraju biti jasno informisani o svom pravu da odbiju ili prekinu svoje učešće u bilo kom trenutku, bez ikakvih posledica po njih; (3) *predvidive posledice odbijanja ili povlačenja*. Odbijanje učešća ili povlačenje iz istraživanja, kada je već počelo, neće imati nikakve štetne posledice po učesnika; (4) *razumno predvidljivi faktori za koje se može očekivati da utiču na njihovu spremnost da učestvuju, kao što su potencijalni rizici, nelagodnost ili štetni efekti*. Učesnicima moraju biti jasno izloženi svi potencijalni rizici, neprijatnosti ili nelagodnosti koje bi mogli da iskuse tokom učešća u istraživanju; (5) *sve potencijalne koristi od istraživanja*. Istraživači su obavezni da obaveste učesnike o potencijalnim koristima istraživanja, kako ličnim, tako i opštim, iako se ne sme garantovati da će koristi biti ostvarene; (6) *poverljivost podataka*. Mora biti jasno objašnjeno kako će se prikupljeni podaci čuvati, ko će imati pristup tim podacima i na koji način će se osigurati poverljivost i anonimnost učesnika; (7) *podsticaji za učešće*. Ako je predviđena bilo kakva vrsta nadoknade za učešće, učesnici moraju biti informisani o njenoj prirodi, iznosu i uslovima pod kojima će je primiti; (8) *kome se obratiti za pitanja o istraživanju i pravima učesnika u istraživanju*. Učesnici moraju dobiti informacije o tome kome mogu da se obrate ukoliko imaju pitanja o istraživanju ili žele da prijave probleme ili pritužbe.

Iako informisani pristanak predstavlja osnovu etičkog odgovornog istraživanja, njegovo pribavljanje u istraživanjima zatvorske populacije suočava se sa brojnim izazovima. Zatvorenici su prepoznati kao ranjiva grupa zbog toga što borave u strogo kontrolisanom okruženju, gde su njihova sloboda kretanja, mogućnosti izbora i pristup informacijama ograničeni. Ova ograničenja mogu uticati na njihovu sposobnost da donesu odluku slobodno i bez spoljnog pritiska. Zatvorenici su često marginalizovane osobe koje se suočavaju sa socijalnim, ekonomskim i psihološkim izazovima, pri čemu mnogi od njih imaju iskustvo višestruke ranji-

vosti (Moore i Miller, 1999). U literaturi se posebno ističe da su žene zatvorenice među najugroženijim grupama u populaciji žena (Maeve, 1999).

U mnogim pravnim sistemima postoje propisi o ograničenju novčane ili druge vrste kompenzacije za zatvorenike koji učestvuju u istraživanjima, kako bi se izbegla manipulacija ili nepravedno učenjivanje učesnika. Ove kompenzacije moraju biti adekvatne, ali ne smeju biti visoke do te mere da prisile zatvorenika na učestvovanje.

Zbog specifične pozicije zatvorenika, postoji veći rizik od percepcije prinude ili pritiska, pa je neophodno garantovati im da ne postoje posledice (pozitivne ili negativne) za odbijanje učešća. Stoga je važno osigurati da učesnici ne budu učenjeni ili prisiljeni na bilo koji način, uz obezbeđivanje prava na odustajanje bez bilo kakvih posledica. Njima treba objasniti da učešće u istraživanju neće uticati na njihov status u zatvoru, tretman od strane zatvorskog osoblja. Važno je istaći i da je dobrovoljno učešće odnosno pristanak zatvorenika sastavni deo i procesa resocijalizacije kao jednog od osnovnih principa izvršenja kazne zatvora (Ilić, 2023) pa bi svako drugačije postupanje u kontekstu istraživanja zatvorenika predstavljalo negaciju tog procesa.

Privatnost, anonimnost i poverljivost

Pitanja privatnosti, anonimnosti i poverljivosti u istraživanju su ključna za zaštitu učesnika i sprovođenje etički odgovornog istraživanja. Zaštita poverljivosti i privatnosti podataka je od suštinskog značaja, kako bi se izbegle dodatne negativne posledice po njihov život unutar ili izvan zatvorskog sistema. Garantovanje anonimnosti i poverljivosti može pomoći u smanjenju straha kod zatvorenika da će njihovi odgovori biti zloupotrebjeni ili deljeni sa zatvorskim službenicima.

Poštovanje privatnosti učesnika ključno je za izgradnju poverenja između istraživača i učesnika, kao i za etički ispravno prikupljanje i korišćenje podataka u skladu sa principima zaštite ljudskih prava. Istraživači imaju obavezu da štite poverljivost informacija o učesnicima i da osiguraju bezbednost prikupljenih podataka, bez obzira na medijum u kojem su pohranjeni (APA, 217: Standard 4.01)⁷.

Anonimnost znači da identitet učesnika ostaje nepoznat istraživačima, kao i bilo kojoj trećoj strani. Dobra istraživačka praksa nalaže da, kad god je to moguće, istraživači treba da osiguraju anonimnost učesnika, posebno u slučajevima kada

⁷ Izuzetak od ove norme jesu slučajevi gde zakon ili druga profesionalna pravila zahtevaju drugačije postupanje (APA, 2017, Standard 4.01 i 4.02). Stoga se nalaže da istraživači učesnike moraju obavestiti o granicama poverljivosti pre nego što oni otkriju lične podatke, odnosno obavestiti ih o potencijalnim situacijama kada poverljivost možda neće biti moguća (npr. u slučajevima opasnosti po život ili zahteva od strane zakona).

bi otkrivanje identiteta moglo izazvati potencijalne štetne posledice za učesnike. Ovde mislimo na zaštitu učesnika u istraživanju tako što ćemo onemogućiti, kako neposrednu (vezivanje komentara ili beleške uz ime ispitanika), tako i posrednu identifikaciju (navođenje skupa karakteristika kojima se mogu identifikovati osobe ili grupe). Jedna od preporučenih strategija za ublažavanje problema identifikacije jeste i pravljenje spiska ispitanika i dodeljivanje svakom od njih oznaka koje će otežati njihovu identifikaciju, a istraživaču dozvoliti da učesnike istraživanja predstavi dovoljno neskriveno u odnosu na akademsku zajednicu (Ђурић, 2012).

Zaštita poverljivost podataka je od suštinskog značaja jer otkrivanje informacija može dodatno ugroziti sigurnost ili dobrobit zatvorenika. Istraživači su dužni da obezbede anonimnost i sigurnost podataka kako bi sprečili zloupotrebu i izlaganje učesnika dodatnim rizicima, posebno u vezi sa njihovim položajem u zatvorskoj sredini.

Zaključak

Savremena istraživačka praksa obeležena je strogim poštovanjem etičkih i pravnih standarda, što se potvrđuje kroz kontinuiran proces unapređenja normativnog okvira u ovoj oblasti. U slučaju kada se istraživanje sprovodi sa pripadnicima posebnih populacija koje mogu biti ranjive, ili u okruženju u kojem učesnici ne funkcionišu na potpuno autonoman način, što je slučaj sa zatvorskom populacijom, istraživačima se preporučuje da posvete dodatnu pažnju poštovanju svih navedenih principa odgovornog i etički adekvatnog istraživačkog rada (Kalmbach, Lyons, 2003). Zato, svako istraživanje u zatvorskoj populaciji mora biti sprovedeno uz poštovanje zakona, etičkih standarda i uz adekvatnu proveru i nadzor relevantnih tela.

Iako je informisani pristanak temelj za učešće u etički odgovornom naučnom istraživanju, njegovo pribavljanje u istraživanjima zatvorske populacije često prate brojni problemi. Zatvorenici se smatraju ranjivom grupom, jer se nalaze u situaciji gde je njihova sloboda kretanja, izbori, i pristup informacijama ograničen. Ova ograničenja mogu ugroziti njihovu sposobnost da donesu odluke slobodno i bez pritiska. Zbog svih ovih problema, i savremeni istraživački standardi nalažu strogu proceduru prilikom pribavljanja informisane saglasnosti o pristanku za učešće u naučnim istraživanjima.

Da bi se osigurao istinski informisani pristanak, mnoge etičke smernice danas nalažu pojačani nadzor, stroge kriterijume za istraživanja i maksimalno minimiziranje rizika, s fokusom na zaštitu prava i dobrobiti zatvorenika. U tom kontekstu se potencira aktivnost nezavisnih etičkih odbora koji bi imali ključnu ulogu u

proceni istraživanja koja uključuju zatvorenike. Njihov zadatak je da osiguraju da su istraživanja u skladu sa etičkim standardima i da se pristanak dobija na način koji garantuje autonomiju zatvorenika.

Istraživanja u zatvorima mogu doneti značajne uvide u probleme zatvorskog sistema, ali samo ako se sprovode uz visok stepen etičke i pravne odgovornosti. Adekvatno poštovanje etičkih principa istraživanja, kao i uspostavljanje jasnog pravnog okvira za istraživanja u zatvorima obezbeđuje poštovanje ličnosti i dostojanstva zatvorenika i punu zaštitu njihovih prava. Ukoliko se ispune svi pomenuti standardi, korist od takvih naučnih istraživanja može da bude višestruka sa posebnom akcentom na unapređenju položaja zatvorenika odnosno poboljšanju uslova boravka te populacije u zatvorskom sistemu i boljem i efikasnijem ostvarivanju različitih prava koja im, bez obzira na okolnost zatvaranja, nesumnjivo pripadaju. Krajnji cilj zatvaranja je resocijalizacija osuđenika a ona se ne može uspešno realizovati bez aktivnog učešća različitih aktera, između ostalog i istraživača koji svojim naučnim pristupom mogu pomoći u boljem ostvarivanju svrhe izvršenja kazne zatvora.

Reference

- Arboleda-Flórez, J. (2005) 'The ethics of biomedical research on prisoners'. *Current Opinion in Psychiatry*, 18(5), 514-517.
<https://doi.org/10.1097/01.yco.0000179489.70014.d3>
- ACHRE - Advisory Committee on Human Radiation Experiments. (1996) *Final report of the advisory committee on human radiation experiments*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. <https://doi.org/10.2172/129478>
- American Psychological Association. (2017) *Ethical principles of psychologists and code of conduct*. Dostupno na: <http://www.apa.org/ethics/code/> (Pristupljeno: 20. februar 2026).
- American Sociological Association. (2018) *Code of ethics*. Dostupno na: https://www.asanet.org/sites/default/files/asa_code_of_ethics-june2018.pdf (Pristupljeno: 01. mart 2025).
- Annas, G. J. and Grodin, M. A. (eds.) (1992) *The Nazi Doctors and the Nuremberg Code: Human Rights in Human Experimentation*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195070422.001.0001>
- Beauchamp, T. L. (2004) 'The Belmont Report', in: Post, S. G. (ed.) *Encyclopedia of Bioethics*. USA: Macmillan Reference, 276–283.
- British Sociological Association. (2017) *Statement of ethical practice*. Dostupno na: https://www.britsoc.co.uk/media/24310/bsa_statement_of_ethical_practice.pdf (Pristupljeno: 12. jul 2024).
- Carlson, R. V., Boyd, K. M., and Webb, D. J. (2004) 'The Revision of the Declaration of Helsinki: Past, Present and Future'. *British Medical Journal*, 329(7461), 141-143. <https://doi.org/10.1136/bmj.329.7461.141>
- Christensen, P. and Prout, A. (2002) 'Working with ethical symmetry in social research with children'. *Childhood*, 9(4), 477-497. <https://doi.org/10.1177/0907568202009004007>
- Cohen, L., Manion, L. and Morrison, K. (2007) *Research methods in education*. London: Routledge Falmer Press. <https://doi.org/10.4324/9780203029053>
- Committee on Publication Ethics. (2021) *COPE: Core practices*. Dostupno na: <https://publicationethics.org/core-practices> (Pristupljeno: 23. jun 2024).
- Council for International Organizations of Medical Sciences (CIOMS). (2016) *International Ethical Guidelines for Health-Related Research Involving Humans*. Fourth Edition. Geneva. Dostupno na: <https://cioms.ch/publications/product/international-ethical-guidelines-for-health-related-research-involving-humans/> (Pristupljeno: 24. januar 2026).

- Dalen, K. and Jones, L. (2010) 'Ethical Monitoring: Conducting Research in a Prison Setting.' *Research Ethics*, 6(1), 10-16. <https://doi.org/10.1177/174701611000600103>
- Department of Health and Human Services (HHS). (1991) *Federal Policy for the Protection of Human Subjects; Final Rule. Federal Register*, 56(117), 28003-28018. Dostupno na: <https://www.hhs.gov/ohrp/regulations-and-policy/regulations/common-rule/index.html> (Pristupljeno: 15. septembar 2025).
- Department of Health and Human Services (HHS). (2018) *Federal Policy for the Protection of Human Subjects; Final Rule. Federal Register*, 82(12), 7149-7274. Dostupno na: <https://www.hhs.gov/ohrp/regulations-and-policy/regulations/finalized-revisions-common-rule/index.html> (Pristupljeno 15. april 2025).
- Dingwall, R. (2018) 'Research Ethics and the Nuremberg Trials.' in: Poff, D., Michalos, A. (eds.) *Encyclopedia of Business and Professional Ethics*. Cham, Switzerland: Springer (in press 2018). https://doi.org/10.1007/978-3-319-23514-1_47-1
- Ђурић, С. (2012) 'Етички проблеми у спровођењу квалитативних истраживања.' *Култура полиса*, 9, 573-591. COBISS.SR-ID 192643340.
- Ђурић, S. (2013) *Istraživanje bezbednosti - kvalitativni pristup*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Ђурић, S., Ilić A (2024) 'The Principle of Voluntary Participation of Prisoners in Scientific Research', *International Scientific Conference "Life In Prison: Criminological, Penological, Psychological, Sociological, Legal, Security and Medical Issues"*, Belgrade, 02. and 03. December, 2024. Belgrade: Institute for Criminological and Sociological Research, 267-274. <https://doi.org/10.47152/prisonlife2024.40>
- European Commission. (2013) *Ethics for researchers: Facilitating research excellence in FP7*. Publications Office of the European Union.
- European Commission. (2021) *Horizon Europe: The EU framework programme for research and innovation (2021–2027)*. Publications Office of the European Union.
- European Parliament and Council of the European Union. (2016) 'Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation)'. *Official Journal of the European Union*, L119, 1–88.
- Fisher, C. B. (2017) *Decoding the Ethics Code: A Practical Guide for Psychologists*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.

- Gill, J. (2009) *Prison research project is throttled by red tape*. Times Higher Education. Dostupno na: <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?sectioncode=26&storycode=405434> (Pristupljeno: 24. oktobar 2024).
- Hayes M. O. (2006) 'Prisoners and autonomy: implications for the informed consent process with vulnerable populations'. *Journal of forensic nursing*, 2(2), 84–89. <https://doi.org/10.1097/01263942-200606000-00006>
- Hoffman, S. (2000) 'Beneficial and unusual punishment: An argument in support of prisoner participation in clinical trials'. *Indiana Law Review*, 33, 475–515. Dostupno na: https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1221&context=faculty_publications (Pristupljeno: 17. februar 2025). <https://doi.org/10.18060/3404>
- Hornblum A. M. (1997) 'They were cheap and available: prisoners as research subjects in twentieth century America'. *BMJ (Clinical research ed.)*, 315(7120), 1437–1441. <https://doi.org/10.1136/bmj.315.7120.1437>
- Hornblum, A. M. (1998) *Acres of Skin: Human Experiments at Holmesburg Prison*. New York: Routledge.
- Илић, А. (2022) *Коментар Закона о извршењу кривичних санкција*. Београд: ЈП “Службени гласник”.
- Ilić, A. (2023) 'The analysis of some problems in achieving the rehabilitation purpose of punishment'. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 61(1), 93–115. <https://doi.org/10.47152/rkkp.61.1.5>
- Institute of Medicine (2007) *Ethical Considerations for Research Involving Prisoners*. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/11692>.
- International Sociological Association. (2001) *Code of ethics*. Dostupno na: <https://www.isa-sociology.org/en/about-isa/code-of-ethics> (Pristupljeno: 14. april 2025).
- Kalmbach, K.C. and Lyons, P.M., Jr. (2003) 'Ethical and legal standards for research in prisons'. *Behav. Sci. Law*, 21, 671–686. <https://doi.org/10.1002/bsl.533>.
- Katz, J. (1996) 'The Nuremberg Code and the Nuremberg Trial: A Reappraisal'. *The Journal of the American Medical Association (JAMA)*, 276(20), 1662–1666. <https://doi.org/10.1001/jama.1996.03540200048030>
- Knapp, S. and VandeCreek, L. (2006) 'Practical Ethics for Psychologists: A Positive Approach'. *American Psychological Association*. <https://doi.org/10.1037/11331-000>.

- Levine, R. J. (1982) 'Research on Prisoners: Why Not?' *IRB: Ethics and Human Research*. 4(5), 6. <https://doi.org/10.2307/3564227>.
- Maeve, M.K. (1999) 'Adjudicated health: Incarcerated women and the social construction of health'. *Crime, Law & Social Change*, 31, 49-71. <https://doi.org/10.1023/A:1008376229520>
- Menikoff, J., Kaneshiro, J. and Pritchard, I. (2017) 'The Common Rule, Updated'. *The New England Journal of Medicine*, 376(7), 613-615. <https://doi.org/10.1056/nejmp1700736>
- Moore, L.W. and Miller, M. (1999) 'Initiating research with doubly vulnerable populations'. *Journal of Advanced Nursing*, 30(5), 1034-1040. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1999.01205.x>
- Moreno, J. D. (2001) *Undue Risk: Secret State Experiments on Humans*. Routledge.
- Moser, D. J. et al. (2004) 'Coercion and informed consent in research involving prisoners'. *Comprehensive psychiatry*, 45(1), 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2003.09.009>
- National Bioethics Advisory Commission (NBAC). (2001) *Ethical and Policy Issues in Research Involving Human Participants*. Dostupno na: <https://bioethicsarchive.georgetown.edu/nbac/human/overvol1.pdf> (Pristupljeno: 22. decembar 2024).
- National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research. (1976) *Research Involving Prisoners: Report and Recommendations*, DHEW Publication No. (OS) 76-131. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Obasogie, O. K. and Reiter, K. A. (2010) 'Human subjects research with prisoners: putting the ethical question in context'. *Bioethics*, 25(1), 55-56. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8519.2010.01859.x>
- Schroeder, K. (1983) 'Note: A recommendation to the FDA concerning drug research on prisoners'. *Southern California Law Review*, 56, 969-1000.
- The National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research. (1979) *The Belmont Report. Ethical principles and guidelines for the protection of human subjects of research* (DHEW Publication No. (OS) 78-0012). U.S. Department of Health, Education, and Welfare.
- U.S. Department of Health and Human Services. (1978) *Protection of Human Subjects; Prisoners Used as Subjects in Research*. Federal Register 43, No. 237: 53652-53655.

- U.S. Government. (1949) *The Nuremberg Code (1947)*. In Trials of war criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law No. 10 (Vol. 2, pp. 181–182). U.S. Government Printing Office.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2005) *Universal declaration on bioethics and human rights*. Dostupno na: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000142825> (Pristupljeno: 24 jul 2024).
- Ward, J. and Bailey, D. (2012) 'Consent, confidentiality and the ethics of PAR in the context of prison research', in: Love, K. (ed) *Ethics in Social Research* (Studies in Qualitative Methodology, vol. 12). UK: Emerald Group Publishing Limited, 149–169. [https://doi.org/10.1108/s1042-3192\(2012\)0000012011](https://doi.org/10.1108/s1042-3192(2012)0000012011)
- World Health Organization. (2017) *Guidelines on ethical issues in public health surveillance*. Dostupno na: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/255721> (Pristupljeno 15. septembra 2024).
- World Medical Association. (2013) *World Medical Association Declaration of Helsinki: Ethical principles for medical research involving human subjects*. JAMA, 310(20), 2191–2194. <https://doi.org/10.1001/jama.2013.281053>

Ethical and legal standards of prison population research

Sladana Đurić^a, Aleksandra Ilić^b

Scientific research is the basic and only way of scientific knowledge. Although scientific research can be conducted in different situations and in different ways, some are particularly significant due to the specificity of the population participating in the research. In this sense, scientific research conducted on the prison (convict) population is regulated by special ethical and legal norms, in order to protect the rights and well-being of the participants, especially in the context of their vulnerability and specific position. The paper briefly analyzes certain documents that set global ethical standards in science, and are especially important for research with humans, as the most important sources that modern researchers are guided by. In the context of prison research, researchers must ensure that participants fully understand the nature of the research, as well as their rights, which, although otherwise limited in prison conditions, should not suffer additional restrictions due to the research. As required by ethical codes, they must be offered all relevant information about the research objectives, potential risks and benefits, and that they can withdraw from the research at any time without any consequences. The most important ethical issues in research projects relate to the voluntariness of research participation, as well as guaranteeing privacy, anonymity and confidentiality. Regardless of all the potential difficulties of carrying out scientific research in relation to the convict population, they remain an important way of obtaining essential information about that population, which is especially important from the point of view of improving the position of those persons.

KEYWORDS: research, ethical standards, legal norms, prisons, voluntariness, anonymity, confidentiality

© 2026 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Full professor, Faculty of Security Studies, University of Belgrade.
E-mail: djuricsladja@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4186-2999>

^b Associate professor, Faculty of Security Studies, University of Belgrade.
E-mail: alex.mag.ilic@gmail.com, aleksandra.ilic@fb.bg.ac.rs;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7298-2347>

Pranje novca – zakonska obeležja i praktične dileme

Vanja Bajović^a, Snežana Miletić^b

Rad analizira zakonska obeležja krivičnog dela pranja novca u domaćem krivičnom pravu, sa posebnim osvrtom na sporna pitanja sudske prakse, probleme dokazivanja i praktičnu efikasnost krivičnopravne reakcije. Cilj istraživanja jeste ispitivanje odnosa između predikatnog krivičnog dela i pranja novca, granica kažnjivog samopranja i subjektivnog elementa dela, kao i analiza stvarne primene ovog krivičnog dela u domaćoj praksi. Cilj istraživanja jeste ispitivanje odnosa između predikatnog krivičnog dela i pranja novca, granica kažnjivog samopranja i subjektivnog elementa dela, kao i analiza stvarne primene ovog krivičnog dela u domaćoj praksi. Diskutabilno je da li se krivičnopravna reakcija na pranje novca u Srbiji primenjuje dovoljno efikasno i da li obuhvata najsloženije oblike finansijskog kriminaliteta. Osnovno istraživačko pitanje odnosi se na to da li postoje nesklad između normativno razvijenog sistema sprečavanja pranja novca i njegove praktične primene u sudskoj praksi. Polazna hipoteza jeste da se krivično delo pranja novca u domaćoj praksi i dalje relativno retko procesuiraju, da je kaznena politika pretežno blaga i da krivičnopravna reakcija često ostaje usmerena na dokazno jednostavnije slučajeve, dok složeni finansijski tokovi, povezane korporativne strukture i legalizacija kapitala kroz tržište nepokretnosti ostaju nedovoljno obuhvaćeni. Rezultati istraživanja pokazuju da je domaća sudska praksa postepeno napustila raniji formalistički pristup dokazivanju predikatnog krivičnog dela i prihvatila funkcionalnije tumačenje kriminalnog porekla imovine. Međutim, statistički podaci ukazuju da broj pravnosnažnih osuđujućih presuda i dalje ostaje relativno nizak u odnosu na pretpostavljenu rasprostranjenost nezakonitih finansijskih tokova, dok uslovne osude i blaže sankcije dominiraju u kaznenoj politici.

KLJUČNE REČI: pranje novca, predikatno krivično delo, samopranje, umišljaj, dokazivanje, finansijski kriminalitet

^a Vanredna profesorka Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. E-mail: bajovic@ius.bg.ac.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7781-725X>

^b Vanredna profesorka Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. E-mail: snezana.miletic@ekof.bg.ac.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9116-9386>

Uvod

Pranje novca predstavlja mehanizam transformacije protivpravno stečene imovinske koristi u formalno zakonite ekonomske tokove, čime se prikriva njeno kriminalno poreklo i omogućava njena integracija u legalni finansijski sistem. U tom smislu, pranje novca predstavlja „most“ između kriminalne i legalne ekonomije, jer omogućava da se kriminalna dobit koristi za kupovinu nepokretnosti, ulaganja, poslovanje i dalje uvećavanje kroz formalno zakonite aktivnosti (Schott, 2006, str. 1-2; Levi, Reuter, 2006). Savremeni oblici pranja novca više se ne odvijaju isključivo na marginama finansijskog sistema, već često kroz banke, privredna društva, posrednike, advokate i druga lica koja učestvuju u finansijskim i pravnim transakcijama.

Iako se često opisuje kao krivično delo bez neposredne individualne žrtve, posledice pranja novca ispoljavaju se na nivou celog društva. Kapital stečen kriminalnom delatnošću ne funkcioniše po tržišnoj logici efikasnosti i održivosti, već primarno teži prikrivanju porekla i očuvanju protivpravno stečene koristi. Zbog toga može narušiti tržišnu konkurenciju, potisnuti zakonite privredne subjekte i negativno uticati na kvalitet javnih usluga, investicionu sigurnost i poverenje građana u institucije (Unger, Rawlings, 2008). Posebno pogodan prostor za legalizaciju protivpravno stečene imovine predstavljaju tržište nepokretnosti, gotovinske transakcije i složene korporativne strukture, jer omogućavaju prikrivanje stvarnog porekla novca kroz formalno zakonite poslove. "Opran" novac često se ulaže u stanove i poslovni prostor bez obzira na cenu, što veštački podiže cene kvadrata i građanima onemogućava rešavanje stambenog pitanja. U vezi je i sa poreskim utajama, ofšor strukturama i iznošenjem kapitala iz zemlje, što slabi javne finansije i povećava pritisak na građane kroz uvećanje poreskih nameta, zaduživanje i slabiju socijalnu zaštitu i javne usluge.

Globalne finansijske afere, poput Panama Papers i Pandora Papers, dodatno su ukazale na razmere i sofisticiranost mehanizama prikrivanja stvarnog vlasništva i porekla kapitala kroz mreže ofšor kompanija i povezanih lica (O'Donovan, J., Wagner, H. F., Zeume, S., 2019; Bhuiyan, S. H., 2022; ICIJ, 2021). U brojnim slučajevima ofšor strukture korišćene su za izbegavanje poreskih obaveza, prikrivanje porekla sredstava i prikriveno finansiranje političkih aktivnosti, a identifikovana je veza više od 330 visokih funkcionera iz preko 90 država sa ovim aktivnostima (ICIJ, 2021).

Zbog toga je borba protiv pranja novca postala sastavni deo međunarodnog regulatornog i bezbednosnog okvira, oblikovanog kroz konvencije Ujedinjenih

nacija, standarde FATF-a, kao i instrumente Saveta Evrope i Evropske unije. Savremeni međunarodni standardi ne zasnivaju se samo na krivičnopravnoj represiji, već i na preventivnim mehanizmima usmerenim na rano otkrivanje i sprečavanje uključivanja imovine kriminalnog porekla u legalne finansijske tokove.

Krivično delo pranja novca je u Srbiji uvedeno 2001. godine Zakonom o sprečavanju pranja novca, ali je prvobitno normativno rešenje bilo nomotehnički nedovoljno precizno i praćeno brojnim nejasnoćama u pogledu njegovih zakonskih obeležja i odnosa prema predikatnom krivičnom delu (Đorđević, 2016, str. 139-141). Donošenjem Krivičnog zakonika iz 2005 godine, pranje novca je postalo deo osnovnog krivičnog zakonodavstva, čime ime je dodatno naglašen značaj borbe protiv finansijskog kriminaliteta i usklađivanja domaćeg prava sa međunarodnim standardima. Naknadne izmene zakonodavstva, kao i razvoj sudske prakse, otvorili su brojna sporna pitanja, naročito u vezi sa pojmom kriminalne delatnosti, odnosom pranja novca i predikatnog krivičnog dela, samopranjem, subjektivnim elementom dela i granicama krivične odgovornosti profesionalnih učesnika u finansijskim transakcijama.

Zaštitni objekt

Grupni zaštitni objekt krivičnog dela pranja novca je sporan. Naš zakonodavac ga svrstava u krivična dela protiv privrede, polazeći od toga da se njime štiti privreda, slobodno tržište i poverenje u privredni sistem (Stojanović, 2016, str. 698). Međutim, pranje novca u suštini nije klasično ugrožavanje privrednih odnosa, već kažnjava ponašanje kojim se omogućava ubacivanje imovine kriminalnog porekla u legalne ekonomske tokove, čime se narušava poverenje u finansijski sistem i stvara rizik od njegovog sistemskog urušavanja. Na taj način ne ugrožavaju se samo pojedinačni imovinski interesi, već i integritet finansijskog sistema, tržišna konkurencija i poverenje u zakonitost ekonomskih tokova.

Posebna specifičnost ovog krivičnog dela ogleda se u tome što se njime posredno štite i interesi efikasnog funkcionisanja države i pravnog poretka. Naime, legalizacija protivpravno stečene imovine omogućava dugoročno očuvanje i dalje uvećavanje kriminalne dobiti, čime se stvara rizik od prodora kriminalnog kapitala u legalne privredne tokove, tržište nepokretnosti, javne nabavke i druge sfere ekonomskog života. Zbog toga se u savremenoj teoriji pranja novca sve češće posmatra ne samo kao privredno, već i kao finansijsko i institucionalno bezbednosno pitanje (Unger, Rawlings, 2008; Wansleben, 2024).

Objekat radnje izvršenja je imovina, a pojam imovine mora se tumačiti široko. Iako se u nazivu krivičnog dela pominje novac, objekat radnje obuhvata sve imovinske vrednosti koje mogu biti predmet finansijskih i drugih transakcija. U skladu sa članom 112. stav 36. KZ, imovina obuhvata dobro svake vrste, materijalno ili nematerijalno, pokretno ili nepokretno, procenjivo ili neprocenjivo uključujući i imovinsku korist ostvarenu neposredno ili posredno iz krivičnog dela, kao i dobro u koje je ona pretvorena ili sa kojim je pomešana.

U praksi se kao objekat radnje najčešće javljaju gotovinski novac, sredstva na računima, vrednosni papiri, nepokretnosti, luksuzna pokretna dobra, plemeniti metali, umetnički predmeti, udeli u privrednim društvima i potraživanja. Obuhvaćeni su i posredni prihodi ostvareni korišćenjem takve imovine (kamate, zakupnina, dividende, kapitalna dobit). Činjenica da određeno dobro ima vrednost isključivo na ilegalnom tržištu ne isključuje njegovu kvalifikaciju kao imovine u smislu ovog krivičnog dela, budući da je odlučujuće da ono predstavlja ekonomsku vrednost podobnu za raspolaganje i uključivanje u finansijske tokove (FATE, 2023).

Predikatno krivično delo kao obeležje bića krivičnog dela

Predikatno krivično delo je ono krivično delo kojim je pribavljen novac ili druga imovina koja se kasnije „pere“. Ono predstavlja izvor kriminalne imovinske koristi (npr. zloupotreba položaja, trgovina narkoticima, prevara, poreska utaja i sl.), dok je pranje novca naknadna kriminalna aktivnost usmerena na prikrivanje porekla te koristi i njeno uključivanje u legalne finansijske i ekonomske tokove.

Za postojanje krivičnog dela pranja novca nije neophodna pravnosnažna presuda za predikatno delo. U sudskoj praksi se pravilno ističe da „prilikom utvrđivanja činjenice da li je imovina proistekla od izvršenja krivičnog dela, nije neophodno postojanje pravnosnažne sudske presude za to delo, već se ta činjenica utvrđuje na osnovu objektivnih okolnosti slučaja.“ (Apelacioni sud u Beogradu, Kž1 Po1 32/2013, 4.6.2014). Time se polazi od funkcionalnog pristupa prema kojem je odlučujuće postojanje dovoljno pouzdanih činjenica koje ukazuju na kriminalno poreklo imovine, a ne formalno prethodno utvrđenje krivične odgovornosti za predikatno delo.

Predikatno delo nije predmet optužbe u postupku za pranje novca, već samo jedno od obeležja bića ovog krivičnog dela. Sud koji odlučuje o pranju novca mora biti uveren da imovina potiče iz kriminalne delatnosti, ali za to nije potrebno precizno utvrđivanje svih elemenata predikatnog dela (identiteta učinioca, tačnog vremena, mesta ili načina izvršenja). Dovoljno je da se na osnovu izvedenih dokaza pouzdano utvrdi kriminalno poreklo imovine.

Sledstveno tome, ni na subjektivnom planu ne zahteva se da učinilac pranja novca ima potpunu predstavu o svim okolnostima prethodne kriminalne aktivnosti, već je dovoljno da zna ili prihvata mogućnost da imovina potiče iz kriminalne delatnosti.

Sudska praksa- restriktivni i funkcionalni pristup

U ranijoj sudskoj praksi pitanje predikatnog krivičnog dela tumačeno je znatno restriktivnije. Tako je navođeno da je za postojanje krivičnog dela pranja novca neophodno dokazati od kog konkretnog krivičnog dela potiče imovina koja je predmet „pranja“, pri čemu sud posebno ukazuje da takvo delo treba da bude navedeno i u opisu dela u optužnom aktu (Apelacioni sud u Kragujevcu, Kž1 4118/2013, 30.9.2013). Slično tome, navođeno je da je za osuđujuću presudu neophodno utvrditi koja su konkretna krivična dela učinjena i iz kojih potiče imovina koja je predmet pranja novca, kao i postojanje namere prikrivanja ili lažnog prikazivanja njenog nezakonitog porekla (Apelacioni sud u Kragujevcu, Kž1 1825/2014, 17.3.2015). Ovakav pristup značajno je formalizovao dokazivanje krivičnog dela pranja novca i praktično uslovljavao uspešno vođenje postupka detaljnim dokazivanjem predikatnog krivičnog dela, iako ono nije predmet optužbe u postupku za pranje novca.

Međutim, novija praksa zauzima fleksibilniji i funkcionalniji pristup. Tako VS pravilno ističe da za postojanje krivičnog dela pranja novca nije neophodno da se u izreci pravnosnažne presude precizno navede konkretna kriminalna delatnost od koje potiče imovina, već je dovoljno da činjenični opis sadrži okolnosti iz kojih proizlazi da imovina potiče iz kriminalne delatnosti (Vrhovni sud, Kzz 658/2024, 29.5.2024).

Ovakav pristup bliži je savremenim međunarodnim standardima i praktičnim potrebama dokazivanja finansijskog kriminala, jer bi insistiranje na potpunom i preciznom utvrđivanju predikatnog krivičnog dela u svakom slučaju moglo značajno otežati dokazivanje pranja novca, naročito u složenim finansijskim transakcijama i predmetima organizovanog kriminala. Shodno tome, sud koji sudi za pranje novca mora biti uveren da imovina potiče iz kriminalne delatnosti, ali za to nije potrebno precizno utvrđivanje svih elemenata predikatnog dela (identitet učinioca, tačno vreme, mesto ili način izvršenja). Dovoljno je da se na osnovu izvedenih dokaza pouzdano utvrdi kriminalno poreklo imovine.

Ispravan je stav VKS po kome za postojanje krivičnog dela pranje novca nije neophodno da se u izreci pravnosnažne presude navede konkretna kriminalna delatnost od koje potiče imovina čiji je prenos nezakonito izvršen (Vrhovni sud, Kzz 658/2024,

29.5.2024). Isto tako, izreka osuđujuće presude zbog krivičnog dela pranja novca ne mora da sadrži precizne navode o vremenu prenosa i iznosima prenetog novca stečenog drugim krivičnim delom, kao ni navode o znanju za njegovo nezakonito poreklo u momentu prijema, kada to proističe iz činjeničnog opisa radnje izvršenja i svih bitnih obeležja učinjenog krivičnog dela (Vrhovni sud, Kzz 1012/2024, 31.10.2024).

Ovakvo tumačenje je u skladu sa članom 23. Konvencije UN protiv korupcije (UNCAC), kao i uporednom sudskom praksom, prema kojoj nije neophodno potpuno dokazivanje predikatnog krivičnog dela, već je dovoljno postojanje činjenica koje na njegovo postojanje ukazuju „u grubim crtama“ (Vuković, 2019, str. 127). Sledstveno tome, ni na subjektivnom planu ne zahteva se da učinilac pranja novca ima potpunu predstavu o svim okolnostima prethodne kriminalne aktivnosti, već je dovoljno da zna ili prihvata mogućnost da imovina potiče od kriminalne delatnosti.

Pojam „kriminalne delatnosti“

U domaćoj doktrini i sudskoj praksi preovlađuje shvatanje da se pojam *kriminalne delatnosti* u kontekstu pranja novca vezuje isključivo za krivična dela u formalnom smislu. Time se iz domašaja ovog krivičnog dela isključuju imovinske koristi pribavljene izvršenjem privrednih prestupa i prekršaja, čak i kada je reč o dugotrajnom, sistematskom i organizovanom protivpravnom postupanju kojim se ostvaruje značajna nezakonita imovinska korist.

Takav restriktivan pristup dovodi do normativno problematičnih rezultata. Naime, mogućnost primene režima pranja novca tada ne zavisi od prirode i društvene opasnosti konkretnog ponašanja, već pre svega od njegove formalne pravne kvalifikacije. Time se otvara prostor da imovina pribavljena ozbiljnim protivpravnim ponašanjem bude izuzeta iz režima pranja novca samo zato što je određeno postupanje kvalifikovano kao privredni prestup ili prekršaj, a ne kao krivično delo. Ovakve situacije u domaćoj praksi nisu retke, naročito imajući u vidu da se normativna obeležja krivičnih dela, privrednih prestupa i prekršaja u oblasti poreskog, finansijskog i privrednog poslovanja često međusobno preklapaju, pa se ista ili veoma slična ponašanja neretko kvalifikuju kao blaži kazneni delikti.

Ovako usko tumačenje pojma kriminalne delatnosti teško je uskladiti i sa standardima Evropskog suda za ljudska prava. Prema tzv. Engel kriterijumima, za ocenu da li se radi o „krivičnom delu“ nije odlučujuća formalna kvalifikacija u domaćem pravu, već priroda povrede, svrha sankcije i njena težina (ECtHR, Engel v. the Netherlands, 1976, paras. 82-83). Prema tim kriterijumima, za ocenu da li se radi o „krivičnom delu“, odlučujuća nije formalna kvalifikacija dela u domaćem pravu, već priroda povrede, svrha sankcije i stepen njene težine (Bajović, 2014, str.

248-250). Drugim rečima, određeni delikti mogu imati „krivičnu prirodu“ u materijalnom smislu, iako ih domaće pravo formalno ne kvalifikuje kao krivična dela.

Stoga pojam kriminalne delatnosti u kontekstu pranja novca treba tumačiti šire tako da obuhvatiti i privredne prestupe i prekršaje, ukoliko se njima pribavlja protivpravna imovinska korist koja se potom prikriva ili integriše u legalne finansijske tokove. Takvo tumačenje bliže je svrsi inkriminacije, jer je osnovni cilj krivičnog dela pranja novca sprečavanje legalizacije nezakonito stečene imovine, nezavisno od formalne klasifikacije prethodnog delikta u domaćem pravu.

Radnje izvršenja

U teoriji i praksi pranje novca se najčešće opisuje kao proces koji se odvija kroz tri međusobno povezane faze: polaganje (*placement*), raslojavanje (*layering*) i integraciju (*integration*). Prva faza podrazumeva ubacivanje imovine kriminalnog porekla u finansijski sistem, druga prikriivanje njenog porekla kroz složene finansijske i pravne transakcije, dok završna faza podrazumeva vraćanje „oprane“ imovine u legalne ekonomske tokove kroz naizgled zakonite investicije i poslovne aktivnosti. Iako se ove faze teorijski razlikuju, u praksi se često prepliću i odvijaju paralelno, naročito kod složenih finansijskih transakcija i korišćenja povezanih pravnih lica (Reuter, Truman, 2004; Gilmour, 2015, UNODC, 2024).

Osnovni oblik krivičnog dela pranja novca ima tri alternativno propisane radnje izvršenja: konverziju ili prenos imovine, prikriivanje ili lažno prikazivanje činjenica o imovini i njeno sticanje, držanje ili korišćenje sa znanjem da potiče iz kriminalne delatnosti. Zajednička karakteristika svih radnji jeste usmerenost ka prikriivanju kriminalnog porekla imovine i njenom uključivanju u legalne finansijske i ekonomske tokove.

Konverzija ili prenos imovine postoji kada učinilac menja oblik imovine ili njome raspolaže radi prikriivanja njenog kriminalnog porekla. Deo domaće literature konverziju tumači restriktivno, kao finansijsku operaciju zamene valute iz jedne u drugu ili pretvaranja novca u prenosiva prava (Lazarević, 2012, str. 754; Lukić, 2014, str. 129), a prenos svodi isključivo na svojinski prenos imovine (Delić, 2006, str. 345). Takvo shvatanje ne odgovara savremenim oblicima pranja novca niti međunarodnim standardima, koji polaze od funkcionalnog pristupa i širokog razumevanja transformacije kriminalne imovine. (FATE, 2023).

U funkcionalnom smislu, konverzija i prenos obuhvataju svaku transformaciju ili raspolaganje imovinom kojim se prikriva ili lažno prikazuje njeno kriminalno poreklo, bez obzira na formalnopravni oblik radnje. To može biti ulaganje nezako-

nito stečenog novca u kupovinu nepokretnosti, luksuznih automobila, umetničkih dela, investicionog zlata ili akcija, često preko povezanih lica, privrednih društava ili složenih korporativnih struktura. U savremenim uslovima takve radnje često imaju privid potpuno zakonitih poslovnih aktivnosti, što dodatno otežava razlikovanje legalnog poslovanja od procesa „legalizacije“ kriminalne dobiti.

U sudskoj praksi se pravilno ističe da samo postojanje novca pribavljenog krivičnim delom nije dovoljno za postojanje krivičnog dela pranja novca, već je neophodno dokazati konkretnu radnju njegovog uključivanja u legalne tokove. Tako je sud oslobodio okrivljenog od optužbe nalazeći da tužilaštvo nije pružilo nijedan dokaz da je novac pribavljen izvršenjem krivičnog dela zaista korišćen za plaćanje robe i usluga ili na drugi način integrisan u legalni platni promet (Apelacioni sud u Beogradu, Kž1 Po3 9/2015, 24.6.2015). Ovakav pristup je značajan jer sprečava preširoko tumačenje pranja novca i automatsko poistovećivanje svakog raspolaganja protivpravno stečenom imovinom sa njenim „pranjem“.

Ipak, deo obrazloženja u kojem se pranje novca praktično svodi na „unošenje u legalni platni promet“ deluje suviše restriktivno i ne obuhvata savremene oblike prikriivanja i transformacije kriminalne imovine. Naime, pranje novca se danas često odvija kroz gotovinske transakcije, kazina, ulaganja u luksuznu robu, tržište nepokretnosti ili korišćenje povezanih lica i fantomskih firmi, čak i bez formalnog uključivanja u bankarski sistem. Upravo zbog toga pojam konverzije i prenosa treba tumačiti široko i funkcionalno, u skladu sa stvarnim ekonomskim ciljem ovih radnji da se kriminalno poreklo imovine prikrije kako bi se ona uključila u legalne finansijske tokove.

Druga moguća radnja izvršenja je prikriivanje ili lažno prikazivanje činjenica o imovini, čime se njeno poreklo predstavlja kao zakonito. Prikriivanje se može odnositi na prirodu, poreklo, mesto nalaženja, raspolaganje, kretanje, vlasništvo ili prava u vezi sa imovinom. Cilj ovih radnji jeste prekidanje „papirnog traga“ između kriminalne aktivnosti i imovine pribavljene takvom aktivnošću, odnosno stvaranje privida da se radi o zakonito stečevoj imovini.

Tipični primeri u praksi jesu fiktivni ugovori o zajmu, simulovane kupoprodaje, fingirane donacije, lažno fakturisane konsultantske i marketinške usluge, prividni ugovori o posredovanju, kao i korišćenje povezanih pravnih lica i fantomskih firmi radi prikriivanja stvarnog porekla novca. Prikriivanje se može ostvariti i složenim lancem transakcija, prebacivanjem sredstava preko više računa ili formalnim uključivanjem imovine u prividno zakonite poslovne aktivnosti.

Prikriivanje se najčešće ostvaruje nečinjenjem, odnosno nesaopštavanjem relevantnih činjenica o imovini, dok se lažno prikazivanje vrši aktivnim davanjem

neistinitih podataka, falsifikovanjem dokumentacije, fiktivnim pravnim poslovima ili simulovanim transakcijama. U tom smislu, pranje novca pokazuje određene sličnosti sa krivičnim delom pomoći učiniocu posle izvršenog krivičnog dela, jer je cilj prikrivanje tragova prethodne kriminalne aktivnosti.

Treća radnja izvršenja obuhvata sticanje, držanje ili korišćenje imovine za koju učinilac zna da potiče iz kriminalne delatnosti, čak i ako nije učestvovao u njenom prethodnom "pranju". U domaćoj literaturi postoji dilema da li se radnja sticanja kod krivičnog dela pranja novca vezuje isključivo za uspostavljanje prava svojine nad imovinom (Stojanović, 2015, str. 176), ili obuhvata i šire oblike državine, odnosno pribavljanja imovine "u posed" (Lazarević, 2012, str. 754).

Restriktivno tumačenje, koje sticanje svodi isključivo na svojinsko sticanje, ne odgovara svrsi inkriminacije, jer bi dovelo do nelogičnog isključivanja iz kriminalne zone onih situacija u kojima učinilac faktički raspolaže imovinom za koju zna da potiče iz kriminalne delatnosti, ali nad njom formalno nije stekao pravo svojine. S obzirom na to da zakon izričito kriminalizuje i samo držanje ili korišćenje takve imovine, funkcionalno shvatanje sticanja, koje obuhvata svako pribavljanje imovine u faktičku vlast ili mogućnost raspolaganja njome, bliže je cilju ove inkriminacije (Vuković, 2019, str. 132). U suprotnom bi iz krivično-pravne zone ostali isključeni brojni oblici prikrivenog raspolaganja kriminalnom imovinom preko povezanih lica, „paravan“ vlasnika ili neformalnih aranžmana, koji upravo predstavljaju tipične mehanizme savremenog pranja novca.

Tako, primera radi, lice koje koristi stan, vozilo ili finansijska sredstva za koja zna da su pribavljena krivičnim delom, ili ih drži na svom računu radi prikrivanja stvarnog vlasnika, može odgovarati za ovaj oblik pranja novca iako formalno nije vlasnik takve imovine. Isto važi i za situacije u kojima se imovina vodi na povezana lica ili privredna društva bez stvarne ekonomske aktivnosti, dok faktičku kontrolu nad njom zadržava lice koje raspolaže protivpravno stečenom koristi.

Kvalifikovani oblici pranja novca

Teži oblik krivičnog dela pranja novca iz člana 245. stav 2. KZ postojaće kada vrednost novca ili imovine koja je predmet radnji pranja novca prelazi milion i petsto hiljada dinara (oko 13.000 Evra). Sud pritom ne posmatra svaku pojedinačnu transakciju izolovano, već procenjuje ukupnu vrednost imovine koja je predmet radnji pranja novca u okviru jedinstvene kriminalne aktivnosti. Ključno je dakle povezivanje radnji. Ako više transakcija predstavlja deo jedinstvenog plana prikrivanja nezakonitog porekla imovine, njihova vrednost se sabira i

posmatra kao jedna celina. Tako bi, na primer, ovaj teži oblik postojao kada lice zloupotrebom službenog položaja pribavi dva miliona dinara, pa deo novca ulaže u kupovinu robe preko fantomske firme, deo koristi za kupovinu automobila na ime povezanog lica, dok ostatak prenosi na račun trećeg lica radi prikrivanja stvarnog porekla novca. Iako se radi o više formalno odvojenih transakcija, one predstavljaju deo jedinstvene kriminalne aktivnosti usmerene na prikrivanje i integraciju protivpravno stečene imovinske koristi.

Visina imovine predstavlja kvalifikatornu okolnost koja mora biti obuhvaćena umišljajem učinioca. Istovremeno, zakon ne propisuje minimalni prag za osnovni oblik krivičnog dela, pa predmet pranja novca mogu biti i bagatelni iznosi. Iako je takvo rešenje načelno razumljivo, jer pranje novca predstavlja proces prikrivanja porekla, a ne puko pitanje visine iznosa, relativno nizak prag za teži oblik otvara pitanje proporcionalnosti. Postoji rizik da se krivičnopravna represija usmeri prema individualnim i manje sofisticiranim slučajevima, dok složeni, višemilionski i prekogranični modeli pranja novca, koji često uključuju razvijene korporativne i finansijske strukture, ostanu van domašaja krivičnog gonjenja.

Najteži oblik krivičnog dela pranja novca postoji kada je osnovni ili teži oblik izvršen u grupi (stav 4). Za ovaj oblik propisana je kazna zatvora od dve do dvanaest godina i novčana kazna. Grupu u smislu člana 121. stav 1. tačka 22. KZ, čine najmanje tri lica povezana radi trajnog ili povremenog vršenja krivičnih dela, pri čemu nije neophodno postojanje formalne organizacione strukture, definisanih uloga ili kontinuiteta članstva.

Ovaj oblik pranja novca u praksi često uključuje profesionalne učesnike koji kroz svoje formalno zakonite aktivnosti omogućavaju prikrivanje kriminalnog porekla imovine. Tako jedno lice može pribaviti novac izvršenjem predikatnog krivičnog dela, advokat može sačinjavati fiktivne ugovore o zajmu ili kupoprodaji radi stvaranja privida zakonitog porekla, dok računovođa knjiži nepostojeće usluge ili troškove kako bi se sredstva formalno uključila u poslovne tokove. Iako svaki učesnik formalno postupa u okviru svoje profesionalne sfere, njihovo svesno i koordinisano delovanje usmereno je ka prikrivanju kriminalnog porekla imovine.

U praksi se pranje novca najčešće realizuje kroz mrežu povezanih pravnih lica, fantomskih firmi i fiktivnih faktura, pri čemu računovođe, pravni zastupnici i finansijski posrednici obezbeđuju privid zakonitosti transakcija i formalnu dokumentaciju potrebnu za integraciju kriminalne dobiti u legalne finansijske tokove. Za postojanje ovog oblika neophodno je da učesnici znaju ili prihvataju mogućnost da imovina potiče iz kriminalne delatnosti i da deluju sporazumno, iako između njih ne mora postojati formalna hijerarhijska struktura. Ovaj kvalifikovani oblik ne može biti izvršen iz nehata, već samo sa umišljajem.

Pranje novca se u savremenim uslovima najčešće odvija upravo kroz pravna lica — privredna društva, banke, agencije za promet nepokretnosti i druge finansijske strukture. Iako Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela predviđa krivičnu odgovornost pravnih lica, takvi postupci su izuzetno retki. Umesto toga, dominira primena instituta privrednih prestupa nasleđenih iz sistema iz 1978. godine, što dovodi do blagih novčanih kazni bez stvarne krivičnopravne odgovornosti pravnih lica.

Kada se ipak vodi krivični postupak, član 245. stav 6. KZ predviđa odgovornost i za odgovorno lice u pravnom licu (direktor, prokurista, računovođa i sl.), ako je znalo ili moglo i bilo dužno da zna da je reč o imovini kriminalnog porekla. Time se naglašava pojačana dužnost nadzora lica na rukovodećim pozicijama i sprečava „razvodnjavanje“ krivice kroz složenu korporativnu strukturu. Odgovornost postoji ne samo kod direktnog umišljaja, već i u situacijama kada je svesno ignorisanje očiglednih rizika ili izostanak adekvatne kontrole omogućio izvršenje krivičnog dela.

Izvršilac

Izvršioci krivičnog dela pranja novca najčešće su lica koja poseduju stručna znanja, pristup finansijskom sistemu i razumevanje pravnih i ekonomskih mehanizama. To su pre svega advokati, računovođe, finansijski savetnici, privrednici i rukovodioci privrednih društava koji, svesno ili uz prihvatanje rizika, učestvuju u legalizaciji kriminalne dobiti. Oni najčešće deluju kao treća lica koja prikrivaju ili integrišu imovinu kriminalnog porekla, pri čemu ne moraju znati tačno kojim je predikatnim delom imovina pribavljena.

Do izmena Krivičnog zakonika iz 2009. godine u domaćoj teoriji i praksi prevladavao je stav da izvršilac predikatnog krivičnog dela ne može odgovarati i za pranje novca, jer se smatralo da između ova dva dela postoji prividni sticaj. Takvo rešenje dovodilo je do paradoksalne situacije da za pranje novca krivično odgovaraju posrednici (advokati, računovođe, povezana lica i druga lica koja učestvuju u prikriivanju ili integraciji kriminalne dobiti), dok neposredni izvršilac krivičnog dela kojim je imovina pribavljena ostaje nekažnjen za njeno dalje „pranje“.

Izmenama Krivičnog zakonika iz 2009. godine ovaj nedostatak je otklonjen uvođenjem posebnog oblika tzv. samopranja, regulisanog stavom 3 čime je jasno prihvaćen stav da i izvršilac predikatnog krivičnog dela može odgovarati za pranje novca. Shodno tome, u praksi se navodi da izvršilac krivičnog dela pranja novca može biti i izvršilac krivičnog dela kojim je pribavljena imovina koja je predmet „pranja“. Ovakav pristup sud zasniva i na članu 6. Konvencije o pranju,

traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom (Strazburška konvencija), naglašavajući da Republika Srbija prilikom ratifikacije nije stavila rezervu kojom bi isključila kažnjavanje tzv. samopranja (Apelacioni sud u Beogradu, Kž1 Po1 32/2013, 4.6.2014).

Ipak, sama činjenica da je učinilac izvršio predikatno krivično delo ne ukazuje automatski i na pranja novca. Posebno kažnjavanje za oba dela opravdano je samo kada nakon izvršenja predikatnog dela učinilac preduzima dodatne radnje prikrivanja, transformacije ili integracije kriminalne dobiti u legalne tokove, odnosno kada pranje novca predstavlja kvalitativno novu i samostalnu kriminalnu aktivnost u odnosu na predikatno delo (Đorđević, 2016, str. 150).

To će, primera radi, biti slučaj kada učinilac protivpravno pribavljenu imovinsku korist ulaže u nepokretnosti, prenosi preko više računa, koristi povezana lica, fantomske firme ili fiktivne pravne poslove radi prikrivanja njenog kriminalnog porekla. U tim situacijama naknadne finansijske i pravne transakcije prevazilaze puko raspolaganje protivpravno stečenom koristi i predstavljaju novu kriminalnu aktivnost usmerenu na njenu legalizaciju.

Nasuprot tome, ukoliko se istom radnjom ostvaruju obeležja oba dela ili se protivpravno pribavljena imovina samo troši bez dodatnih radnji prikrivanja ili integracije, reč je o prividnom idealnom sticaju po osnovu konzumpcije. U suprotnom bi gotovo svako raspolaganje protivpravno pribavljenom imovinom automatski predstavljalo i pranje novca, čime bi se izgubila granica između predikatnog dela i naknadne kriminalne aktivnosti.

Zbog toga pitanje odnosa predikatnog krivičnog dela i pranja novca nije moguće rešavati isključivo formalnim poređenjem zakonskih opisa, već prvenstveno ocenom da li naknadne radnje imaju samostalni kriminalni značaj i funkciju prikrivanja nezakonitog porekla imovine. Upravo postojanje takve kvalitativno nove aktivnosti predstavlja ključnu granicu između kažnjivog samopranja i običnog raspolaganja protivpravno stečenom koristi.

Problemi dokazivanja samopranja

U sudskoj praksi posebno je sporno razgraničenje između predikatnog krivičnog dela i naknadnih radnji koje mogu predstavljati samostalno krivično delo pranja novca. Primera radi, sud je potvrdio oslobađajuću presudu nalazeći da nije dovoljno jasno razgraničeno kada se završava zloupotreba položaja odgovornog lica, a kada eventualno započinje samostalna kriminalna aktivnost pranja novca. Posebno je naglašeno da „nije jasno opisano u kom trenutku je okrivljeni novac primio“, niti da li „prenos novca i kasnije njegovo sticanje i korišćenje ima

krivično-pravnu samostalnost“, odnosno da li se može odvojiti od same zloupotrebe položaja odgovornog lica kojom je pribavljena protivpravna imovinska korist (Apelacioni sud u Kragujevcu, KŽ1 773/2019, 26.11.2019).

Navedeni stav je značajan jer ukazuje da nije svako dalje raspolaganje protivpravno pribavljenom imovinom automatski i pranje novca, već je potrebno utvrditi postojanje dodatnih radnji prikrivanja, raslojavanja ili integracije kriminalne dobiti u legalne finansijske tokove. Istovremeno, u sudskoj praksi se navodi da između krivičnih dela zloupotreba službenog položaja i pranja novca po pravilu ne postoji prividni idealni sticaj, jer biće jednog krivičnog dela ne obuhvata u potpunosti biće drugog dela. Sud je odbio navode odbrane da između ovih dela postoji odnos specijaliteta, ističući da sama povezanost radnji pribavljanja protivpravne imovinske koristi i njenog kasnijeg transferisanja u inostranstvo ne znači da je reč o jedinstvenom krivičnom delu (Apelacioni sud u Beogradu, KŽ1 Po1 32/2013, 4.6.2014.) Time je praktično prihvaćeno stanovište da naknadne finansijske transakcije, ukoliko imaju elemente prikrivanja ili udaljavanja imovine od njenog nezakonitog izvora, mogu predstavljati samostalnu kriminalnu aktivnost pranja novca, nezavisno od predikatnog dela kojim je korist pribavljena.

Ipak, pitanje odnosa između predikatnog krivičnog dela i pranja novca ne može se rešavati isključivo formalnim poređenjem zakonskih opisa i zaključkom da između njih ne postoji odnos specijaliteta. Ključno je da li radnje koje slede nakon izvršenja predikatnog dela zaista predstavljaju novu i samostalnu kriminalnu aktivnost usmerenu na prikrivanje, raslojavanje ili integraciju kriminalne dobiti, ili su samo faktički nastavak raspolaganja koristi pribavljene predikatnim delom. U suprotnom postoji opasnost da se gotovo svako raspolaganje protivpravno pribavljenom imovinom automatski kvalifikuje i kao dodatno krivično delo pranja novca, čime bi se granica između stvarnog i prividnog sticaja preterano suzila.

Ovaj problem posebno dolazi do izražaja kod poreske utaje kao mogućeg predikatnog krivičnog dela, budući da se protivpravno ostvarena imovinska korist kod ovog dela po pravilu manifestuje kroz zadržavanje neplaćenih poreskih obaveza. Pojedini autori upozoravaju na potrebu opreznog razgraničenja poreske utaje kao predikatnog krivičnog dela i pranja novca (Miletić, Bačić, Mišić, 2024; Miletić, Bajović, Radić, 2025). U teoriji se ističe da poreska utaja predstavlja svojevrsan „jednofazni“ oblik pranja novca, jer protivpravna korist nastaje upravo prikrivanjem poreske obaveze (Kemsley, Kemsley, Paget, 2022). Zbog toga se postavlja pitanje da li svako dalje držanje ili korišćenje protivpravno ostvarene poreske uštede može automatski predstavljati i samopranje, što može dovesti i

do problema sa načelom ne bis in idem (Maugeri, 2018). Ukoliko učinilac samo zadrži ili koristi poresku uštedu bez dodatnih radnji prikrivanja porekla imovine, teško je govoriti o samostalnom krivičnom delu pranja novca, dok bi takva kvalifikacija bila opravdana tek kada postoje složene finansijske transakcije ili druge radnje usmerene na prikrivanje porekla protivpravno stečene koristi.

Sa druge strane, ni preterano formalističko insistiranje na preciznom vremenskom i faktičkom razdvajanju predikatnog dela i pranja novca nije bez problema, jer može dodatno otežati dokazivanje ovog krivičnog dela, naročito kod složenih finansijskih transakcija u kojima se faze pribavljanja, prenosa i prikrivanja protivpravno stečene imovinske koristi često međusobno prepliću. Ovo je posebno problematično imajući u vidu da su osuđujuće presude za pranje novca u domaćoj sudskoj praksi relativno retke.

Odgovornost odgovornog lica u pravnom licu

Poseban oblik odgovornosti predviđen je i za odgovorno lice u pravnom licu (stav 6), koje može odgovarati ukoliko je znalo ili moglo i bilo dužno da zna da novac ili imovina predstavljaju prihod ostvaren kriminalnom delatnošću. Time se odgovornost proširuje i na lica koja, zbog svog položaja u pravnom licu, imaju posebnu dužnost nadzora nad finansijskim poslovanjem i kontrolom transakcija.

Ovakvo rešenje značajno proširuje zonu krivične odgovornosti odgovornih lica u pravnim licima i praktično uvodi pojačanu dužnost nadzora u vezi sa finansijskim transakcijama i poreklom imovine. Ipak, ovako postavljen standard izaziva ozbiljne dileme, jer postoji rizik da se granica između umišljajnog pranja novca i običnog profesionalnog propusta, nedovoljne kontrole ili lošeg nadzora previše relativizuje. Ukoliko se standard „mogao i bio dužan da zna“ tumači ekstenzivno, krivična odgovornost se može približiti objektivnoj odgovornosti zasnovanoj gotovo isključivo na funkciji ili položaju učinioca u pravnom licu, što nije u skladu sa osnovnim načelima subjektivne krivične odgovornosti.

Zbog toga ovo zakonsko rešenje treba tumačiti restriktivno, tako da krivična odgovornost postoji samo kada su postojali jasni i ozbiljni indikatori kriminalnog porekla imovine koje bi odgovorno lice, postupajući sa pažnjom koja se od njega objektivno očekuje, moralo uočiti i proveriti.

Slično pitanje postavlja se i u vezi sa odgovornošću obveznika iz Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma za neprijavljivanje sumnjivih transakcija. Reč je o bankama, advokatima, računovođama, poreskim savetnicima i drugim subjektima kojima zakon nameće posebne obaveze identifikacije stranaka, praćenja transakcija i obaveštavanja Uprave za sprečavanje pranja

novca. U teoriji postoje različita shvatanja o tome da li se neprijavljivanje može smatrati prikrivanjem izvršenim nečinjenjem (Vuković, 2019, str. 131). Dok deo autora odbacuje mogućnost takve krivične odgovornosti, drugi smatraju da sistem posebnih zakonskih obaveza uspostavlja svojevrsni garantni položaj ovih subjekata u sprečavanju legalizacije kriminalne imovine.

Čini se da je drugo shvatanje bliže svrsi savremenog sistema sprečavanja pranja novca, jer obveznicima ne nameće samo formalne administrativne obaveze, već i aktivnu ulogu u otkrivanju i sprečavanju legalizacije kriminalne imovine. Ipak, činjenica da aktuelni Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma kršenje obaveze obaveštavanja Uprave za sprečavanje pranja novca i nedostavljanje traženih podataka primarno tretira kao prekršaj pokazuje da zakonodavac nije svako neprijavljivanje sumnjivih transakcija automatski izjednačio sa krivičnim delom pranja novca. Zbog toga eventualnu krivičnu odgovornost treba tumačiti restriktivno i vezivati samo za situacije u kojima postoje jasni indikatori kriminalnog porekla imovine ili svesno ignorisanje ozbiljnih sumnji na pranje novca.

Subjektivni element krivičnog dela

Za osnovni oblik krivičnog dela pranja novca (stav 1), teži oblik (stav 2), samopranje (stav 3) i izvršenje u grupi (stav 4), neophodan je umišljaj. Učinilac mora znati ili prihvatati mogućnost da imovina potiče iz kriminalne delatnosti. Upravo ovaj subjektivni element predstavlja ključnu granicu između krivične odgovornosti i zakonitog, ali rizičnog finansijskog poslovanja.

U praksi je umišljaj kod pranja novca najteže dokazivati, pa se on najčešće utvrđuje posredno, na osnovu objektivnih okolnosti iz kojih se razumno može zaključiti da učinilac nije mogao da ne zna za kriminalno poreklo imovine. Tipičan primer predstavlja situacija u kojoj lice sa niskim ili nepostojećim zakonitim prihodima raspolaže značajnom imovinom ili većim količinama gotovog novca, posebno ukoliko transakcije nemaju jasno ekonomsko opravdanje ili se obavljaju preko povezanih lica, fantomskih firmi ili gotovinskih uplata.

Za postojanje krivičnog dela pranja novca nije neophodno da učinilac zna tačno iz kog konkretnog krivičnog dela potiče imovina, već je dovoljno da je svestan njenog nezakonitog ili „sumnjivog“ porekla, odnosno da prihvata mogućnost da imovina potiče iz kriminalne delatnosti. Standard potrebne pažnje posebno je izražen kod lica koja profesionalno posluju sa novcem i finansijskim transakcijama, kao što su advokati, računovođe, bankarski službenici i finansijski savetnici, jer se od njih očekuje viši stepen opreza, sposobnost prepoznavanja

neuobičajenih ili prikrivenih transakcija, kao i razumevanje pravnih posledica takvog postupanja.

U sudskoj praksi se ističe da je za postojanje ovog krivičnog dela neophodno da je učinilac u trenutku prijema imovine znao da ona potiče iz kriminalne delatnosti. Tako se naglašava da se „trenutak prijema, sticanja i korišćenja ne moraju poklapati, ali je nužno znanje u trenutku prijema imovine – novca“, pri čemu se sticanje definiše kao pribavljanje imovine u svoj posed sa mogućnošću raspolaganja, dok korišćenje obuhvata svaki oblik raspolaganja takvom imovinom (Apelacioni sud u Kragujevcu, KŽ1 884/2018, 27.9.2018). Ovakav pristup je značajan jer sprečava automatsko izvođenje umišljaja samo iz činjenice kasnijeg korišćenja imovine. Ipak, deo obrazloženja koji insistira na posebnom utvrđivanju „znanja u trenutku prijema“ može biti problematičan kod tzv. samopranja. Naime, kada učinilac sam pribavi imovinu izvršenjem predikatnog krivičnog dela, njegova svest o kriminalnom poreklu te imovine po pravilu proizlazi već iz same činjenice izvršenja tog dela. U takvim situacijama dodatno i zasebno dokazivanje „znanja u trenutku prijema“ može delovati veštački i dovesti do nepotrebnog formalizovanja subjektivnog elementa krivičnog dela pranja novca. Posebno je sporno ukoliko bi se time praktično zahtevalo dokazivanje nečega što logički već proizlazi iz prethodno utvrđenog umišljaja za izvršenje predikatnog krivičnog dela.

Kada je reč o izvršenju dela u okviru grupe, dovoljno je da učinilac zna ili prihvata mogućnost da deluje kao deo zajedničkog kriminalnog delovanja, pri čemu nije neophodno da poznaje sve članove grupe, niti da postoji formalna organizaciona struktura, precizna podela uloga ili trajni odnos između učesnika. Postojanje ovakve svesti u praksi se najčešće dokazuje posredno, preko komunikacije između učesnika, koordinacije radnji, podele poslova, ponavljanja sličnih transakcija, korišćenja povezanih pravnih lica, fantomskih firmi ili drugih okolnosti koje ukazuju na usklađeno i zajedničko delovanje radi prikrivanja nezakonitog porekla imovine.

Nehatni oblik

Stavom 5. predviđen je i nehatni oblik krivičnog dela pranja novca, koji postoji kada učinilac nije znao da imovina potiče iz kriminalne delatnosti, ali je prema okolnostima slučaja mogao i bio dužan da to zna. Za ovaj oblik propisana je kazna zatvora do tri godine.

Za razliku od umišljajnih oblika pranja novca, kod kojih se krivična odgovornost zasniva na svesti učinioaca o kriminalnom poreklu imovine, kod nehatnog oblika odgovornost proizlazi iz povrede standarda dužne pažnje. Time se kri-

vičnopravna reakcija proširuje i na situacije u kojima učinilac nije imao stvarnu svest o nezakonitom poreklu imovine, ali je zbog okolnosti konkretnog slučaja morao posumnjati u njeno kriminalno poreklo. Poseban značaj ovaj oblik ima kod banaka, računovođa, advokata, poreskih savetnika i drugih obveznika iz ZSPN, jer se od njih očekuje viši stepen profesionalne pažnje i sposobnost prepoznavanja neuobičajenih ili prikrivenih finansijskih transakcija.

Oduzimanje novca i imovine

Krivični zakonik propisuje obavezno oduzimanje novca i imovine koji su predmet krivičnog dela pranja novca (čl. 245 st. 7). Ova odredba ne sme tumačiti usko, samo kao mera bezbednosti oduzimanja predmeta iz člana 87. KZ. Suština pranja novca upravo se ogleda u transformaciji, prikrivanju i integraciji kriminalne imovine u legalne finansijske tokove, zbog čega oduzimanje mora obuhvatiti svu imovinsku korist pribavljenu kriminalnom delatnošću, bez obzira na njen kasniji oblik, transformaciju ili mešanje sa zakonito stečenom imovinom.

Zbog toga ovu odredbu treba tumačiti u vezi sa opštim pravilima o oduzimanju imovinske koristi pribavljene krivičnim delom, kao i sa posebnim režimom oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog dela, koji se primenjuje i na pranje novca. Krivičnopravna reakcija na pranje novca nema smisla ukoliko ne dovede do potpunog lišavanja učinioca i povezanih lica koristi ostvarene kriminalnom delatnošću. U suprotnom bi se kažnjavanje svelo samo na formalnu osudu, dok bi ekonomska suština kriminalne aktivnosti ostala očuvana.

U literaturi se ukazuje da, ako je predikatno krivično delo već pravnosnažno utvrđeno, a imovinska korist nije oduzeta, u postupku za pranje novca dolazi u obzir samo mera bezbednosti oduzimanja predmeta (Vuković, 2019, str. 138; Đorđević, 2018, str. 515). Prema tom shvatanju, ne može se ponovo oduzimati celokupna imovinska korist kao da je reč o novom krivičnom delu, već samo konkretni predmeti koji su bili predmet „pranja“, poput novca, vozila, nepokretnosti ili drugih stvari neposredno povezanih sa izvršenjem dela.

Međutim, takvo tumačenje, iako procesno razumljivo, zanemaruje materijalnu prirodu imovine koja je nezakonito stečena. Budući da je pranje novca samostalno krivično delo, činjenica da imovinska korist nije oduzeta u postupku za predikatno delo ne može automatski isključiti primenu opštih i posebnih instituta oduzimanja imovine u kasnijem postupku za pranje novca. Suprotno tumačenje dovelo bi do neprihvatljivog rezultata da procesni propusti ili neefikasnost u postupku za predikatno delo trajno onemoguće potpuno lišavanje kriminalne dobiti.

Takvo rešenje ne bi bilo u skladu ni sa svrhom inkriminacije pranja novca, ni sa osnovnom logikom sistema oduzimanja imovine stečene kriminalnom delatnošću, čiji cilj nije samo kažnjavanje učinioca, već i uklanjanje ekonomske osnove kriminaliteta i sprečavanje daljeg korišćenja nezakonito stečene imovine u legalnim finansijskim tokovima.

Krivičnopravna reakcija na pranje novca

Statistički podaci prikazani u tabeli 1, ukazuju na primetan rast broja pravno-snažno osuđenih lica za krivično delo pranja novca nakon 2020. godine. Dok su tokom 2018. i 2019. godine presude za ovo krivično delo bile gotovo marginalne, od 2020. godine dolazi do kontinuiranog povećanja broja osuđujućih presuda.

Tabela 1

Krivične prijave, optužnice i pravnosnažne osuđujuće presude za krivično delo pranja novca u Republici Srbiji 2018–2024 (RZS, 2019-2025)

Godina	Broj krivičnih prijava	Broj podignutih optužnica	Osuđujuće presude
2018	32	8	7
2019	57	6	6
2020	32	23	23
2021	29	36	34
2022	62	40	35
2023	62	52	47
2024	75	70	63

Jedno od mogućih objašnjenja ovakvog trenda jeste uticaj međunarodnih evaluacionih mehanizama, pre svega MONEYVAL i FATF standarda, koji poseban akcenat stavljaju na rezultate u fazi krivičnog gonjenja i broj osuđujućih presuda.

Ipak, kvantitativni rast procesuiranja ne mora nužno značiti i veću sposobnost sistema da obuhvati najsloženije oblike pranja novca. U stručnoj literaturi ukazuje se da u pojedinim državama postoji tendencija fokusiranja na dokazno jednostavnije oblike pranja novca, koji omogućavaju brže okončanje postupaka i statistički vidljivije rezultate (Levi, Reuter, 2006; Mungiu-Pippidi, 2015; FATF, 2022). Zbog toga i dalje ostaje otvoreno pitanje u kojoj meri krivičnopravna reakcija zahvata složene i politički povezane finansijske tokove većeg obima.

Uprkos rastu broja presuda, njihov apsolutni broj i dalje ostaje relativno nizak u odnosu na procene o rasprostranjenosti nezakonitih finansijskih tokova. Broj prijavljenih sumnjivih transakcija (STR) višestruko premašuje broj pravnosna-

žno osuđenih lica za pranje novca, što ukazuje na značajan jaz između detekcije sumnjivih finansijskih aktivnosti i njihovog procesuiranja. Takva situacija može biti posledica složenosti dokazivanja porekla imovine, ograničenih istražnih kapaciteta i problema u koordinaciji između finansijsko-obaveštajnih, policijskih i tužilačkih organa.

Istovremeno, struktura izrečenih sankcija prikazana u tabeli 2 pokazuje da se pranje novca u domaćoj sudskoj praksi i dalje dominantno sankcioniše blažim oblicima krivičnopravne reakcije. Uslovne osude i kazne kućnog zatvora čine većinu izrečenih sankcija, dok su безусловne kazne zatvora relativno retke i najčešće se kreću u donjem rasponu zakonom propisanih kazni. Takva kaznena politika može doprineti percepciji da je rizik od ozbiljnijih krivičnopravnih posledica za učinioce pranja novca relativno nizak.

Tabela 2

Izrečene sankcije (RZS, 2019-2025)

Godina	Kazna zatvora	Novčana kazna u 000 RSD	Uslovna osuda	Kućni zatvor	Sporedne kazne
2018	2 1: 6-12 m. 1: 2-3 m.	/	4	1	/
2019	1 3-6 m.	2 100 - 200	3	/	3
2020	1 3-6 m.	1 200 -300	15	6	9
2021	3 1: 2-3 god. 2: 3-6 m.	3 1: 300-500 1: 100-200 1: 10-100	4	24	25
2022	4 3: 6-12 m. 1: 3-6 m.	2 10-100	15	16	12
2023	7 3: 1-2 god. 1: 6-12 m. 1: 3-6 m. 2: 2-3 m.	2 10-100	34	4	8
2024	15 5: 2-3 god. 7: 6-12 m. 1: 3-6 m. 2: 2-3 m.	1 10-100	28	19	3

Na ograničenu efikasnost sistema ukazuju i određeni trendovi na tržištu nepokretnosti. Poslednjih godina prisutan je intenzivan rast novogradnje i kupovine luksuznih stanova, uz česte gotovinske transakcije i korišćenje povezanih lica ili privrednih društava bez jasno vidljive ekonomske aktivnosti. Iako same po sebi takve okolnosti ne predstavljaju dokaz pranja novca, one predstavljaju značajne indikatore rizika, naročito kada postoji očigledna nesrazmera između formalnih prihoda i vrednosti imovine.

Tržište nepokretnosti smatra se posebno pogodnim za legalizaciju protivpravno stečene imovine jer omogućava ulaganje velikih novčanih iznosa u imovinu koja kasnije može biti prodana, izdata ili formalno prikazana kao zakonit izvor prihoda (Sclafani i Lavorgna, 2020). Pored toga, složene vlasničke strukture, korišćenje povezanih lica, kupovina preko privrednih društava ili sukcesivni prenosi vlasništva dodatno otežavaju utvrđivanje stvarnog porekla novca i identifikaciju krajnjeg korisnika imovine. Poseban problem predstavljaju gotovinske transakcije i kupovine nekretnina preko posrednika, jer takvi modeli poslovanja mogu otežati praćenje finansijskih tokova i prikriti vezu između imovine i njenog stvarnog vlasnika.

Dodatno, kontinuirani rast cena nekretnina u pojedinim urbanim sredinama često nije moguće u potpunosti objasniti realnim ekonomskim parametrima, poput prosečnih prihoda stanovništva, dostupnosti stambenih kredita ili opšte kupovne moći (Barone, 2023). Upravo zbog toga se u stručnoj i javnoj sferi tržište nepokretnosti često navodi kao jedan od sektora sa povećanim rizikom od pranja novca, naročito u državama sa slabijim institucionalnim kapacitetima, nedovoljnom transparentnošću vlasništva i ograničenom kontrolom porekla kapitala.

Ipak, potrebno je izbeći pojednostavljena zaključivanja. Sam rast cena nekretnina, kupovina stanova za gotovinu ili posedovanje veće imovine sami po sebi ne predstavljaju dokaz kriminalnog porekla novca. Međutim, u kombinaciji sa drugim okolnostima, poput očigledne nesrazmere između zakonitih prihoda i vrednosti imovine, korišćenja fiktivnih privrednih društava, učestalih prenosa vlasništva ili transakcija bez jasne ekonomske svrhe, takvi obrasci mogu predstavljati značajne indikatore rizika koji zahtevaju dodatnu proveru porekla imovine i finansijskih tokova.

Zaključak

U celini posmatrano, uprkos normativno razvijenom sistemu sprečavanja pranja novca, relativno mali broj pravnosnažnih presuda i blaga kaznena politika ukazuju na postojanje nesklada između formalnog zakonodavnog okvira i njegove stvarne efikasnosti u praksi, naročito kada su u pitanju složene finansijske konstrukcije i transakcije koje uključuju povezana lica, privredna društva i tržište nepokretnosti.

Analiza domaćeg zakonodavstva i sudske prakse pokazuje da je u tumačenju krivičnog dela pranje novca postepeno napušten raniji preterano formalistički pristup, naročito u pogledu dokazivanja predikatnog krivičnog dela i odnosa između predikatnog dela i samog pranja novca. Savremenija sudska praksa ispravno polazi od funkcionalnog pristupa, prema kojem nije neophodno potpuno i precizno dokazivanje svih elemenata predikatnog dela, već postojanje dovoljno pouzdanih okolnosti koje ukazuju na kriminalno poreklo imovine.

Ipak, potreba za efikasnijim suzbijanjem pranja novca ne sme dovesti do prekomernog širenja kriminalne zone. Posebno su osetljiva pitanja samopranja, nehatnog pranja novca i krivične odgovornosti profesionalnih učesnika u finansijskim transakcijama, jer postoji opasnost da se granica između stvarnog prikrivanja kriminalnog porekla imovine i običnog raspolaganja protivpravno stečenom koristi ili profesionalnog propusta previše relativizuje. Zbog toga je neophodno zadržati restriktivno tumačenje subjektivnog elementa krivičnog dela i postojanja samostalne kriminalne aktivnosti usmerene na prikrivanje ili integraciju kriminalne dobiti u legalne tokove.

Formalna usklađenost domaćeg zakonodavstva sa FATF preporukama i međunarodnim standardima sama po sebi ne znači i stvarnu efikasnost sistema za sprečavanje pranja novca. Efikasnost ovog sistema prvenstveno zavisi od kvaliteta finansijskih istraga, institucionalne koordinacije, sposobnosti otkrivanja složenih finansijskih konstrukcija i efikasnog oduzimanja protivpravno stečene imovine. Poseban izazov predstavlja činjenica da se savremeno pranje novca najčešće ne odvija kroz otvoreno nelegalne aktivnosti, već kroz formalno zakonite ekonomske mehanizme, poput tržišta nepokretnosti, povezanih pravnih lica, fiktivnih ugovora i složenih korporativnih struktura. Upravo zbog toga efikasna borba protiv pranja novca ne može počivati samo na postojanju krivičnopravnih normi, već pre svega na sposobnosti države da identifikuje, finansijski prati i trajno oduzme protivpravno stečenu imovinu.

Reference

- Bajović, V. (2014) 'Načelo ne bis in idem', u: Ignjatović, Đ. (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji, IV deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 239-252.
- Barone, R. (2023) 'Home sweet home, how money laundering pollutes the real estate market: an agent-based model'. *Journal of Economic Interaction and Co-ordination*, 18(4), 885-913. <https://doi.org/10.1007/s11403-023-00391-y>.
- Bhuiyan, S. H. (2022) 'The Pandora Papers open up Pandora's box: Integrity in Crisis'. *Public Integrity*, 25(5), 245-256.
<https://doi.org/10.1080/10999922.2022.2035945>
- Delić, N. (2006) 'Krivično delo pranja novca – međunarodni okviri i pozitivno-pravna regulativa', u: *Primena međunarodnog krivičnog prava od strane međunarodnih i domaćih sudova*. Tara, 331-350.
- Dorđević, M. (2016) 'Pranje novca u srpskom krivičnom pravu'. *Crimen*, (2), 138–155.
- FATF (2022) *Methodology for Assessing Technical Compliance with the FATF Recommendations and the Effectiveness of AML/CFT Systems*. Paris: Financial Action Task Force.
- FATF (2023) *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism and Proliferation – The FATF Recommendations*. Paris: Financial Action Task Force/OECD.
- Gilmour, P. (2015) 'Understanding the practices of money laundering- A rational choice interpretation'. *International Journal of Law Crime and Justice* 44(3), 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.ijlcj.2015.03.002>
- ICIJ (2021) *Pandora Papers: Global Investigation Exposes Secret Offshore Dealings of the World's Elite*. Dostupno na:
<https://www.icij.org/investigations/pandora-papers/> (Pristupljeno: 12 maj 2026)
- Kemsley, D., Kemsley, S. A., Paget, F. T. M. (2022) 'Tax evasion and money laundering: a complete framework'. *Journal of Financial Crime*, 29(2), 589-602.
<https://doi.org/10.1108/jfc-09-2020-0175>
- Lazarević, Lj. (2012) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd.
- Levi, M., Reuter, P. (2006) 'Money laundering'. *Crime and Justice*, 34(1), 289-375.
<https://doi.org/10.1086/501508>
- Lukić, N. (2014) *Suzbijanje organizovanog kriminaliteta – komparativni pristup*. Beograd: Službeni glasnik

- Maugeri, A. M. (2018) 'Self-laundering of the proceeds of tax evasion in comparative law: Between effectiveness and safeguards'. *New Journal of European Criminal Law*, 9(1), 83-108. <https://doi.org/10.1177/2032284418757385>
- Miletić, S., Bačić, V., Mišić, G. (2024) 'Portretisanje šeme pranja novca iz poreske utaje: da li su linije razgraničenja dovoljno jasne?', *Perspektive razvoja forenzičko računovodstvenih kapaciteta: izazovi za javni i korporativni sektor*, Prva konferencija iz forenzičkog računovodstva. Beograd: Ekonomski fakultet, 111-129.
- Miletić, S., Bajović, V., Radić, S. (2025) 'Money laundering from tax evasion in Serbia and its neighbouring countries: a legal convergence?', *Proceedings of EKONBIZ 2025*. Bijeljina: Faculty of Business Economics, 150-157.
- Mungiu-Pippidi, A. (2015) *The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Donovan, J., Wagner, H. F., Zeume, S. (2019) 'The value of offshore secrets: Evidence from the Panama Papers'. *Review of Financial Studies*, 32(11), 4117-4155. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhz017>
- Republički zavod za statistiku (2019–2025) *Punoletni učinioi krivičnih dela u Republici Srbiji*. Beograd. Dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs> (Pristupljeno: 17 mart 2026)
- Reuter, P., Truman, E. M. (2004) *Chasing Dirty Money: The Fight Against Money Laundering*. Washington DC: Institute for International Economics.
- Schott, P. A. (2006) *Reference Guide to Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism*. Washington DC: World Bank.
- Sclafani, E., Lavorgna, A. (2020) 'Money laundering schemes through real estate markets: A systematic review', u: van Duyne, P.C. et al. (ur.) *Criminal Defiance in Europe and Beyond: From Organised Crime to Crime-Terror Nexus*. The Hague: Eleven International Publishing, 373-398.
- Stojanović, Z. (2016) *Komentar Krivičnog zakonika*. 5. izdanje. Beograd: Službeni glasnik
- Unger, B., Rawlings, G. (2008) 'Competing for criminal money'. *Global Business and Economics Review*, 10(3), 331-352. <https://doi.org/10.1504/gber.2008.019987>
- UNODC (2024) *Money laundering cycle*. Dostupno na: <https://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/laundry-cycle.html> (Pristupljeno: 12 mart 2026)
- Uprava za sprečavanje pranja novca (2024) *Godišnji izveštaj za 2023. godinu*. Beograd: Ministarstvo finansija. Dostupno na: <https://www.apml.gov.rs> (Pristupljeno: 14 mart 2026)

- Vuković, I. (2019) 'O izvesnim nedoumicama u pogledu krivičnopravne zaštite od pranja novca.' *Crimen*, 10(2), 122-143. <https://doi.org/10.5937/crimen1902122v>
- Wansleben, L. (2024) 'Leveraging uncertainty, market-power, and fiscal opacity: The growth of financial security states.' *European Journal of Sociology*, 65(2), 248-280. <https://doi.org/10.1017/s0003975623000590>

Money laundering – legal elements and practical dilemmas

Vanja Bajović^a, Snežana Miletic^b

The paper analyzes the legal characteristics of the criminal offense of money laundering in Serbian criminal law, with particular emphasis on judicial practice, evidentiary issues, and the practical effectiveness of criminal law enforcement. The aim of the research is to examine the relationship between the predicate offense and money laundering, the limits of self-laundering, the subjective element of the offense, and the liability of professional participants in financial transactions, as well as to assess the actual application of this criminal offense in domestic practice. Particular attention is devoted to the question of whether criminal law enforcement adequately addresses complex forms of financial crime and the legalization of illicitly acquired assets through formally lawful economic activities. The main research question concerns whether there is a discrepancy between the normatively developed anti-money laundering framework and its practical implementation in judicial practice. The central hypothesis of the paper is that money laundering is still prosecuted relatively rarely in Serbia, that sentencing policy remains predominantly lenient, and that criminal prosecution is often focused on evidentially simpler cases, while complex financial flows, connected corporate structures, and the legalization of illicit assets through the real estate market remain insufficiently addressed.

The results of the research show that Serbian judicial practice has gradually abandoned the earlier formalistic approach to proving the predicate offense and adopted a more functional interpretation of the criminal origin of assets. However, statistical data indicate that the number of final convictions remains relatively low compared to the presumed scale of illicit financial flows, while suspended sentences and other lenient sanctions continue to dominate sentencing policy. The discussion highlights that the formal harmonization of domestic legislation with FATF standards and international conventions does not by itself ensure the actual effectiveness of the anti-money laundering system. Particular attention is devoted to the difficulties of proving complex financial transactions, the relation-

^a Associate Professor, Faculty of Law, University of Belgrade. E-mail: bajovic@ius.bg.ac.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7781-725X>

^b Associate Professor, Faculty of Economics, University of Belgrade. E-mail: snezana.miletic@ekof.bg.ac.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9116-9386>

ship between predicate offenses and self-laundering, as well as the role of the real estate market and connected legal entities in the legalization of illicitly acquired assets. The paper concludes that effective anti-money laundering efforts depend primarily on the quality of financial investigations, institutional coordination, and the state's ability to identify and permanently confiscate assets of criminal origin.

KEYWORDS: money laundering, predicate offence, self-laundering, *mens rea*, evidentiary challenges, financial crime

© 2026 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

Značaj toničke nepokretnosti kod krivičnog dela silovanja

Sofija Stojanović^a

Rad se bavi pitanjem značaja koji krivičnopravna teorija i praksa pridaju otporu žrtve u slučajevima silovanja i opravdanošću insistiranja na otporu kao jedinom ili ključnom dokazu postojanja prinude. Sudska praksa i pravna teorija XX veka insistirale su na neophodnosti postojanja otpora u slučajevima silovanja, izjednačavajući postojanje otpora sa postojanjem prinude. Ovakav zahtev temelji se na rasprostranjenom uverenju da će, suočena sa napadom, fizičkim ili seksualnim, žrtva nastojati da izbegne napad ili se istom suprotstavi. Početkom XXI veka, u praksi i teoriji dolazi do slabljenja kriterijuma koje otpor žrtve mora ispuniti da bi se smatralo da je izrazila protivljenje činu obljube. Ipak, otpor slabijeg intenziteta ili odsustvo istog uslovljavaju se postojanjem subjektivnih i objektivnih faktora koji opravdavaju pretpostavljenu racionalnu odluku žrtve da se suzdrži od pružanja otpora ili pruži otpor slabijeg intenziteta. Brojna istraživanja u oblasti biologije i psihologije pokazuju da u slučaju opasnosti ili suočenosti sa napadom, ljudi, baš kao i ostale životinje, mogu reagovati aktivno – bežanjem ili suprotstavljanjem – ili pasivno – toničnom nepokretnošću. Kod ljudi, do toničke nepokretnosti najčešće dolazi kod žrtava silovanja. Naime, istraživanja pokazuju da pasivna reakcija ne predstavlja izuzetak od pravila da žrtve silovanja pružaju otpor, već je, naprotiv, jako učestao način reagovanja. U ovom radu, biće reči o implikacijama saznanja o toničkoj nepokretnosti za sagledavanje krivičnog dela silovanja, a naročito u pogledu opravdanosti insistiranja na ispoljavanju aktivnog otpora od strane žrtava krivičnog dela silovanja; posmatranja prestanka pružanja otpora kao naknadnog saglašavanja sa obljubom i pasivne reakcije žrtve kao indicije o postojanju prinude.

KLJUČNE REČI: tonička nepokretnost, silovanje, otpor, odbrambena kaskada

^a Doktorand Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu. E-mail: sofijaostojanovic@gmail.com

Uvod

Krivičnopravna teorija i praksa postepeno napuštaju shvatanje o neophodnosti pružanja otpora određenog intenziteta i trajanja prilikom izvršenja krivičnog dela silovanja. Deo autora i dalje smatra da je otpor uslov bez koga ne može postojati prinuda, a samu prinudu, kao element krivičnog dela silovanja, određuje kao onu koja je dovoljna da slomi ozbiljan, čvrst i trajan otpor žrtve. Sa druge strane, pojedini autori naglašavaju da pružanje otpora može biti krajnje opasno za žrtvu, kao i da njen otpor može biti slomljen u toj meri da odustane od daljeg opiranja i povinuje se izvršiocu. Sličan put postepeno prelazi i sudska praksa. Na kraju XX veka, Vrhovni sud insistirao je na postojanju otpora kao dokazu postojanja prinude, da bi početkom XXI veka napustio to stanovište, nalažući da se otpor ceni prema okolnostima koje karakterišu svaki pojedinačni slučaj.

Čak i kada se ne posmatra kao uslov bez koga nema krivičnog dela silovanja, otpor predstavlja značajan dokaz postojanja prinude. U slučaju njegovog izostanka, jako je teško dokazati primenu prinude, što dovodi do toga da u nekim slučajevima nepostojanje otpora vodi zaključku o nepostojanju dela usled nedostatka dokaza o prinudi kao jednoj od radnji izvršenja ovog dela.

Biološka i psihološka istraživanja koja izučavaju načine reagovanja na traumu pokazuju da u velikom broju slučajeva, delujući na podsvesnom nivou, organizmi nesvesno biraju pasivan odgovor u vidu toničke nepokretnosti pri susretu sa opasnošću ili napadom, dovodeći u pitanje opravdanost zahteva za pružanjem otpora koji deo teorije i prakse postavlja pred žrtvu. Sa druge strane, ovo saznanje pokazuje i nerazumevanje pasivnosti žrtve. Naime, pravna teorija i praksa pasivnu reakciju žrtve uglavnom tumače kao svesnu i proračunatu odluku žrtve da se ne opire izvršenju dela jer nema izgleda da će joj neko pružiti pomoć, a kako bi izbegla dodatne povrede i patnje. Istraživanja, međutim, pokazuju da je pasivno držanje žrtve u vidu toničke nepokretnosti automatska reakcija, nezavisna od volje i kontrole žrtve i da se kao takva ne može smatrati racionalnim izborom žrtve, a još manje tumačiti kao saglašavanje sa obljubom. Pored navedenog, ova istraživanja ukazuju na to da je pasivni odgovor na opasnost u vidu toničke nepokretnosti reakcija kojoj neminovno prethodi nadražaj u vidu opasnosti ili napada i, samim tim, indicija o postojanju prinude.

U radu će biti predstavljen značaj koji krivičnopravna teorija i praksa daju otporu kod krivičnog dela silovanja, pojam i karakteristike toničke nepokretnosti, kao automatskog, nevoljnog odgovora organizma na opasnost, kroz najnovija istraživanja o ovom fenomenu, dok će u zaključnim razmatranjima biti predložen

značaj rezultata ovih istraživanja za sagledavanje značaja otpora kod krivičnog dela silovanja. Posebna pažnja biće posvećena opravdanosti insistiranja na otporu žrtava, posmatranju prestanka pružanja otpora kao naknadno izražene saglasnosti sa činom obljube i toničkoj nepokretnosti kao indiciji postojanja otpora.

Značaj otpora kod krivičnog dela silovanja

Krivični zakonik Republike Srbije (Krivični zakonik, 2005) inkriminiše krivično delo silovanje u glavi osamnaest, (član 178) određujući ga kao dvoaktno, nepravo složeno krivično delo koje obuhvata upotrebu prinude (predviđene kao posebno krivično delo u članu 135 Krivičnog zakonika) i vršenje obljube ili sa njom izjednačenog čina, koji predstavljaju dopušteno ljudsko ponašanje (Mrvić Petrović, 2016, str. 128-130). Ovde nije reč o prostom zbiru ovih akata, već između njih mora postojati funkcionalna povezanost, čime jedna drugoj daju novi kvalitet. Obljuba ili drugi sa njom izjednačen čin vrši se korišćenjem prinude. Dakle između prinude i obljube objektivno mora postojati uzročna veza, a subjektivno ciljna usmerenost (Stojanović, 2016).

Iako se pojam silovanja može smatrati opštepoznatim i jasno određenim, u praksi i teoriji javljaju se određena neslaganja kako u pogledu pojmovnog određenja ovog dela de lege ferenda, tako i u pogledu značaja ponašanja žrtve od čijeg odbijanja ili prihvatanja da učestvuje u seksualnom činu zavisi postojanje krivičnog dela (Stojanović, 2016). U ranijoj sudskoj praksi otporu je pripisivan kvalitet uslova bez koga nema krivičnog dela silovanja. U tom smislu, Okružni sud u Nišu u presudi iz 1971. godine navodi da nema krivičnog dela silovanja s obzirom na to da žrtva prilikom obljube nije zadobila, niti nanela optuženom nikakve povrede, niti je vikala ili dozivala u pomoć. Sud dalje ističe da je žrtva možda davala samo prividan otpor „uobičajen kod svih žena“ prilikom obljube (K.117/70). Ovako izričit stav sudova u pogledu ispoljavanja otpora kod krivičnog dela silovanja zadržao se do kraja XX veka. Vrhovni sud Srbije 1999. godine potvrdio je da je pitanje otpora činjenica od koje zavisi postojanje prinude, pri čemu otpor mora biti izraz čvrste odluke i volje da se ne pristane na obljubu, te da mora biti trajan (Kž. 690/99).

Pitanje postojanja i prirode otpora pasivnog subjekta kod krivičnog dela silovanja postavlja se jer se otpor shvata kao sredstvo za dokazivanje postojanja prinude. Iako prihvatljiv kao dokaz o primeni prinude, insistiranjem na postojanju otpora, tj. nepostojanju dela usled nepostojanja otpora, otpor je doveden u rang konstitutivnog elementa krivičnog dela silovanja. U ovom smislu ilustrativna je

presuda Višeg suda u Nišu u čijem se obrazloženju navodi da sledeći akti izvršioca ne predstavljaju prinudu: „...uhvatio za desno rame, te nasilno ugurao najpre sa terase u svoju porodičnu kuću, a potom u sobu i gurnuo je na krevet, držeći je, dok je bila u ležećem položaju, jednom rukom za njene ruke...“. Sud dalje navodi da nema krivičnog dela silovanja „tim pre što je maloletna oštećena u iskazu potvrdila da nije pružala otpor, navodeći da je samo plakala i bila uplašena...“ (K. 113/16). Obrazloženjem navedene presude, sud pokazuje da akte izvršioca ne smatra prinudom, iako ih je opisao kao nasilne, s obzirom na to da nisu naišli na aktivan otpor. Iz ovakvog stava suda proizilazi i zaključak suda da u konkretnom slučaju nije izvršeno krivično delo silovanje usled nepostojanja prinude.

U prvim decenijama XXI veka primećuje se postepeno ublažavanje kriterijuma za ocenu postojanja otpora. Vrhovni sud već 2005. godine zauzima stav da je za postojanje dela dovoljno da žrtva pruži otpor koji je u granicama njenih mogućnosti i u skladu sa karakteristikama njene ličnosti (Kž. I 880/2005). Vrhovni sud je ovaj stav potvrdio presudom iz 2007. godine navodeći da je otpor individualan i da zavisi od različitih faktora, ali da u svakom slučaju treba da se kreće u granicama fizičke snage žrtve i njenih konkretnih mogućnosti za odbranu (Kž. I 705/07). Deo novije sudske prakse i teorije u saglasnosti je sa ovim stavom i smatra da pitanje otpora – njegovo postojanje, ozbiljnost i trajnost – treba posmatrati fleksibilnije i ceniti prema okolnostima konkretnog slučaja u zavisnosti od ličnih svojstava izvršioca i žrtve (uzrast, fizička i psihička konstitucija, zdravstveno stanje), mesta (otvoren ili zatvoren prostor, usamljeno mesto, šuma), načina izvršenja (korišćenje oružja ili oruđa), vremena, kao i drugih okolnosti izvršenja krivičnog dela (agresivnost izvršioca, broj izvršilaca i pomagača, izgledi za pružanje pomoći pri odbrani od strane trećeg lica i slično) (Mrvić Petrović, 2016, str. 128-130).

Pored shvatanja da intenzitet pruženog otpora zavisi od brojnih unutrašnjih i spoljnih faktora, pojedini teoretičari primećuju i da aktivan fizički otpor pri silovanju u brojnim slučajevima može biti bezizgledan ili krajnje opasan, te da u takvim situacijama otpor ostaje u sferi psihičkog protivljenja i pasivnog trpljenja kada žrtva uvidi da ne može da spreči silovanje (Mrvić Petrović, 2016, str. 130-131). U skladu sa ovim shvatanjem, u sudskoj praksi se u pojedinim slučajevima uzimalo da silovanje postoji i onda kada nije postojao nikakav fizički otpor, a kada su postojali opravdani razlozi zbog kojih žrtva nije pružala otpor ili je pružala otpor slabijeg intenziteta (Babić, Marković, 2018, str. 119; Lazarević, 2006, str. 509, Stojanović, 2007, str. 437-438). U tom smislu, posebno je značajna presuda najvišeg nacionalnog suda iz 2014. godine, koja predstavlja korak ka ublažavanju zahteva za pružanjem otpora od strane žrtve prilikom izvršenja krivičnog dela silovanja. Sud je zauzeo stav da žrtva treba da izrazi svoje protivljenje silovanju, ali da to ne znači

da se „protivljenje uvek mora manifestovati u davanju fizičkog otpora određenog intenziteta, pogotovo ne u davanju fizičkog otpora u toku trajanja obljube“. Sud dalje navodi da žrtva može „iz raznih razloga prestati sa davanjem otpora, a da to ipak ne znači njeno naknadno saglašavanje, tj. pristanak“ (Kž. 116/2014). Ovom presudom najviši nacionalni sud (tada Vrhovni kasacioni sud) značajno se udaljava od stava da otpor žrtve mora trajati od trenutka kada je izvršilac započeo sa primenom prinude do trenutka kada je delo svršeno. Ovakvo shvatanje predstavlja značajan iskorak u odnosu na ranije zastupano stanovište.

Ipak, i pored tendencije postepenog ublažavanja kriterijuma za ocenu postojanja otpora, pojedini sudovi i dalje ostaju pri stavu da samo ona sila kojom je savladan ozbiljan, čvrst i trajan otpor žrtve može biti element krivičnog dela silovanja. Na primer, Apelacioni sud u Beogradu u presudi iz 2010. godine konstatuje da silovanje, kao prinudna obljava, „pretpostavlja pružanje otpora od strane pasivnog subjekta i takav intenzitet prinude kojim se može savladati otpor“. U svojoj odluci, Apelacioni sud u Beogradu ne samo da insistira na postojanju otpora, već naglašava da on mora trajati od momenta kada je upotrebljena prinuda, pa do momenta kada je ovo delo svršeno (Kž. 350/2010). Sličan stav iznet je i u presudi Apelacionog suda u Beogradu iz 2012. godine kojim se potvrđuje ispravnost stanovišta Višeg suda u Beogradu, iznetog u presudi iz 2011. godine, da otpor „mora biti stvaran, ozbiljan i trajan“ i postojati od trenutka „kada je upotrebljena prinuda ili pretnja u cilju obljube, pa do momenta kada je delo svršeno“ (Kž. I 469/12; K. 713/11).

Važno je pomenuti da je u praksi prisutno i uslovljavanje postojanja dela postojanjem prinude „dovoljne za slamanje otpora žrtve“. U pojedinim presudama može se naići na stav da prinuda kod krivičnog dela silovanja ne mora biti takvog intenziteta da ostavi fizičke tragove u vidu telesnih povreda na telu žrtve, ali mora biti takvog intenziteta da, i pored toga što ne ostavlja tragove na telu žrtve, ipak savladava njen otpor (Presuda Apelacionog suda u Nišu Kž. 2202/10). U ovom slučaju kvalitet prinude cenjen je prema kriterijumu podobnosti za savladavanje otpora žrtve. Sličan kriterijum naveden je i u novijoj presudi Višeg suda u Nišu u kojoj se navodi da su u konkretnom slučaju prisutni elementi bića krivičnog dela silovanja s obzirom na to da je intenzitet upotrebljene prinude bio takav da je bio podoban da slomi otpor žrtve (K. 76/20).

Analiza sudske prakse navodi na zaključak o postepenom ublažavanju imperativa za ispoljavanjem otpora određenih karakteristika od strane žrtava krivičnog dela silovanja. U XX veku sudovi su insistirali na ozbiljnom, stvarnom i trajnom otporu koji bi žrtva trebalo da ispoljava od početka primene prinude do

trenutka kada je delo svršeno. Na ovaj način, sudska praksa je otpor po značaju izjednačila sa elementima bića krivičnog dela silovanja. Pojedini sudovi ostaju pri ovakvom tumačenju i na početku XXI veka. Sa druge strane, deo sudske prakse i pravna teorija, udaljavaju se od zahteva za „univerzalnim“ intenzitetom, načinom ispoljavanja i trajanjem otpora, uvažavajući različite okolnosti svakog pojedinačnog slučaja. Odsustvo otpora ili otpor slabijeg intenziteta opravdava se neefikasnošću pružanja otpora u pojedinim slučajevima ili doprinošenju opasnoj situaciji pruženim otporom. Na ovaj način, pasivno držanje žrtve tumači se kao voljna i proračunata odluka dopustiva u pojedinim situacijama koje karakterišu određene ranije navedene osobine žrtve, izvršioca i konkretnog dela.

Očekivanje otpora od strane žrtve krivičnog dela silovanja, kao i tumačenje nepružanja otpora kao svesne odluke žrtve, temelje se na rasprostranjenom shvatanju o postojanju dihotomnog odgovora na opasnost, takozvane „bori se ili beži“ (engl. fight or flight) reakcije, dok se pasivnost žrtve uzima kao izuzetak. Novija biološka i psihološka istraživanja, međutim, pokazuju da pasivna reakcija predstavlja učestao način reagovanja organizma na opasnost. Rezultati ovih istraživanja ukazuju na to da značaj koji pravna nauka pridaje otporu kao aktivnoj reakciji žrtve na prinudu prilikom izvršenja krivičnog dela silovanja nije samo neutemeljen u zakonskom opisu ovog dela, što Vrhovni sud naglašava u presudi donetoj 2022. godine, navodeći da krivično delo silovanje ne podrazumeva „pružanje otpora i njegovo savladavanje kao elemente krivičnog dela“ (Kzz. 471/2022), već nije u saglasnosti ni sa savremenim saznanjima drugih nauka.

Tonička nepokretnost – evoluirana odbrana od napadača

Hipoteza o dihotomnoj reakciji na opasnost prvi put je predstavljena od strane američkog psihologa Kenona (1915) u delu „Telesne promene prilikom bola, gladi, straha i besa“. Kenon je istakao da je osećanje straha pri susretu sa opasnošću povezano sa instinktom za bežanje (flight), a osećanje ljutnje sa instinktom za borbu ili napad (fight). Već 1920. godine britanski lekar i antropolog Rivers (1920) je, radeći sa vojnicima koji su pretrpeli ratnu neurozu (engl. shell shock),¹ primetio da čovek usled opasnosti može ispoljiti i drugačije instinktivne reakcije. U tom smislu pored bega i agresije naveo je i manipulativnu aktivnost, nepokretnost i kolaps. Britanski psiholog Grej 1987. godine prvi je sistematizovao reakcije preplašenih životinja u poznatu formulu 3F – fight, flight or freeze, dodajući

¹ Ratna neuroza ili šok od granate (engl. shell shock) je termin korišćen u vreme i neposredno posle Prvog svetskog rata pri opisivanju stanja koje savremena nauka naziva posttraumatskim stresnim poremećajem. (prim. aut.)

ranije navedenim dvema treću reakciju – zaleđenost (engl. freeze).² Zaključio je da ljudi reaguju na isti način, potvrđujući Darvinovo (1898) zapažanje da ljudi i životinje ispoljavaju bitno slične reakcije na nadražaje i da su ove reakcije adaptivne i pogodne za organizam.

Novija istraživanja potvrđuju da su i ljudi, poput ostalih životinja, tokom evolucije razvili kontinuum odbrambenih ponašanja koji se automatski aktivira pri susretu sa opasnošću. Ovaj kontinuum naziva se odbrambenom kaskadom (engl. defense cascade). Nadražaj predstavlja prvi korak u aktiviranju odbrambene kaskade. U nekim slučajevim nadražaj (napad, pretnja, opasnost) vodi direktno reakciji u vidu borbe ili bežanja, dok češće dolazi do zaleđenosti, koja predstavlja nagon za borbom ili bežanjem stavljen „na čekanje“. Zaleđenost predstavlja prolazno stanje koje se javlja na samom početku susreta sa pretnjom. Odlikuje se povećanim tenacitetom pažnje, usredsređenošću na izvor pretnje, aktiviranim, napetim telom pripremljenim za reakciju i traje samo par sekundi. Zaleđenost uglavnom biva zamenjena pokušajem aktivnog odgovora na nadražaj – borbom ili bekstvom. U slučaju neuspeha aktivnog odgovora, organizam pribegava toničkoj nepokretnosti kao poslednjem sredstvu odbrane od neizbežnog napada. U pojedinim slučajevima, nadražaj može voditi direktno toničkoj nepokretnosti. (Kozłowska i sar., 2015).

Tonička nepokretnost predstavlja nevoljnu, automatski aktiviranu reakciju koju karakterišu motorička inhibicija, hipertonija, nekontrolisano drhtanje poput tremora karakterističnog za Parkinsonovu bolest, analgezija (odsustvo bola bez gubitka svesti), katalepsija (voštana fleksibilnost), obamrlost udova, zatvorene oči ili fiksiranje nefokusiranog pogleda za jednu tačku i odsustvo vokalizacije (Kozłowska i sar., 2015; Marx i sar., 2008, prema Schiewe, 2019; Bados, Toribio, Garcia-Grau, 2008). U psihičkoj sferi, tonička nepokretnost odlikuje se osećajem zarobljenosti, nemogućnosti izlaska iz opasne situacije, beznadežnosti i disocijacijom (derealizacijom i depersonalizacijom) (Kozłowska i sar., 2015). Neki autori ovo stanje opisuju i kao stanje mentalne i fizičke paralisnosti usred straha (De la Torre Laso, 2023, prema Ostermann, Watson, 2024). Uprkos tome što onemogućava žrtvi da aktivno odgovori na opasnost, stanje toničke nepokretnosti ne izaziva gubitak svesti, niti negativno utiče na sećanje žrtava na napad ili opasnu situaciju (Marx i sar., 2008, prema Schiewe 2019). Štaviše, istraživači navode da žrtve obično zadržavaju vrlo živopisna sećanja na događaj (Kozłowska i sar., 2015).

² Autori, pretežno u oblasti psihologije, upotrebljavaju termin zaleđenost (engl. freeze) kada pišu o toničkoj nepokretnosti, što se može zaključiti na osnovu karakteristika toničke nepokretnosti koje pripisuju zaleđenosti. U biološkoj i medicinskoj literaturi, pravi se razlika između zaleđenosti i toničke nepokretnosti, o čemu će biti reči u radu. (prim. aut.)

Kod ljudi, tonička nepokretnost može nastupiti kao sekundarna reakcija u situaciji kada ni bekstvo, ni borba nisu mogući ili su pokušaji istih ostali bez uspeha. Kod nekih, međutim, tonička nepokretnost može biti i prioritetan način reagovanja na nadražaj. Ovo prvenstvo u reagovanju mogu uzrokovati ranija traumatična iskustva ili druge subjektivne karakteristike žrtve (Kozłowska i sar., 2015). Istraživanja su pokazala da je tonička nepokretnost rezultat evolutivnog prilagođavanja sa brojnim koristima za žrtvu (Marx i sar., 2008, prema Schiewe 2019), poput manjeg intenziteta pretrpljenog nasilja, smanjene brutalnosti napadača i smanjenog rizika od fizičkih povreda (De Heer, Jones, 2017, prema Ostermann, Watson, 2024; Bovin i sar., 2014 prema Friedman TeBockhorst, O'Halloran, Nyline, 2015).

Istraživanja posvećena načinima reagovanja žrtava na traumu ukazuju na to da je pasivna reakcija na traumu u vidu toničke nepokretnosti automatski, nevoljni vid reakcije na nadražaj koji se može ispoljiti kao primarna ili sekundarna reakcije žrtve u zavisnosti od dejstva različitih endogenih i egzogenih faktora vezanih za žrtvu. Ovakav vid reakcije istraživači smatraju evoluiranom odbranom od napadača izrazito zaštitnog karaktera, koja, iako ostavlja žrtvu fizički pasivnom, ne utiče na njeno sećanje na traumatični događaj.

Tonička nepokretnost kod žrtava silovanja

Tonička nepokretnost u ranijoj literaturi označavana je terminom „paraliza uzrokovana silovanjem“ (engl. rape-induced paralysis) (Bovin i sar., 2014, prema Friedman TeBockhorst, O'Halloran, Nyline, 2015). Vezivanje toničke nepokretnosti za silovanje nije slučajno. Istraživanja pokazuju da je tonička nepokretnost značajno prisutnija kod žrtava seksualnog nasilja, nego kod drugih žrtava (Bados, Toribio, Garcia-Grau, 2008). Istraživanja pokazuju različitu učestalost ispoljavanja ovakve reakcije usled silovanja. Galijano i saradnici (1993, prema Möller, Söndergaard, Helström, 2017) sprovedi su istraživanje na uzorku od 35 žena koje su preživele silovanje koje je pokazalo da je 35% reagovalo na ovaj način. Istraživanje koje su sprovedi Fuse i saradnici (2007, prema Bados, Toribio, Garcia-Grau, 2008) na uzorku od 191 studentkinje koje su preživele seksualno nasilje, pokazalo je da je 41,7% ispoljilo značajnu nepokretnost, od kojih 10,4% ekstremnu nepokretnost. Istraživanje koje su sprovedi Hajt, Marks i Forsajt (2005, prema Möller, Söndergaard, Helström, 2017) na uzorku od 80 žena pokazuje da je više od polovine (52%) prilikom silovanja reagovalo toničkom nepokretnošću.

Istraživanje na ovu temu sprovedi su i bugarski stručnjaci dr Svetozar Vasilev i Valerij Ivanov, angažovani od strane podnosioca predstavke pred Evropskim su-

dom za ljudska prava u predmetu M. C. protiv Bugarske. Proučavajući sve slučajeve žrtava silovanja ženskog pola uzrasta od 14 do 20 godina koje su učestvovala u specijalizovanim programima lečenja namenjenim žrtvama silovanja, izdvojili su dvadeset pet slučajeva koji su bili slični slučaju podnositelja predstavke i zaključili da se čak 24 žrtve nisu žestoko opirale silovanju, već su reagovala pasivno (Presuda ESLJP, M. C. protiv Bugarske, od 4. decembra 2003).

Za razliku od navedenih ranijih istraživanja koja su proučavala pojavu toničke nepokretnosti kod žrtava silovanja sa značajnim vremenskim razmakom u odnosu na samo silovanje, najnovija istraživanja o ovom fenomenu sprovedena su u kratkom vremenskom periodu posle izvršenog dela što doprinosi njihovom kredibilitetu. Naime, u istraživanjima sprovedenim u Švedskoj 2017. godine (Möller, Söndergaard, Helström, 2017) i Nigeriji 2020. godine (Gbahabo, Duma, 2021) podaci su prikupljeni u kratkom vremenskom periodu nakon izvršenog silovanja, što je uticalo na to da žrtve učestvuju u istraživanju u vreme dok je sećanje na silovanje još uvek sveže i neizmenjeno.

Istraživanje sprovedeno 2017. godine u stokholmskoj klinici za žrtve silovanja nad uzorkom od 298 ispitanika u periodu od mesec dana posle preživljenog seksualnog nasilja, potvrđuje rezultate ranijih istraživanja o toničkoj nepokretnosti kod žrtava silovanja. Istraživanje je pokazalo je da je čak 69,8% ispoljilo značajnu nepokretnost, od kojih 47,7% ekstremnu nepokretnost. Rezultati su pokazali i da je tonička nepokretnost češća kod žrtava kod kojih je pre napada postojao posttraumatski stresni poremećaj ili su ranije doživele traum, kao i da je ova vrsta reakcije duplo češća kod žrtava koje su doživele teže napade, poput napada koji uključuju penetraciju ili primenu fizičkog nasilja. Istraživanje je pokazalo i da je rizik od razvijanja depresije i posttraumatskog stresnog poremećaja veći kod žrtava koje su ispoljile toničku nepokretnost (Möller, Söndergaard, Helström, 2017).

U istraživanju sprovedenom u Nigeriji, metodom dubinskog intervju sa žrtvama silovanja koje su ispoljile toničku nepokretnost pri napadu, učestvovalo je četrnaest ispitanika koji su preživeli silovanje u periodu od dvanaest nedelja pre samog intervju i koji nisu imali hronične duševne bolesti pre ili posle silovanja. Intervjui su potvrdili rezultate ranijih istraživanja o karakteristikama toničke nepokretnosti. Ispitanici su navodili brojne promene u fizičkim sposobnostima i osećajima poput nemogućnosti vokalizacije (*„mislila sam da vrištim, ali bila sam nečujna“*; *„nisam mogla da vičem ili dozivam upomoć“*), nemogućnost kretanja (*„želela sam da ustanem i pobegnem, ali noge su mi bile ukočene i teške, pa sam samo ležala tu“*; *„Postala sam kao klada, osećala sam se kao da mi je celo telo paralizovano. Nisam bila u stanju da se borim za svoj život, iako sam mogla.“*; *„Uko-*

čila sam se. Nisam mogla čak ni podići ruke da se svučem kada su to zahtevali od mene.“), analgeziju („Iako su me silovali, jedan za drugim, nisam ništa osećala.“; „Bila sam van sebe. Nisam osećala da je to moje telo, to što prolazi kroz te stvari.“), osećaj da snaga napušta telo („Kao da sam osetila da mi snaga odjednom napušta telo.“), ubrzano disanje i puls („Bila sam zadihana, srce mi je tuklo jako brzo.“) (Gbahabo, Duma, 2021).

Pored fizičkih karakteristika toničke ukočenosti, ovo istraživanje osvetlilo je i psihički aspekt ovog fenomena. Ispitanici su navodili da nisu bili u stanju da shvate šta im se dešava („*nisam shvatala šta mi je govorio i radio*“, „*nisam mogla da mislim*“, „*Mozak mi je stao ... otupela sam, nisam više mislila ni o čemu, mozak mi je stao, kao da mi je um otišao u raj ili pakao, kakogod, i ostavio me da ležim tu.*“). Ispitanici nisu razumeli zbog čega ne mogu da se odbrane („*Osećala sam se kao da sanjam. Verovala sam da je upotrebio nešto na meni da me onesposobi da se branim.*“) (Gbahabo, Duma, 2021). Izjave žrtava o psihičkom doživljaju toničke nepokretnosti dodatno osvetljavaju ovaj fenomen, pružajući uvid u subjektivni doživljaj žrtava silovanja.

Značaj toničke nepokretnosti u predmetima silovanja

Podaci o karakteristikama toničke nepokretnosti i njenoj učestalosti kod žrtava silovanja imaju potencijala da značajno utiču na sudsku praksu u predmetima silovanja. Tonička nepokretnost se značajno razlikuje od naučene bespomoćnosti. Dok naučena bespomoćnost demotiviše žrtvu da reaguje usled uverenja da je ishod situacije nemoguće kontrolisati (Maier, Seligman, 1976), ali je ne one-mogućava da reaguje, tonička nepokretnost predstavlja prirodnu, automatsku i nevoljnu reakciju organizma koju žrtva ne može kontrolisati. Kada govorimo o slučajevima silovanja najznačajnije karakteristike toničke nepokretnosti kao pasivne reakcije na nadražaj (u konkretnom slučaju prinudu), predstavljaju motorička inhibicija, hipertoničnost, katalepsija (voštana fleksibilnost), obamrlost udova, i odsustvo vokalizacije, isključujući mogućnost žrtve da pruži fizički otpor, verbalno iskaže neslaganje sa obljubom ili doziva u pomoć. S obzirom na navedeno, postavljanje zahteva za pružanjem aktivnog otpora u cilju dokazivanja postojanja prinude stavlja žrtvu i tužilaštvo pred nemoguć zadatak u slučajevima kada je žrtva ispoljila toničku nepokretnost kao odgovor na napad. Sa druge strane, uvažavanje toničke nepokretnosti kao normalnog i očekivanog biološkog odgovora na silovanje, ispoljenog od strane velikog broja žrtava, obesmišljava insistiranje na pružanju aktivnog otpora i tumačenje pasivnosti žrtve kao prećutnog pristanka na obljubu, prisutnog u delu teorije i prakse (Möller, Söndergaard, Helström,

2017). Posmatrana kroz prizmu bioloških istraživanja, tonička nepokretnost se nipošto ne bi mogla smatrati odsustvom otpora. Naprotiv, ona predstavlja pasivan vid otpora razvijen tokom evolucije u cilju smanjenja negativnog i destruktivnog uticaja napada na organizam žrtve. Odsustvo pokreta i vokalizacije štite žrtvu od prekomerne agresije napadača dok analgezija isključuje osećaj fizičkog bola koji napad izaziva. Važno je napomenuti i da istraživanja pokazuju da, i pored izmena u pogledu fizičkih sposobnosti i osećaja, tonička nepokretnost ne utiče na svest i pamćenje žrtve, pa sama činjenica da je ispoljila ovaj vid reakcije na nadražaj ne diskredituje iskaz žrtve o izvršenom delu.

Istraživanja pokazuju da tonička nepokretnost može predstavljati primarnu reakciju žrtve na nadražaj kada žrtva podleže ovom stanju, ne pokušavši pre toga da izbegne napad ili opasnost ili se od istih odbrani. Ovakav vid reakcije prioritetan je kod žrtava koje su imale prethodno traumatično iskustvo. Tonička nepokretnost, međutim, može se ispoljiti i kao sekundarna reakcija na traumu, kada organizmu (ne žrtvi!) postane jasno da je aktivna reakcija u vidu borbe ili izbegavanja opasnosti ili napada uzaludna i opasna po žrtvu. Razumevanje toničke nepokretnosti kao potencijalnog sekundarnog odgovora na nadražaj ima poseban značaj u slučajevima u kojima žrtve krivičnog dela silovanja prestanu sa pružanjem otpora u toku trajanja prinude, a pre trenutka kada je delo svršeno. Iako savremena sudska praksa pokazuje tendenciju napuštanja stava o neophodnosti „trajnog otpora“, ovaj stav je i dalje prisutan u praksi pojedinih sudova. Razumevanje toničke nepokretnosti kao sekundarne pasivne reakcije, ne ostavlja mesta tumačenju da je žrtva prestankom pružanja otpora izrazila pristanak na obljudu. Sa druge strane, deo teorije i prakse ne smatra postojanje otpora neophodnim. U tom smislu Stojanović (2007) navodi da se za postojanje sile kod drugih krivičnih dela koja se posredstvom iste vrše, ne zahteva postojanje otpora žrtve, te da nema opravdanja da se u tom smislu pravi izuzetak kod krivičnog dela silovanja. Ipak, naglašava da je sud dužan da sa posebnom pažnjom utvrdi da li je primenjena sila u slučajevima izostanka otpora. Zbog poteškoća u dokazivanju postojanja prinude u slučajevima kada žrtva nije ispoljila otpor, u pojedinim predmetima odluka o postojanju krivičnog dela zavisi upravo od postojanja otpora. Razumevanjem prirode i okolnosti koje uzrokuju reakciju u vidu toničke nepokretnosti, u ovakvim slučajevima, može biti olakšano dokazivanje postojanja prinude. Naime, razumevanjem suštine toničke nepokretnosti kao evoluiranog odbrambenog mehanizma čija je uloga da sačuva organizam od dodatne agresije, prisutnog kod ljudi kao i kod drugih životinja, tužilaštvo dobija nov način za dokazivanje postojanja prinude. Kao što je ranije u radu objašnjeno, kao stadijum u odbrambenoj kaskadi, reakcija u vidu toničke nepokretnosti može se aktivirati isključivo usled

postojanja nadražaja u vidu napada ili opasne situacije. Premeštena na teren seksualnog nasilja, tonička nepokretnost se može ispoljiti samo u slučajevima kada se obljuba odvija bez pristanka žrtve i kada okolnosti u kojima se odvija kod nje izazivaju strah visokog intenziteta. Neki autori smatraju da bi iz ovog razloga toničku nepokretnost trebalo tretirati kao dovoljan dokaz odsustva pristanka u slučajevima seksualnog nasilja (Marx i sar; 2008; Schiewe, 2019). Naime, ukoliko bi se veštačenjem utvrdilo postojanje toničke nepokretnosti kod žrtve silovanja, mogao bi se izvesti zaključak, ili makar indicija, o postojanju prinude koja je izazvala navedenu reakciju. Činjenica koja daje dodatni kredibilitet toničkoj nepokretnosti kao indiciji postojanja prinude je to da je ova vrsta odgovora na nadražaj u potpunosti nezavisna od volje žrtve.

S obzirom na to da procena reakcije žrtava i zaključak o mogućem ispoljavanju toničke nepokretnosti prevazilaze predmet proučavanja pravne nauke, slučajevi u kojima je žrtva ostala pasivna pri susretu sa prinudom mimo svoje volje, nesumnjivo zahtevaju uključivanje veštaka medicinske i/ili psihološke struke u postupak.

Pored potencijalnog „mikro“ uticaja na pojedinačne slučajeve krivičnog dela silovanja, razumevanje i prihvatanje toničke nepokretnosti od strane pravnih teoretičara i sudova, ima značajan potencijal da utiče na kažnjivost za silovanje i seksualne delikte na makro nivou, izuzimajući tako iz zone nekažnjivosti slučajeve silovanja u kojima je organizam žrtve dao prioritet pasivnoj reakciji na prinudu.

Zaključak

Silovanje se često opisuje kao jedna od najvećih trauma i najagresivnijih akata koje čovek može doživeti, ipak brojni su slučajevi izostanka otpora i pasivnog trpljenja obljube od strane žrtava. Tokom XX veka pravna teorija i praksa smatrale su nezamislivim slučaj silovanja prilikom koga je otpor izostao. Naime, insistiralo se na pružanju otpora određenog intenziteta i trajanja, polazeći od pretpostavke da je ženama svojstveno pružanje prividnog otpora obljubi. Insistiranjem na pružanju otpora određenih karakteristika, isti je uzdizan na nivo elementa bića krivičnog dela silovanja. Ovakva praksa ostavljala je van zone kažnjivosti one slučajeve u kojima otpor žrtve nije bio „ozbiljan, stvaran i trajan“. Početkom XXI veka dolazi do značajnog ublažavanja kriterijuma koje otpor žrtve silovanja mora ispuniti da bi se smatrao relevantnim, te se stvarnim otporom smatra onaj koji je u skladu sa mogućnostima žrtve i okolnostima izvršenja dela. (Važno je, me-

đutim, napomenuti da ovo ublažavanje kriterijuma nije univerzalno prihvaćeno od strane nacionalnih sudova.) Određujući otpor na ovaj način, pravna teorija i praksa, iako ublažavaju očekivanja postavljena pred žrtvu, slabiji intenzitet i izostanak otpora tumače kao racionalnu i proračunatu odluku žrtve, opravdanu u slučaju postojanja određenih faktora. Na ovaj način, ne samo da pokazuju nerazumevanje prirode i uzroka pasivnog držanja žrtava, već dovode u nejednak položaj žrtve istog krivičnog dela u zavisnosti od tipa njihove reakcije na nadražaj.

Savremena biološka i psihološka istraživanja daju značajan doprinos razumevanju ljudskih reakcija na opasnost ili napad. Ranije nazivana zaleđenošću, tonička nepokretnost, nevoljni pasivni odgovor na opasnost, postala je predmet interesovanja naučnika iz oblasti psihologije i biologije poslednjih decenija. Istraživanja pokazuju da se kod ljudi ova vrsta reakcije najčešće ispoljava prilikom silovanja, najverovatnije zbog pretpostavljene sličnosti seksualnih napada i susreta sa predatorom.

Nova saznanja o toničkoj nepokretnosti ukazuju na učestalost pasivnog držanja žrtava krivičnog dela silovanja, dovodeći u pitanje opravdanost zahteva za pružanjem otpora od strane žrtava. Nažalost, pravna teorija i praksa još uvek ne prepoznaju značaj novih saznanja o ovom fenomenu za predmete silovanja, iako ista značajno doprinose poimanju krivičnog dela silovanja kao nasilnog delikta i objašnjavaju pasivno držanje velikog broja žrtava. S obzirom na to da je ispoljavanje toničke nepokretnosti automatska reakcija van volje i kontrole žrtve, njeno prihvatanje kao normalne i učestale reakcije pri susretu sa opasnošću ili napadom, negira opravdanost zahteva za pružanjem otpora od strane žrtve. Iako se na prvi pogled čini da prihvatanje ovog fenomena kao objašnjenja za pasivno držanje žrtve isključuje postojanje otpora kao glavnog pokazatelja postojanja sile, biološka istraživanja pokazuju upravo suprotno. Kao jedan od stadijuma odbrambene kaskade, ispoljavanje toničke nepokretnosti nužno je uslovljeno postojanjem nadražaja u vidu napada ili opasnosti. Prihvatanjem ove činjenice, prepoznavanje pasivnog držanja žrtve kao toničke nepokretnosti od veštaka u sudskom postupku, indicija je postojanja prinude. Osim za situacije u kojima otpor žrtve u potpunosti izostaje, tonička nepokretnost kao sekundarna reakcija na nadražaj od izuzetnog je značaja za slučajeve prestanka pružanja otpora od strane žrtve u toku izvršenja dela, ukazujući na neadekvatnost poimanja odustanka od pružanja otpora kao naknadnog saglašavanja sa obljubom.

Razumevanje toničke nepokretnosti kao normalne i nevoljne biološke reakcije na opasnost, kojoj se žrtva ne može odupreti, može značajno izmeniti tok sudskih postupaka u pojedinačnim predmetima silovanja, ali i uticati na kažnja-

vanje za krivično delo silovanja i druge seksualne delikte; na ujednačavanje sudske prakse u smislu daljeg slabljenja očekivanja u vezi sa pružanjem otpora od strane žrtava; na češće uključivanje veštaka medicinske i psihološke struke u ove predmete i uvažavanja toničke nepokretnosti kao indicije postojanja prinude u slučajevima kada je otpor žrtve izostao.

Reference

- Babić, M., Marković, I. (2018) *Krivično pravo – Posebni dio*. Banja Luka: Pravni fakultet Banja Luka.
- Bados, A., Toribio, L., Garcia-Grau, E. (2008) 'Traumatic Events and Tonic Immobility'. *The Spanish Journal of Psychology*, 11(2), 516-521.
<https://doi.org/10.1017/S1138741600004510>
- Bovin, M. J. *et al.* (2014) 'Does Guilt Mediate the Association Between Tonic Immobility and Posttraumatic Stress Disorder Symptoms in Female Trauma Survivors?' *Journal of Traumatic Stress*, 27(6), 721-724. <https://doi.org/10.1002/jts.21963>
- Cannon, W. B. (1915) *Bodily Changes in Pain, Hunger Fear and Rage (an Account of Recent Researches Into the Function of Emotional Excitement)*. New York, London: D. Appleton and Company.
- Darwin, C. (1898) *The Expression of the Emotions in Man and Animals With Photographic and Other Illustrations*. New York: D. Appleton and Company.
- De Heer, B. A., and Jones, L. C. (2017) 'Investigating the Self-Protective Potential of Immobility in Victims of Rape'. *Violence and victims*, 32(2), 210-229. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.VV-D-15-00099>
- De la Torre Laso, J. (2023) 'The Reality of Tonic Immobility in Victims of Sexual Violence: „I was Paralyzed, I Couldn't Move“'. *Trauma, Violence, & Abuse*, 25(2). <https://doi.org/10.1177/15248380231191232>
- Friedman TeBockhorst, S., O'Halloran, M. S., and Nylene, B. N. (2015) 'Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy'. *American Psychological Association*, 7(2), 171-178. <http://dx.doi.org/10.1037/a0037953>
- Fusé, T. *et al.* (2007) 'Factor Structure of the Tonic Immobility Scale in Female Sexual Assault Survivors: An Exploratory and Confirmatory Factor Analysis'. *Journal of Anxiety Disorders*, 21(3), 265-283.
<https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.05.004>
- Galliano, G. *et al.* (1993) 'Victim Reactions During Rape/Sexual Assault: A Preliminary Study of the Immobility Response and its Correlates'. *Journal of Interpersonal Violence*, 8(1), 109-114. <https://doi.org/10.1177/088626093008001008>
- Gbahabo, D. D., Duma, S. E. (2021) "I Just Became Like a Log of Wood... I Was Paralyzed all Over My Body": Women's Lived Experiences of Tonic Immobility Following Rape'. *Heliyon* 7, 7(7), e07471.
<https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07471>

- Gray, J. A. (1987) *The Psychology of Fear and Stress*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heidt, J. M, Marx, B.P. and Forsyth, J.P. (2005) 'Tonic Immobility and Childhood Sexual Abuse: a Preliminary Report Evaluating the Sequela of Rape-Induced Paralysis'. *Behaviour Research and Therapy Journal*, 43(9), 1157-71.
<https://doi.org/10.1016/j.brat.2004.08.005>
- Kozłowska, K. et al. (2015) 'Fear and the Defense Cascade: Clinical Implications and Management'. *Harvard Review of Psychiatry*, 23(4) 263-287.
<https://doi.org/10.1097/HRP.0000000000000065>
- Lazarević, Lj. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije*. Beograd: Izdavačko-štamarsko preduzeće „Savremena administracija”.
- Maier, S. F., Seligman, M. E. P. (1976) 'Learned Helplessness: Theory and Evidence'. *Journal of Experimental Psychology: General*, 105(1), 3-46.
<https://doi.org/10.1037//0096-3445.105.1.3>
- Marx, B. P. et al. (2008) 'Tonic Immobility as an Evolved Predator Defense: Implications for Sexual Assault Survivors'. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 15(1), 74–90. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2850.2008.00112.x>
- Möller, A., Söndergaard, H. S., and Helström, L. (2017) 'Tonic Immobility During Sexual Assault – a Common Reaction Predicting Post-Traumatic Stress Disorder and Severe Depression'. *Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica*, 96(8), 932-938. <https://doi.org/10.1111/aogs.13174>
- Mrvić Petrović, N. (2016) *Krivično pravo: posebni deo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ostermann, J. C., and Watson, S. J. (2024) 'Perceptions of the Freezing Response of Male and Female Rape Victims, and an Examination of the Moderating Role of Rape Myth Beliefs'. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 14(4), 374-390. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ijlcj.2023.100645>
- Rivers, W. H. R. (1920) *A Contribution To A Biological Theory Of The Psycho-Neuroses*. Toronto: Christopher D. Green York University.
- Stojanović, Z. (2016) 'Silovanje bez prinude - Usaglašavanje KZ Srbije sa članom 36 Istanbulske konvencije'. *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 21(1), 1-23.
<https://doi.org/10.5937/NBP1601001S>
- Stojanović, Z. (2007) *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- Schiewe, M.(2019) 'Tonic Immobility: The Fear-Freeze Response as a Forgotten Factor in Sexual Assault Laws'. *DePaul J. Women, Gender & L*, 8(1), 2.
<https://via.library.depaul.edu/jwgl/vol8/iss1/2>

Pravni propisi

Krivični zakonik Republike Srbije (2005), Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019

Sudska praksa

Presuda Okružnog suda u Nišu K. 117/70

Presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. 690/99

Presuda Višeg suda u Nišu K. 113/16

Presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. I 880/2005

Presuda Vrhovnog suda Srbije Kž. I 705/07

Presuda Vrhovnog kasacionog suda Kž. 116/2014

Presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž. 350/2010

Presuda Apelacionog suda u Beogradu Kž. I 469/12

Presuda Višeg suda u Beogradu K. 713/11

Presuda Apelacionog suda u Nišu Kž. 2202/10

Presuda Višeg suda u Nišu K. 76/20

Presuda Vrhovnog suda Kzz. 471/2022

Presuda Evropskog suda za ljudska prava M. C. protiv Bugarske (Predstavka br. 39272/98), od 4. decembra 2003.

The Significance of Tonic Immobility in the Criminal Offense of Rape

Sofija Stojanović^a

The article examines the significance attributed to the victim's resistance in rape cases within criminal law theory and practice, and the justification for insisting on resistance as the sole or primary evidence of coercion. Jurisprudence and legal theory of the 20th century insisted on the necessity of showing resistance in cases of rape, equating the existence of resistance with the existence of coercion. This requirement is based on the widespread belief that a victim, when confronted with physical or sexual assault, will attempt to avoid or resist the attack. At the beginning of the 21st century, jurisprudence and theory have weakened the criterion the victim's resistance must satisfy in order to be considered opposition to the sexual act. However, resistance of weaker intensity or absence of resistance is conditioned by the existence of subjective and objective factors that excuse the assumed rational decision of a victim to refrain from showing resistance or to show resistance of weaker intensity. Numerous biological and psychological studies show that, in situations of danger or assault, humans, like other animals, may respond actively – by fleeing or resisting – or passively – through tonic immobility. Among humans, tonic immobility most commonly occurs in rape victims. Research indicates that passive response is not an exception to the pattern of resistance in rape cases but rather a frequent form of reaction. This article discusses the implications of findings on tonic immobility for the interpretation of rape as a criminal offense, particularly regarding the justification of insisting on showing active resistance by a rape victim, and considering the resistance cessation as subsequent consent and that passive reaction of a victim may be interpreted as an indication of coercion.

KEYWORDS: tonic immobility, rape, resistance, defence cascade

© 2026 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

^a Doctoral student at the Faculty of Law, University of Niš. E-mail: sofijaostojanovic@gmail.com

UPUTSTVA ZA AUTORE

O ČASOPISU

Revija za kriminologiju i krivično pravo je naučni časopis sa tradicijom dugom 60 godina, čiji su suizdavači Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu. Prema kategorizaciji časopisa Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Revija je kategorisana kao M51 (Vrhunski časopis nacionalnog značaja) i objavljuje članke iz oblasti krivičnog prava, kriminologije, penologije, viktimologije, maloletničke delinkvencije i drugih nauka koje proučavaju etiologiju, fenomenologiju, prevenciju i suzbijanje kriminaliteta. Osim toga časopis je indeksiran u sledećim indeksnim bazama: ERIHPLUS, Dimensions, HeinOnline, kao i Cross Ref.

Revija za kriminologiju i krivično pravo objavljuje originalne naučne radove, pregledne radove, prikaze knjiga, stručne radove i polemike.

Radovi ne smeju biti ranije objavljivani, niti se njihovo objavljivanje sme razmatrati na drugom mestu.

Svi prijavljeni radovi podležu proverbi plagejarizma ili autoplagijarizam.

Radovi koji su prihvaćeni za objavljivanje se objavljuju po redosledu koje odrede urednici.

Revija za kriminologiju i krivično pravo je časopis koji se izdaje u režimu otvorenog pristupa. Sav sadržaj časopisa je dostupan besplatno. Korisnici mogu da čitaju, preuzimaju, kopiraju, distribuiraju, štampaju i pretražuju tekst članaka u celosti, kao i da uspostavljaju HTML linkove ka njima, bez obaveze da za to traže saglasnost autora ili izdavača. Postupak prijavljivanja rukopisa, recenzije, obrada i objavljivanje rada su besplatni.

PODNOŠENJE RADOVA

Svi radovi se podnose preko onlajn platforme na adresi: <https://rkkp.org.rs/>. Ukoliko se prvi put prilaže rad u časopisu Revija za kriminologiju i krivično pravo, neophodno je da autor prethodno otvori korisnički nalog, izborom opcije "registracija". Tom prilikom popunjava dati obrazac sa osnovnim podacima o sebi i svojoj ekspertizi. Svaki sledeći put kada autor pristupi ovoj opciji, prijavljuje se koristeći korisničko ime i kreiranu lozinku. Nakon toga, autor može da započne procedure prijave rada izborom opcije "novi rukopis".

Na svom profilu, u rubrici “moji rukopisi”, autor može da prati status rukopisa koje je predao za časopis, od dana prijema, recenzije, ispravki i konačne odluke o prihvatanju/odbijanju rada.

Prijavljivanjem rukopisa autori garantuju da rukopis nije prethodno objavljen, niti je u postupku donošenja odluke o objavljivanju u drugom časopisu, da su svi autori pregledali rad pre prijavljivanja i saglasni sa objavljivanjem u časopisu Revija za kriminologiju i krivično pravo, kao i da su kao autori navedena sva i samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa.

RECENZIRANJE

Svaki prijavljeni rad podleže postupku provere usklađenosti sa tehničkim uputstvima za autore i dvostrukoj anonimnoj recenziji. Pre nego rad bude upućen recenzentima, uredništvo procenjuje da li je rad podoban za objavljivanje u časopisu imajući u vidu njegovu formu i tematsku oblast.

Cilj recenziranja jeste da uredništvu olakša donošenje odluke o tome da li pristigli rad treba prihvatiti za objavljivanje ili odbiti, ili da se kvalitet rada, kroz eventualne korekcije koje predlože recenzenti, unapredi. Recenzenti se biraju isključivo prema oblasti svoje ekspertize, odnosno da li raspolazu relevantnim znanjem za ocenu rada. Kako bi se prevenirao sukob interesa, recenzent i autor/i ne smeju dolaziti iz iste institucije.

Recenzente određuju urednici, bilo individualno ili na osnovu preporuka od strane članova redakcije. Recenzenti dobijaju obrazac za recenziju zajedno sa rukopisom za evaluaciju. Kompletna procedura, od prijave do prihvatanja/odbijanja rukopisa, može se pratiti na sajtu časopisa Revija za kriminologiju i krivično pravo.

PRIPREMA RUKOPISA

Dužina rada

Originalni naučni radovi i pregledni radovi treba da budu obima do 36.000 karaktera (sa razmacima), bez naslova apstrakta, ključnih reči, liste referenci, tabela, grafikona i zahvalnice. Uredništvo može odobriti objavljivanje dužih članaka kada naučni sadržaj to zahteva.

Prepiska, naučne kritike, debate ili prikazi treba da budu obima do 10.000 karaktera (sa razmacima), isključujući listu referenci, tabele, grafikone i zahvalnicu.

Format rada

Autori treba da koriste latinično pismo u tekst procesoru *Microsoft Word*, stranice veličine A4, sa marginama 2,54, fontom *Times New Roman*, proredom 1,5 i veličinom slova 12.

Naslov rada se piše početnim velikim slovom, podebljano i centrirano, veličinom fonta 14. Naslovi prvog nivoa (naslovi odeljaka) pišu se početnim velikim slovom, podebljano, centrirano i veličinom fonta 12. Naslovi drugog nivoa pišu se početnim velikim slovom, kurzivom, centrirano i fontom 12. Naslovi trećeg nivoa se pišu početnim velikim slovom, centrirano i fontom 12. Naslovi ne treba numerisati.

Naslov rada (Times New Roman, 14, Bold)

Naslov poglavlja (Times New Roman, 12, Bold)

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (Times New Roman, 12, Regular)

Jezik

Rukopis mora biti pisan jasno i u skladu sa gramatičkim pravilima. Rukopisi sa brojnim pravopisnim i gramatičkim greškama neće biti prihvaćeni. Uredništvo zadržava pravo lektorisanja i korekcije radova pre objavljivanja.

Naslovna strana

Prva stranica treba da sadrži: naslov rada, podatke o autoru/ima, apstrakt i 4-5 ključnih reči.

Naslov

Naslov rada treba da bude sažet i informativan, relevantan za temu rada i da sadrži reči pogodne za pretraživanje i indeksiranje. Ukoliko je rad napisan na srpskom jeziku, potrebno je obezbediti prevod na engleski.

Zahvalnica/Finansiranje

Za finansijsku podršku, tehničku pomoć, savete i druge forme priznanja i finansiranja, otvoriti zvezdicu na kraju naslova.

Apstrakt

Potrebno je dostaviti apstrakt do 250 reči. Ako je rad napisan na srpskom jeziku, treba priložiti apstrakt na engleskom jeziku na kraju rada. Apstrakt ne treba da sadr-

ži reference. Apstrakt za originalne istraživačke radove treba da sadrži jasno navedenu temu, ciljeve istraživanja, istraživačka pitanja/hipotezu, rezultate i diskusiju. Za ostale vrste radova preporučuje se nestrukturirani apstrakt, osim za prikaze knjiga za koje nije dostaviti apstrakt.

Ključne reči

Uz apstrakt treba dostaviti tri do osam ključnih reči. Ako je rad napisan na srpskom jeziku, treba priložiti ključne reči na engleskom jeziku na kraju rada. Ključne reči treba da budu relevantne za temu rada, pogodne za pretraživanje i indeksiranje. Ključne reči su navedene ispod apstrakta i odvojene su zarezom.

KLJUČNE REČI: jedna, dve, tri

Skraćenice

Za svaku skraćenicu koja se koristi u rukopisu pri prvom navođenju treba navesti pun naziv.

Primeri: Opšta uredba o zaštiti podataka (GDPR), Zakonik o krivičnom postupku (ZKP), Evropska unija (EU), Evropski sud za ljudska prava (ESLJP), Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS).

Standardne skraćenice ne treba definisati (npr. i sl.)

Tabele, grafikoni i slike

Tabele i grafikoni treba da budu kreirani u *Word* formatu ili formatu kompatibilnom sa *Word* formatom i označeni arapskim brojevima redosledom kojim se pojavljuju u tekstu, zajedno sa jasnim naslovom koji ih opisuje. Tabele, slike i grafikoni treba da budu razumljivi bez pozivanja na tekst. U tekstu ih pozovite na sledeći način: „u tabeli 1“ i „na slici 1“. Napomena u kojoj se objašnjava njihov sadržaj, uključujući skraćenice i zvezdice kojima se označava verovatnoća, navodi se ispod tabele, grafikona ili slike.

Redni broj i oznaka tabele, grafikona ili slike treba da budu napisani iznad njih podebljanim slovima, poravnato sa leve strane. Naslov tabele, grafikona ili slike treba da bude napisan ispod broja i oznake, sa početnim velikim slovom, kurzivom i poravnato sa leve strane.

Tabele ne bi trebalo da sadrže vertikalne linije. Horizontalne linije treba koristiti na vrhu i dnu tabele i za odvajanje zaglavlja od ostalih redova. Svi tekstualni unosi treba da počinju velikim slovom. Naslovi u zaglavlju i svi unosi treba da budu cen-

trirani, osim unosa u krajnjoj levoj koloni, koja treba da bude poravnata levo bez tačke na kraju.

Grafikoni i slike treba da budu čitljive u smislu veličine i rezolucije. Simboli koji objašnjavaju legendu treba da budu postavljeni unutar granica grafikona ili slike.

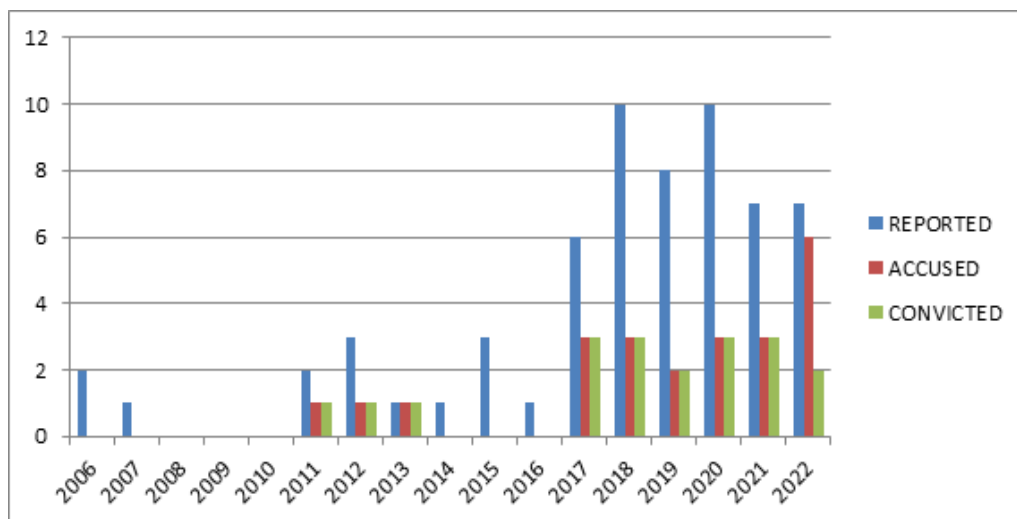
Tabela 3

Razlike u statusu tetoviranja

	Odnos šanse za tetovažu (Da/Ne)	95% Interval poverenja		p
		Donji	Gornji	
Zemlja rođenja (Grčka ili inostranstvo)	2.243	0.813	6.192	0.11
Ima decu (Da/Ne)	0.773	0.328	1.821	0.555
Ima dete<18 godina (Da/Ne)	2.429	1.104	5.343	0.025
Osuda za nasilni zločin (Da/Ne)	2.748	0.624	12.112	0.166
Istorija zavisnosti od droga (Da/Ne)	4.505	1.507	13.464	0.004
Alkoholizam (Da/Ne)	1.050	1.013	1.089	0.194
Pušenje (Da/Ne)	7.533	2.509	22.611	<0.001
Psihijatrijski lekovi (Da/Ne)	2.036	0.720	5.757	0.173
Istorija pokušaja samoubistva (Da/Ne)	1.455	0.147	14.429	0.748

Slika 1

Odnos broja prijavljenih, optuženih i osuđenih za krivično delo iz člana 266. Krivičnog zakonika u periodu 2006-2022.

Fusnote

Fusnote se mogu koristiti izuzetno, radi pružanja dodatnih informacija.

Pravila citiranja u tekstu

Prilikom citiranja izvora korišćenih u tekstu članka i navođenja referenci koristiti aktuelnu verziju harvardskog sistema citiranja.

Harvardski sistem citiranja zasniva se na principu autor/datum. Izvori se citiraju u tekstu navođenjem imena autora i datuma objavljivanja. Svi ostali detalji o publikaciji se daju u spisku referenci ili bibliografiji na kraju.

Citati koji se koriste uz direktno navođenje ili se odnose na određeni deo izvora, treba da sadrže broj stranice u citatu.

Primer: (Stevanović, 2009, str. 152) ili Stevanović (2009, str. 152).

Ukoliko se u tekstu navodi ime autora, godina sledi u okruglim zagradama, npr. Prema Stevanović (2009). Ako se ime autora(a) ne pojavljuje u telu teksta, onda ime i datum treba da slede u okruglim zagradama, npr.: Terminologija je dovedena u pitanje kada je otkrivena...(Stevanović, 2009)

Skraćenice *ibid.* i *idem.* se ne koriste u Harvardsom stilu citiranja.

Ukoliko se citira više radova jednog autora objavljenih iste godine, radovima se dodeljuje slovo (a, b, c, itd. .) posle godine. U spisku referenci ovi izvori se navode abecednim redom prema prezimenu autora i naslovu izvora:

Primer: (Batrićević, 2023a, str. 189) ili Batrićević (2023b, str. 189)

Ukoliko pojedini autori imaju isto prezime i radove objavljene iste godine, potrebno je navesti i prvo slovo njihovih imena, npr. Gledajući prosečna primanja, pokazalo se da... (Stevanović, I. 2009). Međutim, takođe je otkriveno da...(Stevanović, Z., 2009).

Kada je potrebno citirati više od jednog izvora, pravilo je da se odvoje tačkom i zarezmom, i citiraju hronološkim redom, npr. Ovo stanovište su isticali brojni autori... (Jones, 2014; Smith, 2017).

Kada se citira u tekstu, navodi se ime do tri autora. Ukoliko postoje četiri ili više autora za izvor koje se citira, onda se navodi ime prvog autora praćeno sa „i sar.“, npr. Pokazalo se da je to slučaj kada Tejlor i sar. (2015)...Ili, studija pokazuje...(Tailor i sar., 2015).

Za izvore u kojima je autor organizacija, potrebno je navesti naziv organizacije u celsoti, npr. Svetska zdravstvena organizacija...(2016), osim ako je njihova skraćenica dobro poznata.

Ukoliko je autor anoniman, odnosno nema autora, koristite naslov izvora u kurzivu umesto autora, npr. (*Zakon o krivičnom postupku*, 2008)

Ukoliko godina, odnosno datum ne može biti utvrđen, onda se navodi “bez datuma”, ili “b.d”.

Ukoliko je reč o doslovnom citiranju iz izvora, neophodno je navesti broj stranice. Kratak citat (manje od dva reda) treba da bude unutar teksta i pod navodnicima. Kratak citat (koji ima manje od dva reda), navesti u okviru teksta sa znacima navoda. Ukoliko citat ima više od dva reda, predstaviti ga u novom pasusu kojem prethodi dvotačka i koji je uvučen od ostatka teksta. U ovom slučaju nisu potrebni navodnici.

Ukoliko se izostavljaju delovi izvora koji se doslovno citira, na tom mestu koristite tri tačke u uglastim zagradaama [...].

Kada se citira sekundarni izvor, navodi se prvo originalni izvor, a zatim ‘prema’ izvoru iz koga je citat preuzet.

Primer: (Nikolić-Ristanović, 2011, prema Ćopić, 2020, str. 120).

Citiranje u listi referenci

Svi izvori citirani u radu treba da budu napisani latiničnim pismom, u skladu sa harvardskim sistemom citiranja, na kraju rada, u odeljku Literatura. Koristite sledeće podešavanje: *Paragraph – Indentation – Hanging*.

Reference se unose abecednim redom prema prezimenu prvog autora. U slučaju više radova sa istim prezimenom prvog autora, reference se navode abecednim redom po imenu ili inicijalima. Ukoliko ima više bibliografskih jedinica od istog autora, kriterijum je godina izdanja i to prema hronološkom redu, od ranije izdatih radova ka novijim, odnosno poštujući pravilo: (a) izvori bez datuma „b. d.“, (b) izvori sa datumom i (c) bibliografski unosi „u štampi“. U slučaju da ima i koautorskih radova sa istim prvim autorom, tada radove sa koautorstvom treba navesti iza autorskih prema prezimenu prvog sledećeg autora. Ako postoje dva ili tri autora, koristite „i“ između imena umesto „&“. Ukoliko izvor nema autora, prvo mesto zauzima naziv ustanove ili naziv dela. Prefiksi kao što su određeni ili neodređeni članovi (npr. a, the) se ne uzimaju u obzir pri određivanju redosleda.

Za reference sa četiri ili više autora, navodi se ime prvog autora praćenog *i sar.*, napisano kurzivom.

Ako je DOI broj dostupan za referencu, treba ga navesti u formi linka.

Primer : <https://doi.org/10.47152/rkkp.58.3.1
>

Lista referenci ne sme da sadrži izvore koje nisu citirani u radu i mora da sadrži sve izvore koji su citirani, uključujući zakone, izveštaje i veb stranice (veb stranice treba da budu u odeljku Internet izvori u okviru Literature).

Knjige

Knjige sa jednim autorom

Prezime autora, INICIJAL. (godina) *Naslov*. Izdanje (ukoliko nije reč o prvom izdanju). Mesto: Izdavač.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

Knjige sa dva ili tri autora

Prezime autora, INICIJAL., Prezime autora, INICIJAL. i Prezime autora, INICIJAL. (godina) *Naslov*. Izdanje (ukoliko nije reč o prvom izdanju). Mesto: Izdavač.

Primer: Pavićević, O., Bulatović, A., i Ilijić, Lj. (2019) *Otpornost – asimetrija makro diskursa i mikro procesa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Knjige sa četiri i više autora

Prezime prvog autora, INICIJAL. i sar. (godina) *Naslov*. Izdanje (ukoliko nije reč o prvom izdanju). Mesto: Izdavač.

Primer: Carrington, K. et al. (2018) *Southern Criminology*. London: Routledge.

Poglavlje u knjizi

Prezime autora poglavlja, INICIJAL. (godina) 'Naslov poglavlja', u: Prezime urednika, INICIJAL urednika (ur.) *Naslov knjige*. Izdanje (ukoliko nije reč o prvom izdanju). Mesto: Izdavač, brojevi stranica.

Primer: Blagojević, M. (2013) 'Transnationalization and its Absence: The Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities', in: Hearn, J., Blagojević, M. and Harrison, K. (eds.) *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*. New York: Routledge, 261-295.

Članci u časopisima

Prezime autora članka, INICIJAL. (godina) 'Naslov članka', *Naziv časopisa*, Volumen (broj), brojevi stranica. doi:

Primer: Wright, R. F. (2017) 'Reinventing American prosecution systems'. *Crime and Justice*, 46(1), 395-439. <https://doi.org/10.1086/688463>

Radovi sa naučnih skupova

Prezime autora rada, INICIJAL. (godina) 'Naslov rada', *Naziv naučnog skupa*. Mesto održavanja, datum održavanja. Mesto izdanja: Izdavač, broj strana.

Primer: Batrićević, A. Paraušić, A., Kubiček A (2020) 'Prison Based Educational Programs as a Means to Promote Ex-Prisoners' Right to Labour', *International Scientific Conference "Towards a Better Future: Human rights, Organized crime and Digital society"*, *Conference Proceedings, Volume II, International scientific conference*, Bitola, 03 October, 2020. Bitola: "St. Kliment Ohridski" University, Faculty of Law Kicevo, 140 – 154.

Doktorska disertacija

Prezime autora, INICIJAL. (Godina) *Naslov*. Nivo kvalifikacije. Institucija na kojoj je odbranjen rad.

Primer: Durr, M. (2023) *Urbanising the Security-Development Nexus: A Revisited Perspective on Segregation Governance in Miskolc, Hungary*. Doctoral dissertation. Durham University.

Zakoni i drugi pravni akti

Naslov zakona (godina) Izvor.

Primer: *Zakonik o krivičnom postupku* (2004), Službeni glasnik RS, br.58/04.

Web strane

Prezime autora INICIJAL (godina kada je strana objavljena/ažurirana) *Naslov web strane*. Dostupno na: URL (Pristupljeno: datum)

Primer: Rosen, M. (2021) *Michael Rosen Biography*. Dostupno na: <https://www.michaelrosen.co.uk/for-adults-biography/> (Pristupljeno: 26 April 2021)

Web strane sa grupom ili organizacijom kao autorom

Grupa/organizacija (godina kada je strana objavljena/ažurirana) *Naslov web strane*. Dostupno na: URL (Pristupljeno: datum)

Primer: UNICEF. (2020) *COVID-19: Considerations for Children and Adults with Disabilities*. Dostupno na: <https://www.unicef.org/media/125956/file/COVID->

19-response-considerations-for-people-with-disabilities-190320.pdf (Pristupljeno: 24 Maj 2024)

Web strane bez autora

Naslov web strane. Dostupno na: URL (Pristupljeno: datum)

Primer: Law on Execution of Criminal Sanctions, RS Official Gazette, No. 55/2014 & 35/2019 (2020). Available at: https://www.mpravde.gov.rs/files/LAW_ON_EXECUTION_OF_CRIMINAL_SANCTIONS.pdf (Accessed: 13 July 2023).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343

REVIJA za kriminologiju i krivično pravo = Journal of Criminology and Criminal Law / editor in chief Marina Matić Bošković. - Vol. 41, br. 1 (2003)- . - Beograd : Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice : Institute of Criminological and Sociological Research, 2003- (Beograd : Birograf Comp). - 24 cm

Tri puta godišnje. - Glavni stvarni naslov od br. 1 (2023) Journal of Criminology and Criminal Law. - Je nastavak: Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo = ISSN 0022-6076. - Drugo izdanje na drugom medijumu: Revija za kriminologiju i krivično pravo (Online) =

ISSN 2956-2198

ISSN 1820-2969 = Revija za kriminologiju i krivično pravo

COBISS.SR-ID 116488460

Institute of Criminological
and Sociological Research

Serbian Association for
Criminal Law and Practice

www.rkkp.org.rs